تعميې او تاریخي مادې

په پښتو ادب کې

څېړنه:

د محمدمعصوم هوتک

Ketabton.com

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* **تعميي او تاريخي مادې په پښتو ادب کي**
* خېړنه: **د محمد معصوم هوتک**

* خپروونکی: **علامه رشاد خپرندویه ټولنه**
* کندهار – افغانستان
* تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* کمپوز او ډیزاین: **روهیال کمپیوټر اداره**
* لومړی چاپ: ۱۳۹۱ ش – ۲۰۱۲ ع
* کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره
* چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
* د مخونو شمېر: ۲۰۸
* د خپرونو لړ: ٦٨

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپروونکي خبري

معما د ادبي فنونو په کتار کي هغه صنف دئ، چي ويونکی ئې د لوستونکي د سرګرمه کولو له پاره استعمالوي. په معماوو کي د صريحو او واضحو کلماتو پر ځای د پېچلو او داسي مغلقو کلماتو له استعماله کار اخيستل کېږي، چي د پوهېدلو له پاره ئې لوستونکی فکر او دقت ته اړتيا لري.

پښتو ادب چي د شرقي ادبي صنايعو څخه مالامال دئ، يو هغه ئې هم د معما پېچلی او سخت صنعت دئ، چي د دې ادب د سرلارو پخوانيو او اوسنيو له خوا په خورا مهارت کار ځني اخيستل کېږي. د پښتو ادب په پخوانيو دېواني آثارو کي خوشحال خان خټک يو ماهر او په دغه فن پوه استاد دئ، خوشحال د خپل انتقادي روش له مخي د پخوانيو معماويونکو پر معماوو ځکه انتقاد کړی دئ، چي د ده په وينا هغوی د دغه باريک او خورا پېچده علم په راز او رمز پوه نه ول. د ده په دېوان کي د معما خورا ډېري نمونې سته، چي تاسي به ئې په حاضره مجموعه کي مطالعه کړی.

تر خوشحال را وروسته د ده په کورنۍ کي دې صنعت ته خورا ډېر کار سوی دئ، د خټکو تر لويي فرهنګي کورنۍ چي راووزو د پښتو ادب نورو پوهانو او شاعرانو هم په دې برخه کي خپل بخت ازمويلی دئ، او تر خپله وسه ئې د خپل ذهن او استعداد په اندازه د معما جوړولو نيلی ځغلولی دئ.

حاضره مجموعه په پښتو ادب کي د معما ويولو پر فن ليکل سوې ده. دغه اثر دوې خاصي ځانګړتياوي لري، يوه ئې دا ده چي تر دې دمه په دې عرصه کي د معما يو ځای کولو کوښښ نه دئ سوی، د دې اثر ښاغلي خپرونکي استاد محمدمعصوم هوتک کوښښ کړی دئ، چي د پښتو ادب ټول هغه شاعران

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوپېژني چي د معما په اړخ کي ئې پښتو ادب ته لږ و ډېر څه ورکړي دي. خو تر دې بله ښه ځانګړتیا ئې دغه ده، چي د کتاب لومړی څپرکی د معما پوهني او معما څېړني تیوریکي بحث ته ځانګړی سوی دئ. نو ویلای سو، چي په پښتو ژبه کي په دغه کمیت او کیفیت د معما په باب کار نه وو سوی، او دا لومړی اثر دئ، چي دغي موضوع ته ځانګړی سوی دئ.

موږ د دې اثر ښاغلي څېړونکي او د پښتو ژبي محتاط محقق استاد محمد معصوم هوتک ته د دغه اثر د لیکلو له امله مبارکي وایو او د لویه خدایه غواړو چي د پښتو ژبي او ادب په عرصه کي دي د استاد قلم همداسي روان او جاري وي، پښتو دي خدای د دغسي خدمتګارو او مستحقو استادانو له قلمه نه بې برخي کوي.

مطیع الله روهیال
د علامه رشاد خپرندویه ټولني مشر
۱۸/ زمری/ ۱۳۹۱ش

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب د پیل تاریخي قطعه

ما چې نیت د دې کتاب د کښلو وکړ
"قلم" وویل "خدمت" ته یم تیار
"اراده" سوه وار خطا "هل" ځني وخوت
ول: توکل کړه، په ژوندنسته اعتبار

حل:

د تکملې عمل: (قلم = ۱۷۰) + (خدمت = ۱۰۴۴) = ۱۲۱۴
د تخرجې عمل: (اراده = ۲۱۱) – (هل = ۳۵) = ۱۷۶
د دوهمې تکملې عمل: ۱۲۱۴ + ۱۷۶ = ۱۳۹۰

* * *

د دې کتاب په لیکلو مې د ۱۳۹۰هـ ش کال د لېندۍ (قوس) پر شپاړسمه = د ۲۰۱۱ع کال د ډسمبر پر اوومه د چارشنبې په ورځ په اوشاوا، انټاریو، کاناډا کې پیل وکړ او د همدې کال د ډسمبر میاشتې پر اووه ویشتمه (د مرغومي (جدي) پر شپږمه د سه شنبې په ورځ د سهار پر اته نیمو بجو مې پای ته ورساوه. د بشپړېدو قطعه مې په پای کې راوړې ده.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

١. باسمه‌تعالی........................ ١٠

لومړی څپرکی

٢. د پیل خبري........................ ١٢
٣. تعمیه‌معما........................ ١٧
٤. د معماوو او تاریخي مادو شکلونه........................ ١٩
٥. تبدیلي معما........................ ١٩
٦. عددي معما........................ ١٩
٧. حروفي معما........................ ١٩
٨. وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات........................ ١٩
٩. ساده عددونه........................ ٢٠
١٠. ساده توري........................ ٢٠
١١. ادبي تلازمات........................ ٢١
١٢. ښایسته ترکیبونه........................ ٢١
١٣. د کلماتو اعجاز........................ ٢١
١٤. مطائبات........................ ٢٤
١٥. معما په لویدیځو ادبیاتو کي........................ ٢٦
١٦. د معماوو متکامل شکلونه........................ ٢٧
١٧. د ابجد (جمل) حساب........................ ٣٠

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸. کبیر ابجد (حساب الکبیر)........................ ۳۱
۱۹. صغیر ابجد (حساب الصغیر) ۳۳
۲۰. وضعي ابجد ۳۳
۲۱. د معماوو ځیني اړوند اصطلاحات ۳۵
۲۲. د تکملې عمل ۳۵
۲۳. د عددي تبدیل عمل ۳۵
۲۴. د تصحیف عمل........................ ۳۵
۲۵. د تخرجې عمل........................ ۳۵
۲۶. د تبدیل عمل ۳٦
۲۷. قرینه........................ ۳٦
۲۸. ساده معما ۳٦
۲۹. مشوشه معما ۳٦
۳۰. بیینات او زُبُر ۳٦

دوهم څپرکی

۳۱. تعمیې د پخوانۍ دورې په ادب کې........................ ۴۳
۳۲. روښاني ادب ۴۳
۳۳. د ارزاني خېشکي په کلام کې........................ ۴۳
۳۴. د دولت لواني په کلام کې ۴٦
۳۵. د میرزا خان انصاري په کلام کې........................ ۴۸
۳٦. د اخوند درویزه په مخزن الاسلام کې........................ ۴۹
۳۷. د خوشحال خان ختک په کلام کې........................ ۵۱
۳۸. د عبدالقادر خان ختک په کلام کې ۷۷
۳۹. د آزاد خان ختک په کلام کې........................ ۸۱

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۰. د ګوهر خان خټک په کلام کي ۸۱
۴۱. د کاظم خان شیدا په کلام کي ۸۲

دریم څپرکی

۴۲. تعمیې د منځنۍ دورې په ادب کي ۱۰۷
۴۳. د اخوند ګدا په کلام کي ۱۰۷
۴۴. د نواب محبت خان په کلام کي ۱۰۸
۴۵. د نواب الله یار خان په کلام کي ۱۱۰
۴۶. د پیر معظم شاه په کلام کي ۱۱۱
۴۷. د دادین شاعر په کلام کي ۱۱۲
۴۸. د ثمکنو د میا عمر صاحب په کلام کي ۱۱۳
۴۹. د علي خان په کلام کي ۱۱۳
۵۰. د یونس په کلام کي ۱۱۹
۵۱. د پیرمحمد کاکړ په کلام کي ۱۴۱
۵۲. د شمس الدین کاکړ په کلام کي ۱۴۱
۵۳. د صدیق په کلام کي ۱۴۲
۵۴. د سعید په کلام کي ۱۴۳
۵۵. د ابو القاسم په کلام کي ۱۴۶
۵۶. د میا فقیرالله صاحب په کلام کي ۱۴۷
۵۷. د حاجي جمعه بارکزي په کلام کي ۱۴۸
۵۸. د اخوند کبیر په کلام کي ۱۵۷
۵۹. د طالب رشید په کلام کي ۱۵۷
۶۰. د صدر خان خټک په کلام کي ۱۵۸
۶۱. د سکندر خان خټک په کلام کي ۱۶۴

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦٢. د قنبرعلي خان په کلام کي............ ۱٦۵
٦٣. د فهيم په کلام کي............ ۱٦۷
٦۴. د افضل خان ختک په کلام کي ۱٦۹
٦۵. د ميرزا حنان بارکزي په کلام کي............ ۱۷۰
٦٦. د علامه حبيب الله کندهار (حبو اخندزاده) په کلام کي.. ۱۷۷

ځلرم څپرکی

٦۷. تعميې د اوسنۍ دورې په ادب کي............ ۱۷۹
٦۸. د مولوي صالح محمد هوتک په کلام کي ۱۷۹
٦۹. د ابوالفيض مولوي عبدالغفار بريالي په کلام کي ۱۸۱
۷۰. د علامه رشاد په کلام کي............ ۱۹۰
۷۱. د خالق رشيد په کلام کي ۱۹۵
۷۲. زما (هوتک) په کلام کي............ ۱۹۵
۷۳. د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار ۲۰٦

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

باسمه تعالی

دانشمند د معما په علم پوه دی
د ابجد په حساب څه خبر نالوستی
(خوشحال خان خټک)

په پښتو ادب کي د تاريخي نېټو او تعميو ځر گندونه دومره زياته نه ده. زموږ فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله عليه هغه شاعران چي په مؤلفاتو کي ئې د ابجد په حساب تعميې او تاريخي نېټې راغلي دي "يونس، خوشحال خان، کاظم خان شيدا، ميرزاحنان بارکزی، عليخان اشنغری، بېدل، ملا مير يحيی، اخوند کبير، بوعليشاه، عبدالقادرخان خټک، دولت لواڼی، طالب رشيد، صدرخان خټک، فهيم، افضل خان خټک او فدا محمد شيرزاد" او"حاجي جمعه بارکزی" راښوولي دي[1].

د دغو شاعرانو په کلام کي د راغلو تعميو او تاريخي مادو ثبت په بېلا بېلو خطي او چاپي نسخو کي دومره متنوع او رنگارنگ دئ، چي زه ئې د دې کتاب کښلو ته وهڅولم. د دغه رنگارنگ ثبت د ملامتی اوله گوته خو

[1] وگ: د حاجي جمعه بارکزي د دېوان سريزه: ۷ مخ. ما پر دغو يادو سوو شاعرانو برسېره د نورو پښتنو ليکوالو او شاعرانو کتابونه هم پر کتلي او د خپل مطلب مواد مي ځني راټول کړي دي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له معمول سره سم کاتبانو ته نیول کېږي. خو په څنګ کي ئې د چاپي دېوانو د ترتيبوونکو مسئوليت هم د هېرولو نه دئ. زما په ګډون زياترو مصححينو د شاعرانو د کلام په ثبت کي لازم دقت نه دئ کړی.

ما په دې حاضر کتاب کي د پښتو ادب له هغو آثارو څخه چي ما ته ئې د کتلو موقع برابره سوې ده، تاريخي مادې او تعميې رااخيستي دي او په ثبت کي مي تر خپله وسه پوري لازم دقت کړی دئ.

دا کتاب به د هغو محققينو او د پوهنتونو د محصلينو کار اسانه کړي چي د څېړني په جريان کي د دغو تاريخي نېټو او تعميو د لوستلو او پر هغو باندي د استناد کولو اړتيا محسوس کړي. دوی به مجبور نه وي چي د شاعرانو او ليکوالو دېوانونه او آثار پاڼه په پاڼه وپلټي.

څرنګه چي دا کتاب د تعميو بحثونه لري، نومي د کتاب د شروع کولو او بشپړولو تاريخونه هم په معماوو کي وليکل. هيله ده زما دا خواري او مښود د يو چا په درد وخوري. د تېروتنو په صورت کي د دوستانو د نظرونو لار څارم.

محمدمعصوم هوتک

۲۷ ډسمبر ۲۰۱۱ع

اوشاوا – انټاريو – کاناډا

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

د پیل خبري:

پښتنو ته د پوهي او علم کاروانونه د شمال، شمال ختیځ او لوېدیځ پر لار راغلي دي. وروسته دوی په خپله له دغو علمي کاروانو سره یو ځای او کله کله لا د کاروانو په مخ کي جنوب ته سفرونه کړي او د پوهني روڼاوي ئې هورې خپرې کړي دي. له جنوب څخه په راستنېدلو کي هم تش لاس نه دي راغلي او ښه پوره توښه ئې ورسره راوړې ده. د دغي راکړي ورکړي په نتیجه کي هنري و فرهنگي، مذهبي و دیني توښې له یوه ځایه بل ته انتقال سوي دي او د دغي فرهنگي تبادلې له اسیته د دې سیمي په نورو ژبو کي ښه مغزنه خو په پښتو کي یو څه غنیمت زېرمه په میراث پاته سوې ده. د فرهنگي زېرمو لومړنیو ایجادوونکو د پوهي په حاصلولو کي هغه علمي نصاب پاللی وو، چي محتوی یا په ننني ژبه، منځپانگه ئې له دودیزو علومو او په تېره بیا دیني او مذهبي پوهنو څخه جوړه سوې وه. ادبي ایجادیات مو هم د دغو پوهنو لرونکو پوهانو پر لاس منځ ته راغلي دي او طبیعي ده چي د دغو ایجادیاتو په منځ ته راتگ کي د عربي او پارسي ژبو اغېزه ښخي ډېره څرگنده ده. دغه ایجادیات زموږ د اوسنۍ ادبي ودانۍ تاداوونه دي. موږ که هر راز علمي و ادبي ودانۍ جوړوو، یا مو جوړه کړې ده، تاداو او بنسټ ئې هماغه دئ، چي بیان مو کړ. د دغه تاداو هراړخېزه څېړنه پراخه ده او زه ئې یوازي د ادبي او شعري برخي پر یوه فني اړخ یو څه رڼغېږم.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو شاعرانو چي موږ ته کومه کتبي زېرمه راپرې ایښې ده، د هغې په تانسته کي هغه مواد کار سوي دي چي شاعرانو له عربي او ګاونډیو ژبو څخه رااخیستي دي. د دغي زېرمې شننه او څېړنه د دغو موادو له پېژندني، پوهېدني او زده کېدني پرته ممکنه نه ده. د دغي اړتیا له اسیته زموږ په دودیزو نصابو کي د دغو پوهنو تدریس ته زیاته پاملرنه سوې وه او د ادبیاتو څانګه مو هم د دغه نصاب له چوکاټ سره عیاره سوې وه. زموږ د ادبیاتو طالب العلمانو عروض و قافیه لوستله او بدیع و بیان ئې زده کاوه. زموږ په پښتو شعر کي د پخوانیو ادبي ژانرونو کارول د شاعر په ادبي کمالاتو کي ګڼل کېدله. د ادبي فنونو د اوج زمانه په فارسي او پښتو ادب کي د هندي سبک د پیاوړتیا همزولې ده. دغه سبک په هندوستان کي د مغولي شاهانو په دوره کي او په پارس کي د صفوي واکمنانو په زمانه کي ډېر پیروان وموندل.

کله چي پښتنو ته د معاصرو پوهنو اروپایي آثار د لوی هندوستان له لاري د استعماري قوتونو پر لاس د دوی د استثماري اهدافو په خاطر راورسېدل، زموږ پر تدریسي نصاب خو ئې اغېزه وکړه، مګر د دغه نصاب اصولو ته ئې ډېر بدلون ورنه کړ. په افغانستان کي د معاصري ښووني لومړي ګامونه په سراجي عصر کي د حبیبیه مدرسې په جوړولو سره پیل سول، نو د دغي مدرسې په تعلیمي نصاب کي پر نوو پوهنو سربېره زاړه مضامین هم شامل ول. مولوي صالح محمد هوتک (۱۳۳۹ش مړ) چي د دغي مدرسې طالب العلم او لومړی پښتو ښوونکی وو، د مدرسې په نصاب کي شامل مضامین داسي راښیي:

ګوره فضل د سبحان   پر موږ سوی بې پایان
ښه امیر ئې دئ را کړی   پر رعیتو مهربان

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدرسه ئې بِنا کړې — پکښې لولي هَلوکان
د دې نوم حبیبیه دئ — پاک الله دې سي پاسبان
مضامین ئې دا دي وروره — چي زې تا ته کړم عیان
اول سر ئې دینیات دئ — چي دین ټول سي په روښان
تجوید علم ئې دویم دئ — چي صحیح لولي قرآن
عربي او فارسي دواړه — عجم سوه عرَبیان
پنځم خپله پښتو راغله — ښه ئې وایي کابلیان
تاریخ علم هم پکښې دئ — خصوصاً بیا د افغان
نقشه جات واړه په لولي — د انګرېز هم د جاپان
د حساب علم اتم سو — پر طریق د انګلستان
نهم خپل رقوم سیاق دئ — چي همه سي میرزایان
لسم کار ئې مشاقي ده — ټوله دي خوشنویسان
انګرېزي و اُردو واړه — سو جواب د هندوستان
قواعد او ورزش ګوره — هر هلک ئې پهلوان

په دې نصاب کي د نورو عصري پوهنو پرځنګ (تجوید، سیاق، مشاقي، ...) هم شامل ول.

په برتانوي هندوستان کي د استعماري خوځښتونو تر اغېزې لاندي په دغه پراخه سیمه کي خورا غښتلې استعماري او اروپايي ضد روحیه واکمنه سوه. د دغي سیمي منورینو له استعمار سره د ضدیت له اسیته ټولو اروپايي ارزښتونو ته په کرکه کتل او هغه ئې له خپلو ملي او اسلامي ارزښتو سره په تضاد کي ګڼل. دا روحیه هغه وخت لا پیاوړې سوه چي د اسلامي خلافت مرکز ترکیه د دغو استعماري ځواکونو تر یرغل لاندي کمزورې سوه او د اسلامي خلافت مرکز ئې کمزوری او ورپسې له منځه یووړ. دې کار په سیمه کي اسلامي ارزښتونو ته خطر تولید کړ او په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

عکس العمل کي ئې د دوديزو افکارو څښتنانو ډله پياوړې کړه. د هند د لويي وچي پر خپلواکي غوښتونکي خوځښت باندي هم د دغه مذهبي ذهنيت اغېزه زياته برجسته سوه. ديني علماوو، مذهبي پېشوايانو، روحاني حلقو ټولو د اروپايي استعماري قوتونو په مقابل کي بيرغي پاڅونونه وکړل او توري ته ئې لاس واچاوه. د مذهبي او اسلامي ذهنيت دغي برلاسۍ يو بل کوچنوټی قشر د ځان له پاره خطر وګاڼه. دا قشر د هغو منورينو ډله وه چي د خپل هيواد اعتلاء ئې په نوو افکارو، د مدنيت په نوو انکشافاتو او د عصريت په نوو مزاياوو کي ليدله. البته د دغه قشر منځ ته راتګ د هغي مذهبي تنګ نظرۍ لازمي نتيجه وه چي ځينو افراطي متعصبينو د ټولو نويو او مدني پديدو په مقابل کي ښووله.

په شعري دنيا کي د هندي سبک تر کمزوره کېدلو وروسته په شعر کي د ادبي صنايعو او د هغو په لړ کي د معما جوړولو او تاريخي مادو ويلو دود ته هم پاملرنه لږ سوه. دا نه پاملرنه دې اندازې ته راکښته سوه چي د ايران د معاصر ادب يوه مخکښ استاد جلال الدين همايي وليکل چي: "ساختن معما و حل کردن آن جز تلف کردن وقت و بيهوده کاری نتيجه ای ندارد و تنها به درد کسی می خورد که بيکار در گوشه ای مثل زندان افتاده باشد"[1].

د سياسي، اجتماعي او فرهنګي کشمکش دغه لړۍ زموږ تر زمانې پوري راوغزېدله او زموږ د ټولني منورينو ته ئې د مذهبي افراطيونو د افراطي اعمالو د غندني پر ځای، له ټول پخواني ژوندوژواک، پخواني علم و فرهنګ، پخواني دود و دستور، پخواني شعر و ادب سره د مخالفت روحيه ورکړه. دا روحيه چي کله د (نوي و زاړه) تر منځ د مجادلې په ناسم تعبير ورنګول سوه، نتيجه ئې دا راووتله چي زموږ تعليم يافته وو هري پخوانۍ

---

[1] همايی جلال الدين؛ فنون بلاغت، تهران ج ا، ص ۳۴۰، د انټرنيټ پاڼو په حواله.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حادثې ته په انقلابي توګه شا وګرزوله. زموږ منورينو عربي ژبې ته په قصدي توګه په کږه سترګه وکتله. د پښتو ادبي علومو زده کړه ئې د وخت ضياع او د ارتجاع نخښه وبلله. دې ناوړه ذهنيت په افغانستان کې د ثور تر پاچاګښتی وروسته خورا بې جلوه زور واخيست او په نوو ادبي او ژبنيو علومو ځينو سمبالو ماهرانو په وياړ سره وويل چې نور د ارتجاعي ساينس فورمولونه دلته ځای نه لري، موږ مترقي ساينس رواجوو. د دغه انحطاط په انډوخر کې پښتون لالا تر بل هر چا مخ ته ولاړ او ځينو خو لا په وياړ سره اعلان وکړ چې: "غزل ته ئې طلاق ورکړ او پر ځای ئې نوی شعر باب کړ". د پوهنتونونو له نصاب څخه د عروضو، قافيې، بديع او بيان تدريس وايستل سو. دا کار ئې د خپل مترقيت په اثبات کې د فخر وړ وباله.

د دې انحطاط ناوړي نتيجې ډېر ژر موږ په دا خپلو ګناهکارو وليدلې. اوس په ټول هيواد د ګوتو په شمېر داسي کسان سته چې د پښتواني ادب او پښتو متونو په تدريس کې دي کار ځني واخيستل سي او هغه هم د بوډاتوب څپېړو پر مخ وهلي دي.

زه چې کله کله له ځان سره د دغي دورې پر نتايجو باندي فکر وکړم، وارخطا سم چې زموږ د تاريخ، ژبې او ادب راتلونکي متخصصين به په دغه منحط فکر او پروګرام سره څنګه وتوانېږي چې له پښتو اول لاس مدارکو څخه استفاده وکړي.

تر دغو مقدماتي خبرو وروسته به په دې څپرکي کې پر تعميه، ابجد او د معماوو پر ځينو اړوندو اصطلاحاتو وږغيږو.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعمیه معما

تعمیه په لغت کي "ړندولو او پوښلو" ته وايي (غیاث). په ادب کي معما ویلو ته ویل کېږي. د ادب په اصطلاح کي مُعَما هغه کلام ته ویل کېږي چي په هغه کي یو نوم، نېټه یا یو مطلب د رمز او ایما په شکل راوړل سوی وي او په څرګند ډول نه وي بیان سوی خو په دغه پټ او مرموز بیان کي شعریت او له سلیم ذوق سره برابرول او د ناوړو اوږدو الفاظو څخه ځان ژغورل ئې لوی شرط دئ. په معما کي یو مطلب پټ بیانېږي او له دغه پټ حالت څخه راایستل ئې د قلب، تشبیه، تصحیف، د ابجد حساب (جُمَل) او نورو عملیو له لاري سر ته رسېدلای سي.

د معماوو په جوړولو کي د کلماتو لیکني شکل ته اعتبار ورکول کېږي او د تورو وینګ په پام کي نه نیول کېږي. دغه سبب دئ چي په معماوو کي د راغلو کلماتو حرکتونه (زور، زېر، پېښ، مد، تشدید، تخفیف او نور سکنات) د اعتبار وړ نه دي. د معماوو تورو (حروفو) اساس یا (ماده) او د دغو تورو مخ و شا ته کولو او اوړلو ته د هغو شکل او صورت ویل کېږي.

د معماوو جوړولو عملیې درې ډوله دي:

هغه عملیې چي د معما د (مادې) د حاصلولو (تر لاسه کولو) له پاره کارېږي، تحصیلي عملیه نومېږي، هغه چي د معما د شکل و صورت د بشپړولو له پاره کارېږي، تکمیلي عملیه او هغه چي نه د معما په (ماده) او نه ئې په (شکل و صورت) کي کارېږي بلکي کار ئې یوازي د معما د حلولو

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسانه کول وي، تسهيلي عمليه نومېږي. په تسهيلي عمليه کي انتقاد، تحليل، ترکيب او تبديل راتلای سي.

د ابجد په تورو سره د تاريخي نېټو له بيانولو څخه يو هدف دا وو، چي په نېټه کي د تېروتني امکانات رالږ کړي. يوازي په عدد که کومه نېټه وليکل سي، د غلطيو امکان ئې زيات وي خو که پر څنګ ئې نوموړې نېټه په تورو سره هم وليکل سي، د اعتبار درجه ئې لوړېږي. دغه سبب دئ چي زموږ په پخوانيو اسنادو کي په تورو سره د سنو او نېټو ليکل باب ول. په حسابي او حقوقي سندو کي به، چي په پارسي ژبه به ليکل کېدل او اوس هم ليکل کېږي، کله د کوم عدد يا رقم د ليکلو اړتيا پېښه سوه، نو به ئې د هغه عدد (مناصفه) ورسره ليکله. د مثال په توګه: "... مبلغ پنجاه هزار و هشت صد و دوازده روپيه که مناصفه آن بيست وپنج هزار و چهارصد وشش روپيه ميشود، از درک ...". په دې ډول به په ارقامو کي د غلطيو امکان لږ.ېدلی.

په سنو او کلونو کي به له شمسي سنو سره د هغو معادِل قمري سنې راوړل کېدلې. "در سال يکهزار و سه صد و نودويک هجری شمسی که مطابق آن يکهزار و چهار صد وسی و سه هجری قمری ميشود،...".

په ابجد تورو کي د کلونو او نېټو له ويلو څخه مراد همدغه د غلطيو مخنيوی وو.

له معماوو څخه پر يوه ادبي مشغولا سربېره د وخت د واکمنانو له خوا د مکتوبونو او فرمانونو په ليکنه کي د (شِفر) په توګه هم کار اخيستل کېدی. دغه راز مکتوبونو اوفرمانونو ته (معمانامه) ويل کېدله.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د معماوو او تاریخي مادو شکلونه

معماوې درې ډوله دي:

تبدیلي معما:

په دغه معما کې یوه کلمه راوړل کېږي خو مراد په کومه بله ژبه کې د هغې معادِله کلمه (معنا) وي. د مثال په توګه (لمر) کلمه په معما کې راوړل سوې وي، مګر مطلب ئې (شمس) کلمه وي.

عددي معما:

د ابجد له تورو او نورو عددونو سره تړلې وي.

حروفي معما:

د تورو له یو ځای کولو، قطع کولو، ایسته کولو او اټکل و ګومان کولو سره تړلې وي.

په پښتو ادب کې چې کومې معماوې او تاریخي مادې زما په سترګه سوې دي، د هغو جوړښت په دې ډول دئ:

وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات:

د دغه راز کلماتو څخه تاریخي مادې جوړول په خوشحال خاني ادبیاتو کې ډېرې مونډلای سو.

خوشحال خان خټک او د ده د کورنۍ غړو دغه راز تاریخي مادې په نظمونو کې راوړې دي. (غفا = ۱۰۸۱هـ ق)، (حصغ = ۱۰۹۸هـ ق)، (غفو = ۱۰۸۶هـ ق) او نور چې تاسې به ئې وروسته نور مثالونه هم ولولی.

په پارسي ادب کې هم د دغه راز تاریخي مادو مثالونه سته چې یو مثال ئې د بلخي ابن سینا د زېږېدلو، د علومو د کسب او مړینې قطعه ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حجـــة الحـــق ابـــو علی ســـينا
در "شـجع" آمـد از عـدم بـه وجـود
در "شـصا" کـسب کـرد علـوم (را)
در "تکـز" کـرد ايـن جهـان بـدرود

د "شجع" ابجدي ارزښت (۳۷۳هـ ق)، د "شصا" دا (۳۹۱هـ ق) او د "تکز" ابجدي ارزښت بيا (۴۲۷هـ ق) دئ.

ساده عددونه:

د دغه راز تاريخي مادو مثالونه په پښتو ادب کي زيات دي. دولت لواڼی د ميرزا خان انصاري د مړيني پيښه په بيت کي داسي راوړې ده:

د دکن په جنګ شهيد شو خوشنود اوسه
په تاريخ د زرخلـو ښت د ده ګـــذر وو

نور مثالونه به ئې پر خپل ځای ولولی.

ساده توري:

ځيني تاريخي مادې د الفبې له ساده تورو څخه جوړې سوي وي او که د هغو تورو ابجدي ارزښتونه سره جمع سي، مطلوبه سنه ځني راوزي. په مثال کې د دولت لواڼي دغه تاريخي قطعه راوړو، چې د رشيدخان روښاني د مړيني کال پکښې ښوول سوی دئ:

زړه مـي نـه کـه پـه بيلتـون د اشـنا صـبر
پـــه فـــراق بـــه ژاړم لکـــه ابـــر
رشـيد خان د ټـول صـاحب تـر جهـان تيـر شـو
ښايـــسته صـــورت ئـــې ونيـــو وطـــن قبـــر

او د مړيني نېټه ئې دا ډول بيان کړې ده:

که تاريخ حساب ئې غواړې له ابجده
په دا حـرف غين و نون، ح و کـړه صبر

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(غ = ۱۰۰۰) + (ن = ۵۰) + (ح = ۸) = ۱۰۵۸هـ ق.

ادبي تلازمات:

په ځينو معماوو کي له پيښي سره په ارتباط کي داسي کلمات غوره کېږي چي له اصلي حادثې سره تلازم ولري. د مثال په توګه پر کندهار باندي د افشار نادر بخوله (فاجعه) د پارس واکمنانو ته د خوشالۍ پيښه وه او هغوی ئې تاريخي ماده (الخير فی ما وقع = ۱۱۴۸ هـ ق) وموندله. پر پښتنو باندي دغه کال د درنو مصيبتو او فاجعو پيل وو، ځکه ئې (لا خير فی ماوقع = ۱۱۴۸هق) وباله. په دواړو مادو کي له پيښي سره د راغلو کلماتو تر منځ تلازم سته.

ښايسته ترکيبونه:

په ځينو معماوو کي له اړوندي پيښي سره مناسب ښکلي ترکيبونه راوړل کېږي. لکه د اروانباد ريشاء د مړيني په نېټه کي چي ما (هوتک) ويلې ده:

د مرګ و کال ته مې کچکول د هنر وګرزاوه
په صد قاتو يې پَلَه درَنه د ښو وخته
"قلم" خپل سر وروباخښه "محبت" تاج کړ هديه
د مرګ نېټه يې "غم"، "ژړا" په ابجدو وخته

حل:

(ق = ۱۰۰) + (م = ۴۰) + (غم = ۱۰۴۰) + (ژړا = ۲۰۸) = ۱۳۸۸ش

د کلماتو اعجاز:

د معماوو ماهران د کلماتو په انتخاب کي له فوق العاده مهارت ته کار اخلي. داسي کلمات، آيتونه، مقولې او له اعجازه ډک ترکيبونه راوړي چي له يوې خوا له ټاکلي موضوع سره ادبي التزام لري او له بلي خوا ئې د ټاکلي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېښې نېټه یا د ټاکلي شخص نوم هم له یو لړ محاسبو او تبدیل و تصحیف و تکمیل و تخریج وروسته لوستونکي ته په لاس ورکړي. د (الخیر فی ما وقع) او (لاخیر فی ما وقع) مثالونه تاسي لوړ ولوستل.

علامه حبیب الله قندهاري مشهور په حبو اخندزاده د امام غزالي رحمة الله علیه منهاج العابدین په پښتو نظم ژباړلی دئ. د دغي ژباړي نوم ده په خپله (معراج السالکین) یا (اخلاق التائبین) ټاکلی وو. د دغه دوهم نامه له ابجدي ارزښت څخه د کتاب د ژباړي کال (۱۲۳۶هـ ق) راوزي[1]. دی د کتاب په پای کي وایي:

کتـاب شـکر دئ تمـام شـه ... نـا آرام خـاطر آرام شـه
نـوم ئـې ښـایي چـي تعین ... شـي معـراج الـسالکین
یـا "اخـلاق التـائبین" شي ... چي تـاریخ ځني مبین شي
مکتــوبي حرفونــه یــاره ... لـه دوهمـه اسـمه شـماره
پــــه حـــساب د ابجــد ... کـړه معلـوم د دوی عـدد
تیــر کلونــه لــه هجرتــه ... په دا شمار وو نېک سیرته

(۲۷۷ مخ، د ۱۳۴۰هق چاپ، لاهور)

لکه تاسي چي به ئې وروسته ولولی مولوي صالح محمدهوتک د خپل خدای بخښلي نیکه د مړیني ماده (جد مغفور) کي موندلې ده چي د تاریخي مادې کلمات په مهارت سره انتخاب سوي دي.

میرزا حنان بارکزي یوه قطعه ویلې ده چي په هغې کي ئې داسي کلمات اوډلي دي چي هم ئې معناوي او مفاهیم سره نزدې دي او هم ئې ابجدي قیمتونه. قطعه داسي ده:

پــــه عــــدد د ابجـــد بـــه درتـــه وایـــم
یـــو څـــو چیـــزه برابـــر دي پـــه حـــساب

---

[1] په دغه نامه کي تر (ب) د مخه همزه په حساب کي نه راځي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که "کشمش" دي که "نخود "[۱] په حساب یو دي
هم "بنگي" او "ملحد" یو دئ په دا باب
د "دراز" و د "بې عقل" عدد یو دئ
هم "کاکل" و "گژدم" یو، مه کړه عتاب
د "عدو" او د "سگ" یو رنگه عدد دئ
"خواجه سرا" او "خرسیاه" سره تناب
هم "صهبا" او "پیاله می" په یوه رنگ دي
"قلعه"، "برج" هم برابر په دا اسباب
په حساب کي دغه "لوک" او "مایه" یو دئ
هم دغه رنگ برابر "سهو"، "حساب"

(دېوان: ۲۰۱مخ، د۱۳۸۸ل چاپ)

د افغانستان د میدان وردگو ولایت یو کلی (رشیدان) نومېږي. د دې کلي اوسېدونکي هغه هوتک دي چي د نادر افشار په تاړاک کي ئې نیکونه او پلرونه فارس (اوسني ایران) ته شړل سوي او د دوی اولاده د امیر عبدالرحمان خان په پاچهي کي بیرته وطن ته راستانه سوي ول. د هغه وخت دولتي واکمنو هغو کسانو ته ښه نظر نه درلود چي د امیر عبدالرحمان خان د حریف غازي محمدایوب خان په پلوي ئې توري وهلي وې. په دغو کسانو کي خپل پلرني هیواد ته دغه راستانه سوي مهاجر هم شامل ول. دغي ډلي له هوتک توب څخه انکار وکړ او خپل ځانونه ئې په قوم

---

[۱] کشمش او نخود تل یو ځای د وچي مېوې په توګه خوړل کېږي.
په دغه قطعه کي د راغلو کلماتو ابجدي ارزښتونه دا سي دي:
کشمش = نخود = ۶۶۰، بنگي = ملحد = ۸۲، دراز = بې عقل = ۲۱۲، کاکل = گژدم = ۷۱، عدو = سگ = ۸۰، خواجه سرا = خرسیاه = ۸۷۶، صهبا = پیاله می = ۹۸، قلعه = برج = ۲۰۵، لوک = مایه = ۵۶، سهو = حساب = ۷۱.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(رشیدان) وبلل[۱]. تر دغه نوم اړوني وروسته دوی ته پر همدا اوسنۍ مېنه باندې د مېشته کېدلو اجازه وسوه. یوه باریک بین او نکته سنج تن د دغو دوو نومونو تر منځ رابطه داسي موندلې ده:

قوم راشیدان = ۷۱۲

مفقود هوتکان = ۷۱۲

یا:

مفقود هوتکیها= ۶۷۷

قوم راشیدیها = ۶۷۷

مطائبات:

په ځینو معماوو کي مطائبات د طنز و مزاح په شکل کي کلمات راوړل کېږي. د دغه ډول معماوو مثالونه په پښتو ادب کي زما په سترګه سوي نه دي خو د هرات مشهور شاعر حاجي اسماعیل ګوزک دغه راز تعمیې په پارسي ژبه ویلي دي، چي یوه ئې دا ده:

شد شهد ماده تاریخ او | هست ای گوزوک شهید کیرخر

گر ترا تاریخ شمسی آرزوست | بیت ثانی شد معمای دگر

تای تف رابررخ زاهد فگن | پس بمالش سر سراپای ذکر

(شاعر آزاد: ۱۸۳مخ، چاپ ۱۳۴۸ ق)

دا تاریخي ماده د هرات د هغه وخت د والي پر وژلو ویله سوې ده. شاعر له دغه والي سره خورا زیات مخالفت درلود. د معما حل داسي دئ:

د (تف)، (ت = ۴۰۰) که د زاهد پر مخ (ز = ۷) ولوېږي، (۴۰۷) لاس ته راځي. دغه حاصل چي د (ذکر) پر سر و پښو(ذ = ۷۰۰) + (ر = ۲۰۰) = ۹۰۰ د (بمالش) په قرینه ور زیات سي (۱۳۰۷ش) کال ځني جوړېږي.

---

[۱] د پښتو په ځینو لهجو کي (رشیدان) د (راشیدان) په بڼه هم تلفظ کېږي او د کلمې د لومړي توري زوَر (فتحه) په الف سره اوړي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵

ما یو وخت له یوه ظریف پښتانه سره په پښتو ادب کي د دغه راز معماوو پر سته والي خبري کولې. ده راته وویل چي خوشحال خان دغه راز معما ویلې ده او په مثال کي ئې دا بیت ووایه:

یو مي یار دوهم گلزار ساز و ساقي شته
نن مي کـــــومه اندېښــنه له غین و میمَ

له دې معما څخه خو د خوشحال خان مراد (غم) دئ مگر زما مخاطب پښتانه (غین) آلت مخصوص او (میم) مقعد وگاڼه. ما په جواب کي ورته وویل چی دغه مطائبه به نو ستا په حساب کي ثبت کړو، نه د خوشحال.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

معما په لوېدیځو ادبیاتو کې

په انګرېزي کې معما ته (Riddle) **وايي او په دائرة المعارفونو کې ئې د دغه نامه تشريح داسي کړې ده چي:**

(Riddle) **هغه عبارت، پوښتنه یا جمله ده چي دوه رازه معناوي ولري یا ئې معنا څرګنده نه وي او پټه وي. په لرغوني انګرېزي شعر کې معماوي په پراخ ډول ترسترګو کېږي. ویل کېږي چي د انګرېزي شعر معماوي تر زیاتي اندازې پوري دانګلولاتین ادب** (Anglo – Latin) **یوه عنعنه ده چي د هغې دودوونکی الدیلم** (Aldhelm) **ګڼل سوی دئ. الدیلم**[1] **بیا پخپله د څلرمې، پنځمې میلادي پېړۍ له لاتین شاعر سیمفوزیوس** (Symphosius) **څخه الهام اخیستونکی ښکاري. انګرېزي معماوي که څه هم اوږده ادبي سابقه لري خو دا اوسنۍ کیسۍ ډوله ټوټې چي د معما**

---

[1] الدیلم (۶۳۹ – ۷۰۹ع) چي په زړه انګرېزي کې د ایلدیلم (Ealdhelm) په شکل لیکل کېدی، د لاتیني ژبې شاعر او د انګلوساکسون ادب عالم او د انګلستان په شیربورن کې د کلیسا مشر وو. د ده د ژوند زمانه د اسلام د مقدس دین د بعثت د سر له کلونو سره برابره ده. نوموړي د روم په قوانینو، استرونومۍ، استرولوجۍ او د بېلابېلو کالیندارو (جنتریو) د حساب په آرټ کې ئې زده کړې کړې وې. دی په یوناني او عبري ژبو پوهېدی او پخپلو لیکنو کې ئې خورا ډېر لاتین سوي یوناني لغتونه کار کړي دي. ده د (Northumbria) پاچا ته یو لیک په لاتیني نثر کښلی وو او په هغه کې ئې ۱۰۱ معماوي ځای کړې وې. په دې کې یوه معما په ۸۳ کرښو کې ځای سوې وه. د (Northumbria) سیمه اوس په شمالي انګلستان او جنوب ختیځ سکاټلینډ کې شامله سیمه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Riddles) په نامه یادېږي له هغو پخوانیو سره دونده زیات نه وایي. د انګریزي معماوو لرغوني نمونې په هغه خطي مجموعه کې خوندي دي چې د پېریانانو د کیسو او ځینو شعرو او پندونو سره یو ځای په یوه مجلد کې ګنډل سوي دي او د انګلستان د (Exeter) ښار په لویه کلیسا کې له یوولسمي عیسوي پېړۍ څخه ساتله کېږي. دغه مجموعه په زړو انګرېزي خطي نسخو کې یوه ډېره مهمه نسخه ده. د دغې مجموعې معماوي د کوچنیانو د سندرو په شکل او د هرزه او چټي کنایو په ښه جوړي سوي دي.

په لرغوني یونان کې د وینا یو ادبي شکل رواج درلود چې په هغې کې به ئې یو خیال یا مفکوره یا یوه کیسه او واقعي پېښه په یو راز غیرواقعي کیفیت کې بیانوله. دغه راز ویناته ئې (Metaphors) وایه. د مثال په توګه: "د دې سترګي د جواهرو په شان ځلېدلې". دغه راز ترکیبونه زموږ په ادب کې د تشبیه او استعارې تر نامه لاندي راځي. میتافور هم یو راز استعاروي ترکیبونه ول. ارسطو (۳۸۴ – ۳۲۲ ق م) دغه میتافور یا استعاره او معما (Riddles) یو له بل سره تړلي بلل. ده به ویل: "ښې معماوي موږ ته په مجموع کې غوره میتافورونه په لاس راکوي ... ښه معما کولای سي چي د یوه ښه میتافور له پاره لازم مواد برابر کړي".

د پوهانو په نظر معماوي (Riddles) یو نړۍ وال آرټ دئ چي بېلابېل کلچرونه په ځان کې رانغاړي. د هغو مثالونه موږ په فنلینډي، هنګري، د امریکا په هندي، چینایي، روسي، الماني او فلیپیني کلچرونو کې موندلای سو.

د معماوو متکامل شکلونه:

د (Riddles) یا معماوو پر مختللی شکل (Puzzles) نومېږي. د معماوو د دغو دوو شکلونو تر منځ له مشابهتو سره سره ځیني توپیرونه هم سته.

د پزل په حلولو کې له مشخصو فارمولونو، چارټونو، قاموسونو څخه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

استفاده کېدلای سي. د مثال په توګه منطقِي پزل (Logic puzzles) له لغاتو سره سروکار لري او د هغو د حل له پاره له یوه مخصوص تنظیم سوي جدول څخه کار اخیستل کېږي خو (Riddles) ریډل بیا د د تفکراو تصور او قیاس کولو مهارت ته اړتیا لري. د ریډل په انواعو کي انیګماز (Enigmas) په نامه یوه لوبه سته چي په استعاروي ژبه جوړه سوې وي او د حل له پاره ئې دقیق فکر کول لازم دي. ریډل هم ځانته مشخص اصول لري خو دا اصول د پزل په شان ساینټیفیک اصول نه دي. ریډل پر فکر و تصور باندي ولاړه معما ده خو پزل پر واقعیتونو باندي تکیه لري.

د (Puzzles) تر نامه لاندي اوس په نړۍ کي د کوچنیانو او لویانو له پاره په زرو ټوکه کتابونه هر کال چاپېږي. د (Puzzles) په شکل لوبي او ګېمونه د کوچنیانو له فکري ودي سره مرسته کولای سي. په دغو لوبو یا ذهني مصروفیتو کي حروفي جدولونه (Crosswords) هم راتلای سي. دغه جدولونه نن ورځ د نړۍ په ډېرو معتبرو ورځپاڼو او مجلو کي هره اونۍ موندل کېدلای سي. د حروفي جدولو حلول هم یوه فکري او ذهني مشغله ده او هم د هغو کسانو له پاره د وخت ژر تېرېدلو وسېله ده چي د کار او وظیفې په چاپیریال کي ئې د اوږده انتظار ساعتونه شامل وي. د ټکسي چلوونکي، د امنیتي پوستو کارکوونکي، زاړه متقاعدین او تنکي ماشومان هر یو له خپلي فکري وړتیا او لوړتیا سره سم جدولونه له ځان سره ګرځوي او په لازمو فرصتونو کي ځانونه په مشغولوي.

په امریکا کي د حروفي جدولونو مشهور ایجادوونکی او خپروونکی جان سیمسن (John.M.Samson) نومېږي. د ده له خوا جوړ سوي حروفي جدولونه (Crossword puzzles) په نیویارک ټایمز اخبار او نورو مشهورو ورځپاڼو کي خپرېږي. د شمالي امریکا په کتاب پلورنځیو کي د ده پنځه ویشت عنوانه کتابونه موندل کېږي چي ټول ئې د (Crossword puzzles)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

جدولونه دي.

په افغانستان کي هم تر اوسنيو درو څلورو لسيزو جګړو دمخه په مجلو، جريدو او اخبارو کي په پښتو او دري ژبو حروفي جدولونه چاپېدل.

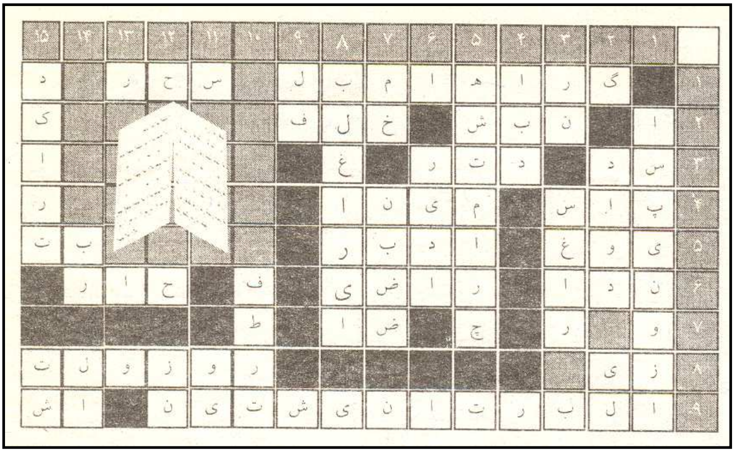

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابجد (جُمَل) حساب

له (جُمل) څخه مراد د ابجد تورو په واسطه حساب کول دي. ابجد توري په حقيقت کي د عربي الفبې ټول حرفونه دي چي په اتو کلمو کي په دې ډول اوډل سوي دي:

ابجد – هوز – حطی – کلمن – سعفص – قرشت – ثخذ – ضظغ.

د ابجد تورو د پيدايښت په باب ډول ډول نظريې سته. تامس پاټريک هيوز (Thomas Patrick Hughes) په ډکشنري آف اسلام (۳ مخ) کي د ابجد تر نامه لاندي کښلي دي:

ترجمه: ابجد د يوه حسابي انتظام نوم دئ چي په هغه کي هر توری له يوه څخه تر زرو پوري مختلف قيمتونه لري. دا توري پر هغه ترتيب باندي اوډل سوي دي چی يهودانو تر څلورسوم ميلادي کال پوري کار څني اخيست. پر دغو تورو باندي شپږ نور توري د عربو له خوا زيات سوي دي. د القاموس په نامه د عربي فرهنګ مؤلف وايي چي د ابجد اول شپږ کلمې د ماد (Madyan – Midian) پاچهانو نومونه دي او وروستۍ دوې کلمې ئې عربو پر زياتي کړي دي[1]. ځيني بيا وايي چي د ابجد کلمات د عربي تورو د مخترع مورامير ابن مورا(Muramir ibn Murra) د اتو زامنو نومونه دي[2].

---

[1] ماد د يوه قوم نوم دئ چي تر ميلاد اووه سوه پخوا ئې د ماد دولت تاسيس کړ. دغه دولت د هخامنشيانو په لاس نسکور سو (دهخدا).

[2] المورا د يوې قبيلې نوم دئ چي د بنويم له اولادې څخه دي او مورا مير د الانبار سيمي اوسېدونکی وو. الانبار د عراق يو لوی ولايت دئ چي د دغه هيواد په لوېديځ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "موادالتواریخ" مؤلف حسین نخجواني لیکلي دي چې د دغو تورو د ټاکونکي او د هغو د ټاکنې زمانه په صحیح ډول معلومه نه ده. داسي ویل کېږي چې له جُمَل حساب څخه د کار اخیستلو زمانه د اسلام اوایلو ته رسېدلې ده. خو د موجودو اسنادو او شواهدو له مخې د الفبې تورو ته پاملرنه، د ابجد، هوز، ... په ترتیب د هغو اوډنه او په حساب کي ورڅخه کار اخیستنه تر اسلامي عصر راوروسته زمانه په ځان کي راکښېباسي.

د تاریخي مادو په جوړولو کي د الفبې له تورو څخه د ابجد په حساب ګټه اخیستل خاص مهارت او هنرمندي غواړي. د هر ناظم له وسه پوره نه ده. د ادب د اولنیو پوهانو په نظر خو دا فن د موسیقۍ، نقاشۍ په شان یو ظریف فن وو او په مستظرفه صنایعو کي شمېرل کېدی. د تاریخي مادو په جوړولو کي له زیاترو ادبي صنعتو څخه لکه تجنیس، ایهام، توریه او نورو څخه کاراخیستل کېږي.

د ابجدي تورو معادل عددونه پر څو ډولو دي چې مشهور ئې دا دي:

کبیر ابجد (حساب الکَبیر):

کبیر ابجد ته (جُمَل) هم وايي. د جمل توري داسي دي:

ابجد – هوز – حطی – کلمن – سعفص – قرشت – ثخذ – ضظغ.

د دغو تورو عددي قیمتونه (معادل) په دې ډول دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ =۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۲۰، ل = ۳۰، م = ۴۰، ن = ۵۰، س = ۶۰، ع = ۷۰، ف = ۸۰، ص = ۹۰، ق = ۱۰۰، ر = ۲۰۰، ش = ۳۰۰، ت = ۴۰۰، ث = ۵۰۰، خ = ۶۰۰، ذ = ۷۰۰، ض = ۸۰۰، ظ = ۹۰۰، غ = ۱۰۰۰.

کي پروت دئ او له اردن، سوریې او سعودي عربستان سره ګډه پوله لري. د دغه ولایت پایتخت الرمادي (Ramadi) ښار دئ. نور مهم ښارونه ئې فلوجه او حدیثه دي. – د ویکیپیډیا په حواله. م. هـ).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورو ته د قیمت ورکولو اسانه لار دا ده چې لومړی باید د (ابجد، هوز، ...) کلماتو پرله پسې (مسلسل) وینګ په پام کې ونیول سي او پر هغه ترتیب باندي وویل سي لکه چې ما لوړ درته کښلي دي. بیا نو لومړیو لسو تورو ته باید په ترتیب سره له یوه څخه تر نهو پوري قیمت ورکړه سي. ورپسې لسو تورو ته باید په ترتیب سره (۱۰، ۲۰، ۳۰، ۴۰، ...) قیمتونه ورکول سي او وروستیو لسو تورو ته په ترتیب سره (۱۰۰، ۲۰۰، ۳۰۰، ...) قیمتونه ورکړه سي. دا ترتیب د ابو نصر فراهي (۷۴۰هـ ق مړ)[1] په یوه رباعي کې داسي راغلی دئ:

یگان یگان شمر ابجد حروف تا حطی
چنانکه از کلمن عشر عشر تا سعفص
پس آنگه از قرشت تا ضظغ شمر صد صد
دل از حساب جُمل شد تمام مستخلص

د کبیر ابجد اول لس عددونه (اُحاد) دوهم لس عددونه (عشرات) او دریم لس عددونه (مآت) نومېږي.

د پښتو الفبې خاص توري د هغو د عربي قریب المخرج تورو قیمت لري. په دې ډول:

پ = ب = ۲

ټ = ت = ۴۰۰

---

[1] ابو نصرالدین مسعود بن ابوبکر فراهي مشهور په ابونصرفراهي (۷۴۹هـ ق = ۱۳۴۸ع مړ) د افغانستان په فراه کي زېږېدلی او د پارسي ژبي شاعر او قاموس لیکونکی وو. مشهور اثر ئې نصاب الصبیان نومېږي چي عربي لغات ئې په پارسي نظم پکښې معنا کړي دي. د نصاب الصبیان یوه زړه خطي نسخه زما په کتابتون کي سته. وایي چي ابو نصر فراهي مورزاده ړوند وو او د اکتاب به ئې د امالي په ډول (بل چا ته د ویلو له لاري) لیکلی وي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چ = ج = ۳

څ = س = ۶۰

ځ = ز = ۷

ډ = د = ۴

ړ = ر = ۲۰۰

ژ = ز = ۷

ږ = ژ = ز = ۷

ښ = ش = ۳۰۰

همزه (ء) د الف قیت لري یعني (۱) دئ. کله کله ئې په محاسبه کي نه شمېري. مد لرونکی الف له (۱) سره مساوي دئ. مشدده (ی) کله پر دوو او کله پر یوه (ی) شمېرل کېږي.

د کلماتو حرکتونه (زوَر، زېر، پېښ) په حساب کي نه راځي خو که د معما جوړوونکی وغواړي چي دغو حرکاتو ته قیمتونه ورکړي نو بیا (زوَر) د (الف) یا (ه) په شکل، (زېر) د (ې) په بڼه او پېښ د (و) په ډول کاږي.

صغیر ابجد (حساب الصغیر):

د صغیر ابجد (حساب الصغیر) توري او اړوند قیمتونه ئې داسي دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ = ۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۸، ل = ۶، م = ۴، ن = ۲، س = ساقط (صفر)، ع = ۱۰، ف = ۸، ص = ۶، ق = ۴، ر = ۸، ش = ساقط (صفر)، ت = ۴، ث = ۸، خ = ساقط (صفر)، ذ = ۴، ض = ۸، ظ = ساقط (صفر)، غ = ۴.

وضعي ابجد:

د وضعي ابجد عددي قیمتونه داسي دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ = ۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۱۱، ل = ۱۲، م = ۱۳، ن = ۱۴، س = ۱۵، ع = ۱۶، ف = ۱۷، ص =

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸، ق = ۱۹، ر = ۲۰، ش = ۲۱، ت = ۲۲، ث = ۲۳، خ = ۲۴، ذ = ۲۵، ض = ۲۶، ظ = ۲۷، غ = ۲۸.

په پښتو ادب کې د راغلو معماوو په حل کې له دغو وضعي قیمتو څخه کار اخیستل زما په سترګه سوي نه دي.

په پښتو او فارسي معماوو کې معمولاً له کبیر ابجد (حساب الکبیر) څخه کار اخیستل کېږي. که د شاعر یا لیکوال مراد نور حسابونه وي، بیا په څرګنده توګه اشاره ورته کوي.

د ابجد له تورو څخه د لنډو لیکنو، د کتابو د سریزو او نورو مختصرو تعلیقاتو د مخونو د عددو پر ځای د متن له صفحو څخه د بېلولو په خاطر هم کار اخیستل کېږي. مثلاً اول مخ (الف)، دوهم مخ (ب)، دریم مخ (ج)، ... بلل کېږي.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د معماوو ځیني اړوند اصطلاحات

د تکملې عمل:

تکمِله بشپړولو ته وايي. په معما کې د تورو د ابجدي قیمتونو جمع کولو ته ویل کېږي.

د عددي تبدیل عمل:

د عددي تبدیل په عملیه کې د لاس ته راغلي عدد له پاره په معما کې د کار سوي قرینې له مخې یوه کلمه، یو عبارت، یو ترکیب، یا یوه جمله باید وموندل سي. د مثال په توګه علامه رشاد رحمة الله علیه د حاجي جمعه بارکزي په یوه معما کې د (۳۰۴) عدد له پاره (د پیر دیدن ک) جمله موندلې ده چې په ابجدحساب کې ئې د ټولوتورو مجموعي ارزښت له (۳۰۴) سره برابر دئ.

د تصحیف عمل:

د تصحیف په عملیه کې له کوم توري څخه ټکي ایستل کېږي، یا له یوه لغت څخه کوم توری لیري کېږي. مثلاً د شین له توري څخه درې ټکي لیري کېږي او (س) ځني جوړېږي. د تصحیف په عملیه کې هم باید د معما په بیت کې راغلې قرینه په پام ونیول سي.

د تخرجې عمل:

د تخرجې پر وخت له یوه عدد څخه بل عدد د ټاکلي قرینې پر اساس منفي کېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تبدیل عمل:

د عددي تبدیل عمل او د تبدیل عملیه یو مفهوم لري.

قرینه:

قرینه په لغت کي د دوو شیانو یا دوو مفاهیمو تر منځ معنوي مناسبت ته ویله کېږي (غیاث). په معما کي هغه کلمه، یا عبارت ته قرینه ویله کېږي چي لوستونکي ته د تکمِلې، تخرِجې، تصحیف یا تبدیل د عمل لارښوونه کوي

ساده معما:

ساده معما هغي معما ته ویله کېږي چي د حل له پاره ئې څوک مجبور نه وي له پورتنیو عملیو څخه کار واخلي. مثلا دا لاندي تاریخي ماده:

د دکن په جنگ شهید شو خوشنود اوسه
په تاریخ د زر څلــوېښت د ده گــذر وو
۱۰۴۰هـ ق

مشوشه معما:

مشوشه معما د (ړندې معما) په نامه هم یادېږي. په دغه معما کي قرینه نه وي راوړل سوې او لوستونکی له حدس و گومان څخه کار اخیستلو ته مجبور سي.

بیینات اوزُبُر:

بینات د (بینة) جمع ده. معنا ئې روښانوونکي، روښانه اړخونه، رښتیني شاهدان، ... ده (دهخدا). په قرآن عظیم کي ځو ځایه دغه کلمات راغلي دي او له بیینات څخه مراد د انبیاوو له خوا (معجزې) او له (زبر) څخه مطلب پر هغوی باندي نازلي سوي صحیفې او کتابونه دي.

په جفر کي د دغو دوو کلماتو استعمال بل راز دئ. د جفر په اصطلاح

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د يوې کلمې د تورو تلفظ ته اعتبار ورکول کېږي. د مثال په توګه د (ج، ق، ل، ن) تورو تلفظ "جيم"، "قاف"، "لام"، "نون" دئ. په دغو تلفظونو کي د سر توري (زُبُر) او پاته نور توري "بينات" بلل کېږي. يا په يوه بل مثال کي:

د (محمد) کلمې توري (م، ح، م، د) د هغو د تلفظ په اعتبار (ميم، حاء، ميم، دال) بلل کېږي. د تلفظ د کښل سوي شکل د سر تورو ته (زُبُر) وايي او نورو پاته سوو تورو ته (بينات) وايي. د پورتني مثال په تلفظي څرګندونه کي (م، ح، م، د) ته (زُبُر) او (يم، اء، يم، ال) ته (بينات) وايي.

د الفبې په تورو کي (س) يوازنی توری دئ چي د (زبر) او (بيينات) ابجدي ارزښت ئې يو شان دئ.

س = سين

س = زُبُر = ۶۰

ين = بيينات = ۱۰ + ۵۰ = ۶۰

له دغي طريقې څخه د تاريخي نومونو په استخراج کي کار اخيستل کېږي. د شيعه مذهب عالم بهاءالدين محمدبن حسين عاملي مشهورپه شيخ بهائي (۹۲۵ - ۱۰۰۰هـ ق) په جعفري فقه کي خپل پارسي اثر (جامع عباسی) د صفوي پاچا لومړي شاه عباس (۹۹۶ ۱۰۳۸هـ ق) په نامه تاليف کړی دئ. په دغه کتاب کي ئې يوه قطعه راوړې ده چي په هغې کي د شاه عباس نوم د "بينات زُبُر" په قاعده له "خلدالله ملکه" څخه استخراج کېدلای سي. په دې ډول:

د (خلدالله ملکه) عبارت توري داسي تلفظ کېږي: (خا، لام، دال، الف، لام، لام مشدد، ها، ميم، لام ، کاف، ها). د دغو کلمو زُبر چي ايسته سي، بينات ئې (ا، ام، ال، لف، ام، ام، ا، يم، ام، اف، ا) پاتېږي. د دغو تورو د ابجدي ارزښتو مجموعه داسي ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱ + ۴۱ + ۳۱ + ۱۱۰ + ۴۱ + ۴۱ + ۱ + ۵۰ + ۴۱ + ۸۱ + ۱) = ۴۳۹

د (شاه عباس) نامه ابجدي ارزښت هم (۴۳۹) کېږي.

د زُبُر په عمليه کي کله کله يوه کلمه يا جمله راوړل کېږي مګر د ليکوال مطلب د رمز په توګه کومه بله داسي کلمه وي چي ابجدي ارزښت ئې له دغي راوړل سوي کلمې سره يو شانته وي. البته په زُبُر کي د رمز او مرموز تر منځ رابطه او قرينه له ضروورياتو څخه ده. له قرينې پرته د پټې (مرموزي) کلمې يا جملې موندل ډېر سخت کار او حتى ناممکن کار دئ.

علامه رشاد رحمة الله علیه پخپل اثر (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ)، ۱۳۵ – ۱۳۶مخونو کي د زبر په مثال کي د نواب محبت خان بړېڅي (۱۱۶۴– ۱۲۲۳هق) يو عربي شعر راوړی دئ:

اذا لـــم يبـــق فـــى الاســـلام آثـــار

جـــرى مـــن مقلتـــى دمـــع كانهـــار

فقالـــت الهـــاتف: مـــن يظهر الـــدين

فجـاء الـصوت: " سـلطان الجهانـدار"

علامه مرحوم کښلي دي چي د (سلطان الجهاندار) ابجدي ارزښت (۴۴۵) کېږي چي دا قيمت د (شاه زمان ما) له ابجدي ارزښت برابر دئ. او ورپسې ئې زياته کړې ده: "په دغه وخت کي نواب محبت خان دغه زبر وايه، په افغانستان کي د پاچهۍ پر تخت شاه زمان سدوزی (۱۲۰۷ – ۱۲۱۵هـ ق) ناست و او په هندوستان کي د مهاجمو پرنګيانو د نفوذ او استيلا د مخنيوي اميد فقط له ده کېده".

علامه رشاد مرحوم د دغه زبر په باب اوږده تشريح ورکړې ده او د هغې په پای کي وايي:

"د اعليحضرت شاه زمان سدوزي په باب بيان د زبر د قرينې په دود اوږدسو، چي ګوندي له "سلطان الجهاندار" څخه د "شاه زمان ما" په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرادولو کي له درنو مطالعينو سره مرسته وکړي او له جهاندار څخه د ډهلي د مغول پاچا شاه عالم زوی، شهزاده جوان بخت مراد نه کړي.

دپښتو دېوان لرونکي شاعر قنبرعليخان[1] د بينات پر قاعده ويلي دي:

عشق عدد د محــمد علی د اسم

په ابجد د بينات شي د زړه سوبَ

(ديوان: ۲۵ مخ، د همېش خليل چاپ ۱۹۷۲ع د علامه رشاد د کتابتون)

علامه رشاد رحمة الله عليه د دغه دېوان پر يوه څنډه د دې بينات حل راوړی دئ چي زه به ئې له يو څه تفصيل سره دلته رانقل کړم.

د (محمد) ابجدي ارزښت (۹۲) دئ او د (علی) دا (۱۱۰) کېږي. د دواړو مجموعه (۲۰۲) راځي.

د (عشق) کلمې درې توري د بينات پر قاعده داسي محاسبه کېږي:

عين، شين، قاف

د دې دروتورو زُبُر، د سر اوازونه يعني (ع، ش، ق) چي ځيني ليري سي:

ين = ۶۰

ين = ۶۰

اف = ۸۱

ټول = ۲۰۱

دغه لاس ته راغلی عدد د (محمد) او (علی) د نومو له مجموعي ابجدي ارزښت (۲۰۱) سره د يوه (۱) په اندازه تفاوت لري او دا د معما کمزوري ښيي. د دې تفاوت د ليري کېدوله پاره زما (هوتک) په فکر

---

[1] قنبرعليخان شيعه مذهبه پښتون وو. زه د ده د معماوو پر ادبي اړخ څېړنه کوم. عقيدتي خوا مې مراد نه ده (م. هـ).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر د (علی) کلمه د (عالي) په ډول تلفظ کړې ده او په دې ډول ئې پر مجموعي ابجدي ارزښت یو عدد اضافه کېږي او (۲۰۲) ځني راوزي. (والله اعلم بالصواب).

بل مثال:

قنبرعلیخان ویلي دي:

د الله پــه اســم ذات کــه فهــم وکــړې
یــو الــف دئ بلــه هــې ده دوا ړه لامــه
د الــف عــدد کــه شــمار پــه بینـات کـړې
مــساوي دئ د حــضرت علــي لــه نامــه
دوا ړه لام و هــې حــساب پــه بینـات کـړې
ده نامـــه د محمدصـــاحب تمامـــه

(دیوان: ۱۰۸مخ)

حل:

- د (الف) بینات (لف) دئ او ابجدي ارزښت ئې (۱۱۰) کېږي.

د بینات په قاعده د (علي) ابجدي ارزښت هم (۱۱۰) راځي. په دې ډول:

د (عین) بینات (ین) = ۶۰

د (لام) بینات (ام) = ۴۱

د (یې) بینات (ی) = ۱۰

ټول = ۱۱۰

✶✶✶

- د (الله) د دوو لامو بینات داسي دئ:

لام = ام = ۴۱

چي دوه چنده سي (۸۲) کېږي.

هې = ی = ۱۰

۸۲ + ۱۰ = ۹۲

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (محمد) ابجدي ارزښت هم (۹۲) دئ. په دې ډول:

م	=	۴۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
د	=	۴
ټول	=	۹۲

بل مثال:

چې الله د همه اسمو اسم ذات دئ
د الله الف عــــلي په بينات دئ
(۱۲۴مخ)

حل:

د الف بينات = لف = ۱۱۰

د علي ابجدي ارزښت: (ع = ۷۰) + (ل = ۳۰) + (ی = ۱۰) = ۱۱۰

* * *

د زبروبينات پر قاعده ما (هوتک) هم يوه قطعه ويلې ده:

د وطـن د خـوني رف[1] موکنـدهار دئ
شــاهدان مــي دي زُبُــر و بينــات
حوالــه بــه د تــاريخ پــر پــاڼو درکــړم
پکـښې وګـوره د سيمي ټـول حـالات
پــه قلــم د کنـدهار دي ليکــل سـوي
د دې ملــک ټــول حــسنات و ســيئات
چې رف نه وي، ټوله خونه کنډواله وي
پـر رامـات سي مـار، لـړم خزنـده جـات

[1] د (رف) مجازي معنا (چت) ده او دلته په همدغه معنا سره کار سوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای دي نه نړوي دغه چت هیڅکله
پـر تړلـی مـو حیـات دئ هـم ممـات

حل:

د (کندهار) کلمې د تورو تلفظي بڼه داسي ده:

(کاف، نون، دال، ها، الف، را)

له دغو تورو څخه چي زُبُر (د سر توري) ووزي، بینات ئې داسي پاتېږي:

(اف، ون، ال، ا، لف، ا)

د دې تورو ابجدي ارزښت داسي دئ:

(اف=۸۱) + (ون = ۵۶) + (ال=۳۱) + (ا=۱) + (لف=۱۱۰) + (ا=۱) = ۲۸۰

د (رف) کلمې ابجدي ارزښت هم (۲۸۰) کېږي.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

تعمیې دپخوانۍ دورې په ادب کې

روښاني ادب:

د روښاني ادب محتوی د روښاني غورځنګ د فلسفي افکارو توضیح او بیان ته وقف سوې ده. د دغه غورځنګ پیروانو د شعر شکلي او معنوي ښکلا ته دومره زیاته پاملرنه نه ده کړې او دغه سبب دئ چې روښاني ادبیات د هغه وخت د معمولو شعري صنایعو او بدایعو له مخې ډېر څه نه راکوي. خو له دې سره سره موږ د دغې دورې په اشعارو کې د خپل وخت د مروجو ادبي صنایعو څرک لرو او هنري خوا ئې یومخیزه باید نفي نه سي. د روښاني ادب د مطالعې په ترڅ کې د تعمیې او تاریخي مادو لومړنۍ بېلګې په همدغو آثارو کې تر ستر ګو کېږي چې زه به ئې په لاندي کرښو کې وڅېړم.

۱ - د ارزاني خېشکي په کلام کي:

د پښتوشعر و ادب موجوده دېواني پانګه له لسمي هجري پېړۍ څخه په منظمه توګه راپاته ده. دغه دوره د روښاني ادبیاتو د منځته راتګ زمانه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده او د دې لړۍ د سر سړی ملاارزاني خېشکی دئ[1]. د ارزاني خېشکي کليات د ښاغلي ډاکټر پروېز مهجور خوېشکي په سمونه او څېړنه د پېښور يونيورسيټۍ د پښتواکيډيمۍ له خوا په ۲۰۰۵ع کال خپورسوی دئ. ما د دغه کليات له سريزې او شروحو څخه د ارزاني په کلام کي راغلي تاريخي مادې رااخيستي دي.

د دغه کليات په ۷۴، ۷۵، ۱۵۵، ۱۵۶، ۲۰۶ او ۱۰۴۵ مخونو کي دغه تاريخي مادې د اړوندو مسايلو په ترڅ کي راوړل سوي دي.

د يوې الفنامې د ليکلو نېټه په څرګندو عددو سره کاږي:

فقير کوښلی دی دا شعر
په نه صد نود سـنه دی
(د سريزې ۷۴مخ)

په پښتنو کي سنې، نېټې او عددونه زياتره په فارسي ژبه بيانېږي. نن ورځ لا هم دغه عادت ژوندی دئ او د افغانستان پښتانه د زېږېدلو نېټې، د عسکري جلب تېرولو کلونه او د پاچهانو د سلطنت وختونه په فارسي ژبه وايي او د پښتونخوا اوسېدونکي بيا همدغه عددونه په اردو ژبه بيانوي. دا عادت د ژبنيو څېړنوله پاره خورا غوره موضوع ده او څېړني ته ئې د ژبپوهانو له خوا پاملرنه په کار ده.

د يوې غزلي د ويلو کال داسي راښيي:

ارزاني دا غزل کوښلی
په هزار و سه سـنه دی
(د سريزې ۷۴مخ)

---

[1] زموږ په ليکلو تاريخو او آثارو کي خېشکی د پارسي ژبي د ليکدود تر اغېزې لاندي "خويشکی" ليکل سوی دئ. د دغه ناسم ليکدود دوام نوو اکاډيميکو قلموالو په ليکنو کي هم ليده کېږي چي زما په نظر د دغي کلمې د پښتو تلفظ سمه څرګندونه نه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې غزلي د ويلو کال ۱۰۰۳هـ ق دئ. (د کليات ترتيبوونکي د ارزاني په کلام کي د "کوښلی" کلمه د "کښلی" په شکل هم ثبت کړې ده. د ليکدود دغه راز عدم تجانس د ژبي څېړونکي ته ستونزي پيښوي او نه پوهېږي چي شاعر به في الواقع هم دغه کلمه په دوه ډوله تلفظ کوله او که دا به د خطاطانو لاسوهنه وي.

د يوې قصيده وشمي غزلي د ويلو نېټه ئې داسي ويلې ده:

ارزاني دا کلام کښلی
په الف تسعه ســـنه
(د سريزي ۷۵مخ)

۱۰۰۹هـ ق

د دغه بيت لومړی نيم بيتی د کلياتو د سريزي په ۲۰۶مخ کي بدل سوی دئ:

"ارزاني دا کلام کړی"

زه نه پوهېږم چي د دغه تصرف له اسيته ګوته چا ته ونيسم؟

بل ځای:

ارزاني دا کلام کـــړی
په تاريخ د دوست دهغ
(د سريزي ۱۵۵ مخ)

د تاريخي مادې "دهغ" ابجدي ارزښت (۱۰۰۹هـ ق) کېږي.

په يوه بل ځای کي د روښاني مسلک د مقاماتو د بيان په ترڅ کي وايي:

ارزانــي وينـا کـړه عـرض — اشـنايي د حـق ده فـرض
د دې عرض تاريخ وغواړه — پـه حساب لـه حرفـه يـرض
(د سريزي ۷۵مخ)

د (يرض) ابجدي ارزښت (۱۰۱۰هـ ق) دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د يوې بلې غزلې د ويلو نېټه ئې داسې بيان کړې ده:

دا غـــــزل په تاريخ کښــلی
په حساب د دوست "دغو" دی
غـــين زر دال ئې څـــلور دی
په شپږ ياد حساب د "واو" دی
(د سريزې ۷۵مخ)

مطلوبه نېټه ئې (۱۰۱۰هـ ق) ده. دغه تاريخي ماده يو څه نوښت لري او هغه دا چې شاعر پر تاريخي ماده (دغو) سربېره د هغې حل هم په شعر کې راوړی دئ.

۲- د دولت لواڼي په کلام کې:

دولت لواڼي د الهداد د مړيني نېټه داسې ويلې ده:

په يوه آهې ارواح لـــه تنه بېل شـــو
په تاريخ د غين و نون، ح، ئې سفر وو
(ديوان، سريزه نهم مخ، د کابل چاپ)

دغه معما د دولت لواڼي په ديوان (۲۱مخ) کې سمه نه ده ثبت سوې. د (غ) پر ځای (عين) ليکل سوی دئ او ټوله مصرع داسې ده: "په تاريخ د عين، نون، ح، ی، سفر وو". له چاپي ثبت څخه د معما حل داسې راوزي:

غ	=	۱۰۰۰
ن	=	۵۰
ح	=	۸
ی	=	۱۰
ټول	=	۱۰٦۸

علامه پوهاند رشاد رحمة الله عليه د همدغه چاپي ديوان په سريزه (نهم مخ) کې د الهداد بن جلال الدين بن مياروښان د مړيني کال ۱۰۵۸هـ ق بللی دئ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کال له هغه ثبت شخه لاس ته راتلای سي چي د دې بحث په سر کي راووړ. " په تاريخ د غين و نون حې ئې سفر وو".

غ = ۱۰۰۰
ن = ۵۰
ح = ۸
۱۰۵۸ه‍ ق

د دغي قصيدې په يوه بل بيت کي ئې د ميرزاخان انصاري د مرگ نېټه هم رانبوولې ده:

د دکن په جنگ شهيد شو خوشنود اوسه
په تاريخ د زر ځلــو ښت د ده گــذر وو

د ديوان په ۲۲۳مخ کي د رشيدخان يوه ويرنه راغلې ده چي د سر دوه بيته ئې داسي دي:

زړه مــي نــه کــه پــه ښلتــون د اشـنا صـبر
پـــه فـــراق بـــه ژاړم لکـــه ابـــر
رشيد خان د ټول صاحب تر جهان تير شو
ښايــسته صــورت ئــې ونيــو وطــن قبــر

او د مړيني نېټه ئې دا ډول بيان کړې ده:

کـه تـاريخ حساب ئـې غـواړې لـه ابجـده
پــدا حــرف غــين و نــون، ح وکــړه صــبر

حل ئې:

غ = ۱۰۰۰
ن = ۵۰
ح = ۸
۱۰۵۸ه‍ ق

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه رشاد د دولت د دېوان په سریزه (نهم مخ) کي کښلي دي چي رشیدخان د میا روښان د لمسي الهداد بن جلال الدین لقب وو. دا لقب د هندوستان مغل پاچا جهانګیر (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷هـ ق) هغه وخت ورکړ چي الهداد ورته واردواره تسلیم سو (۱۰۲۶هـ ق). تر دغي تسلیمۍ دوه کاله وروسته الهداد بیا مغلو ته یاغي سو خو ماته ئې وخوړه. تر ماتي وروسته جهانګیر وباخښه او وئې نازاوه[1].

تر دغي ویرني وړاندي ئې په یوه قصیده وشمه غزل او یوه بله غزل کي د مخلص پر مرګ هم ساندي ویلي دي چي په ترتیب سره په دې بیتو شروع کېږي:

غم دیده زړه مي محـــزون شـــو
پر (په) مخلص یار پسې خون شو
* * *
د مخلـــص جـــدایی کـــړی یـــم بـــسیار خـــوږ
زړه مـــي دی د بېلتانـــه پـــه تېـــغ افګـــار خـــوږ
د فـــراق پـــه تیـــره تـــوره لېنـــده غـــشي
کړم مخلص مهروی، زړه وړوني خوش ګفتار خوږ

د اریانتیا خبره دا ده چي په چاپي دېوان کي ئې دغه دواړې ویرني د حضرت علي کرم الله وجهه مرثیې بللي دي او غټ عنوانونه ئې پر کښلي دي او د چاپي تېروتنو په سمون لیک کي ئې اشاره هم نه ده ورته کړې.

۳- د میرزاخان انصاري په کلام کي:

د میرزاخان انصاري د دېوان د (واو) ردیف په یوه غزله کي تر مقطع دمخه یو بیت سته، چي د تعمیې په شکل ویل سوی دئ:

---

[1] ما د روایت مفهوم پخپلو کلماتو کي رااخیستی دئ (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

گهي نون په دوه الف کښي
گـه د (هـ) د وړاندي (وو)
(۹۴مخ، د کابل چاپ)

د لومړي نیم بیتي مطلب (انا) دئ او د دوهم دا (هو). د دغه غزلي نوري قافیې (لَو، نَو، رو، پلو، پرتو، ...) دي.

۴ - د اخوند درویزه په مخزن الاسلام کي:

د اخوند درویزه ننګرهاري (۱۰۲۸ هـ ق مړ) آثار که څه هم د روښاني غورځنګ او ادب پر خلاف ایجاد سوي دي، خو بیا هم د دغي دورې په ادبي پانګه کي شامل بلل کېږي. د مخزن الاسلام په "نکته شانزدهم" کي د نورالدین حمزه آذری بن عبدالملک طوسی[1] د یوې معما پښتو ژباړه سته. اصل معما په فارسي ژبه داسي ده:

درته جلباب عشق مست دو شاه خفته اند
مست نگردی بعـین عـــین بلا گفته اند
(مخزن - ۱۶۳مخ د۱۳۰۰هـ ق چاپ، دهلی)

اخوند درویزه دغه معما په پښتو ژبه داسي ترجمه کړې ده:

"د شــــاه تر ځـــــای درلاندي دوه مست شــاهان اوده دي
سکه مستي یې پعین مکړه چه د زلفو کاته ئی بې جلاد نه دي"
(هماغه مخ، هماغه چاپ)

"ځای در" دلته د کاتب غلطی ده چي د پېښور پښتواکیډیمۍ په چاپ (۱۱۰مخ) کي سمه سوې ده. هورې ئې لومړۍ مصرع داسي ثبت

---

[1] شیخ نورالدین حمزه بن عبدالملک بیهقي طوسي د تیموري پاچا الغ بیگ (۷۹۵ - ۸۵۳هق) معاصر وو. څو واره هندوستان ته تللی وو او د کعبې شریفي زیارت ئې هم کړی وو. په ۸۶۴ یا ۸۶۶ هـ ق کال مړ سوی دئ او په اسفراین کي ښخ دئ. عجایب الدنیا، سعی الصفا، طغرای همایون او جواهرالاسرار ئې د آثارونومونه دي. و گ: لغتنامه دهخدا.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې ده: "د شاه تر څادر لاندې دوه مست شاهان اوده دي". جلباب د (څادر) معنا لري (غیاث).

خوشحال خان خټک په سواتنامه کي د اخوند درویزه پر مخزن الاسلام باندي، چي دی ئې په سهوي سره "مخزن الاسرار" بولي؟ نقد کوي او د هغه په ترڅ کي د دغي معما یادونه هم کوي. دی وایي:

درویـزه چـي بیـان کـړی خپـل کتـاب دی
نـوم ئـې مخزن الاسـرار (؟) کـړی جنـاب دی
هـر بیـان ئـې نـاموزون، مجهـول، بـې رنګـه
خـالي پـاتو لـه دانـشه، لـه فرهنګـه
کـه یـوه مـسره پـه شـل، بلـه پـه سـل ده
نامربوطـه، ناموزونـه، پـه ویـل ده
قافیـه ئـې لام و دال سـره وهلـي
پـه ردیـف کـي ئـې نـون واو سـره پېیلـي
قـصیده د "بوصـیري" ترجمـه کـړې
عربـي ئـې تـر پښتو مـضحک راوړې
هـر هـر بیـت د قـصیدې چـي دُرمرجـان دی
پـه پـښتو کـي تـر اوربـشو لا ارزان دی
معمـا د "آذري" ترجمـه کـړې
تـصوف ئـې و عـالم و تـه نـومړې

......

(سواتنامه: ۴۵مخ د کابل چاپ)

دغي معما ته علامه حبیبي په لمنلیک کي کښلي دي: "... د دې بیت اصل او پښتو ترجمه مبهم دي، هر څوک به یو راز مطلب ځني اخلي، خو درویزه د تصوف رنګ ورکړی دی او خوشحال خان هم پر دغه باندي په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې الفاظو انتقاد کوي چې: دغه معما د تصوف په څادر کې نغښته شوې ده! اصل و ترجمه ئې دواړه مبهم دي".

***

د خوشحال خان خټک په کلام کې

د خوشحال خټک په کلام کې د تعميو او تاريخي مادو خورا زياته پرېماني ده. زه به ئې د کندهار چاپ "مرغلري" څخه راټولي او خپله څېړنه به هم ورسره مل کړم. د مخونو حوالې د "مرغلري چاپ ۱۳۱۷ش" دي.

له ما خوار سره څو قاف و هې و رې کړې
جـــګي جـــګي څه خـــو لام و طې و فـــا
(۱۲مخ)

په مرغلري کې د "لام" کلمې "م" نسته، ما د (خوشحال خټک کليات، لومړي ټوک) څخه ورواچاوه.

حل: "قاف و هې و رې" = قهر - "لام و طې و فا" = لطف

***

بل ځای:

د غفا د کال بهار ګوره خوشـــحاله
چې د مړو به ئې هوا وشي هوس ته
(۶۲مخ)

تاريخي ماده "غفا" ده. حل ئې:

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ا	=	۱
		۱۰۸۱هق

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څلور میندو زویه
د اتـــو پلارو پسر
(۱۱۸ مخ)

دا بیت د هغې غزلې دئ چې په پیل کې ئې د نظر او ژبې اثر ته اشاره سوې ده.

محشي ورته کښلي دي چې له څلورو میندو څخه مطلب څلور عنصره دي او له اته پلاره څخه ممکن "اته عرض" وي. خو دا ئې هم پر زیاته کړې ده چې په ځینو نسخو کې د "نوپلارو پسر" ضبط دئ. چې په هغه صورت کې به مراد نهه فلکه وي. رشتیا هم خوشحال خان په یوه بل بیت کې نهو افلاکو ته داسې اشاره لري:

ډیر به ښه ښه زویه راوړي دا نه پلاره څـــلور میندې
نن په واړه پښتانه کښې یو خوشحال لایق فرزند دی
(۳۲۰ مخ، دکابل چاپ. مرغلري ۴۳۱مخ) [1]

له څلورو عنصرو څخه مراد (اور، اوبه، خاوره، باد) دئ. خو کېدای سي چې د خوشحال خان مطلب څلور اقلیمه وي چې مراد ورڅخه ټول هندوستان دئ (غیاث). له نهو افلاکو څخه مراد نهه اسمانونه دي چې وایي د پیاز د پوست په شان یو پر بل پراته دي. اسمانونه معمولاً اووه بلل سوي دي خو قدماوو نهه ګڼل. په دې ډول: فلک قمر، فلک عطارد، فلک زهره، فلک شمس، فلک مریخ، فلک مشتري، فلک زحل، فلک البروج او فلک اطلس (دهخدا). نهم اسمان ته فلک الافلاک وایي. په پخواني حکمت کې د (نه عرض) اصطلاح هم سته چې مراد ورڅخه (کیف، کم، هیئت، متی، مضاف، وضع، فعل، انفعال، مِلک) دي (غیاث اللغات).

---

[1] په کابل چاپ کې د دې مقطع اول نیم بیتي ته (۵) لیکل سوی دي خو پنځمه حاشیه ځني پاته سوې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له پورتنۍ معما څخه د خوشحال خان مطلب دا دئ چي په دې څلورو اقليمو او نهو افلاکو (ټول کائنات) کي به ميندو نور هم ښه ښه زامن راوړي وي، خو خوشحال په پښتانه کي يوازنی "لايق فرزند" دئ.

***

په يوه بله غزله کي خوشحال خان د زاړه نجوم له مخي د هري مياشتي (نحس) ورځي يا (شومي ورځي) راښيي. دی وايي:

"دال" و "واو" د محـــــرم د صــــــفر "اک"
د ړومبـــۍ خـــوري دروښـــيم څـــه "يـــک"
د دوهمـــــي خــــــور ړومبيـــــه اتلــــسمه
د دريمـــي خـــوري "يـــا" مـــه وکـــړه شـــک
څلـورمي خـور "ی"، "دال" چـي سـره "يـد" شـي
د رجـــب دی "ب" و "يـــج" د شـــعبان "دک"
د روژې د مياشـــتي "جـــک" پـــوره حـــساب دی
"حـې" شـوال، ذی القعـده "بـط" ذوالحجـه "وک"

(۱۸۹–۱۹۰مخونه)

په خوشحال کليات لومړی ټوک ۱۰۴مخ کي "چې شوال" ثبت دئ داسي تېروتنه ده چي د خوشال خان خټک کليات (۷۰مخ، چاپ ۱۳۸۷دانش) ته ئې هم لار کړې ده.

د دې ورځو تشريح په (مرغلري) کي داسي راغلې ده چي د محرم د مياشتي (دال = ۴مه)، (واو = ۶مه) – د صفري (ا = ۱) او (ک = ۲۰مه) – د ړومبۍ خور (ی = ۱۰مه) او (ک = ۲۰مه) – دريمي خور (ی = ۱۰مه) يا (يا= ۱۱مه) – د څلورمي خور (ی = ۱۰مه) او (دال = ۴مه) د رجب (ب = ۲مه) او (يج = ۱۳مه) – د شعبان (د = ۴مه) او (ک = ۲۰مه) – د روژې (ج = ۳مه) او (ک = ۲۰مه) – د شوال (ح = ۸مه) او (ی = ۱۰مه) – د ذی القعدې (ب = ۲مه) او (ط = ۹مه) د ذی الحجې (و = ۶مه) او (ک =

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰مه) بدشګومه ورځي دي. البته دا راز انګېرني کوم ديني او مذهبي تاداو نه لري. د مسلمانانو په نزد د روژې ټوله مياشت نيکمرغه ورځي دي.

د "نحس" کلمه په قرآن عظيم کي دوه واره راغلې ده. اول آيت د يوڅلوېښتم سورة (حم السجده)[1] شپاړسم آيت دئ:

دوهم وار د څلور پنځوسم سورة (القمر) نونسم آيت دئ:

دواړه آيتونه د (عاد) او (ثمود) قومونو په باب دي او دا دواړي ورځي د دوی له پاره نحس بلل سوي دي. د لومړي آيت شريف په تفسير کي د حضرت شاه ولي الله صاحب (۱۱۱۴ – ۱۱۷۶هـ ق) خبره رانقل سوې ده چي فرمايلي ئې دي:

"... دا د نحوست ورځ هغوی لره وه، نه تل". او ورپسې زياته سوې ده: "هغه ورځي منحوسي ګڼلي کېږي – لکه چه په ناپوهانو کښي مشهوره ده. که هغه ورځ د عذاب د راښکته کېدلو په نسبت تل منحوسه وګڼله شي نو کومه ورځ به بختوره وګڼله شي. په قرآن کريم کښي تصريح ده چه هغه عذاب اووه شپې او اته ورځي پرله پسې وو. اوس نو وښيئ چه په دې تقدير د اونۍ (هفتې) کومه ورځ به له نحوسته تشه وي؟" (وګ: پښتو تفسير: ۱۲۹۲/۲مخ، د سعودي چاپ).

په نهج البلاغه (۷۸مه خطبه)[2] کي د څلرم خليفه حضرت علي کرم الله وجهه له خولې روايت دئ، چي وايي: څلرم خليفه چي کله غوښتل د خوارجو جنګ ته (نهروان ته) رهي سي، اشعث بن قيس ورته وويل:

---

[1] د قرآن عظيم دغه صورت د (فصلت) په نامه هم ياد سوی دئ.

[2] نهج البلاغه د حضرت علی کرم الله وجهه د خطبو او مواعظو مجموعه ده چي د سيد رضی ابی الحسن محمد بن الحسين بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهيم بن امام موسی کاظم رحمة الله عليه تاليف دئ. سيد رضی د څلرمي هجري پېړۍ د اهل تشيع علماوو څخه وو.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"(فارسی ترجمه) ای امیرالمؤمنین به شهادت علم نجوم، اگر در این ساعت حرکت کنی می ترسم که به مراد خویش نرسی". وایي حضرت علی کرم الله وجهه ئې په جواب کي اوږدې خبري وکړې او وې ویل: "...هر کس که سخنان تو راست پندارد، قران را دروغ انگاشته (العیاذبالله) ... سپس روی به مردم کرد و گفت: ای مردم از علم نجوم بپرهیزید، مگر بدان مقدار که شمارا در خشکی و دریا راه بنماید، که این علم به کهانت منجر شود و منجم کاهن است و کاهن همانند جادوگر است و جادوگر کافراست و کافر در آتش جهنم. به نام خدای تعالی به راه افتید". د همدغه روایت اغېزه به وي چي د اهل تشیع معاصر علماء هم د نجوم د علم هغه برخه چي د راتلونکو زمانو او حادثاتو په باب پېشگویۍ ولري، حرامه گڼي[1].

دغه د (سعد) و (نحس) اصطلاحگاني یوازي په پخوانیو نجومیانو کي مطرح نه وې، بلکي د دې ریښه په پخوانیو ادیانو کي هم سته. د عیسویت پیروان همدا اوس د (Good Friday) په نامه یوه ورځ لري چي د دوی په زعم دغه ورځ دعیسی علیه السلام د صلیب کولو ورځ ده او دوی په دغه ورځ روژه نیسي. خوشحال خان په دستارنامه کي لیکي چي له مولانا عبدالحکیم سیالکوټي(۱۵۶۱ – ۱۶۵۶ع) څخه ئې د نورو پوښتنو په ترڅ کي د "ساعت" په باب هم وپوښتل. د ده خپل بیان داسي دئ: "د ساعت شبه مې هم وه – راته ئې ووې چه ساعت شته، که دا هسې نه وی، سرور عالم (صلی الله علیه وسلّم) به د سفر دپاره پنج شنبه دوشنبه اختیار کړې نه وه – ..." (دستارنامه: ۷۰ مخ د پېښور چاپ ۱۹۹۱ع).

خوشحال خان که څه هم د میاشتو نحس ورځي راښیي خو په یوه بله غزله کي ئې خپل معتقدات داسي بیان کړي دي:

---

[1] ماخذ: انترنیټ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نجـومي چـې قـدم نـه ږدي بـې نجومـه
مـوت و فـوت و ناكـامي مـومي لـه كومـه
چـي گـړۍ گـړۍ دورځوشـپوتيرېږي
پـه كـې راشـي پـه نېكه،پـه چاشـومه
ځان بـه خلاص نـه كادبدساعت لـه شره
نجـومي ئـې كـه خبـردى لـه علومـه

نېـک وبـدئې پـه قبـضه كـې دقـضادي
بېهـوده خبـرې مـه پيمه،وردرومـه
(الخ)

***

خوشحال يو بل ځاى يو معماوشمه بيت لري. دى وايي:

راته څه وايې، چې ته په چا مين يې
په ايمابه درته وايم پنـج و شش يم
(۲۱۷ مخ)

په كليات لومړي ټوک ۱۱۷مخ كي"لا ته څه وايې، ..." دئ.

دې بيت ته ئې په (مرغلري) كي د محشي په حواله كښلي دي:

"...د ابجد په حساب (هـ و) پنځه او شپږ راځي، چې (هو) ځني جوړېږي، يعني په هو مين يم".

***

بل ځاى:

كه څلور دي كه پنځه كه شپږ اووه دي
د درويش نشـــته دا هــــيڅ اتم انم
(۲۲۸ مخ)

د همدې غزلي يو بل بيت:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه په نون دی نه په میم دی نه په جیم دی
کامـــل پاس په لام و هـــــلی دی علَم
(۲۲۸ مخ)

دغه بیت ته ئې په حاشیه کي کښلي دي: "په دې بیت کښې نون اشاره ده ناسوت او میم ملکوت او جیم جبروت او لام عالم لاهوت ته، چي دا د تصوف په اصطلاح خاص عالمونه دي".

✶✶✶

د میم ردیف په یوه غزل کي دا بیت هم تعمیه لري:

یو مي یار دوهم گلزار ساز و ساقي شته
نن مي کـــومه اندېښنه له غـــین و میمَ
(۲۳۳ مخ)

حل: (غ + م) = غم.

✶✶✶

خوشحال خان د خپل لمسي معظم پر مرگ سانده ویلې ده چي د (مرغلري) په هې ردیف کي ثبت ده. هورې ئې د لمسي د مړیني نېټه داسي ښوولې ده:

ښـــــــه تاریخ ئې راغی "بې بدلَ معـــــــظم"
خوشحال د ده نیکه دی، د نیکه ئې داغ په زړه شه
(۳۱۰ مخ)

حل:

ب = ۲
ی = ۱۰
ب = ۲
د = ۴
ل = ۳۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

م = ۴۰
ع = ۷۰
ظ = ۹۰۰
م = ۴۰

۱۰۹۸هـق

او همدا د "معظم" د مړيني کال دئ چي عبدالقادرخان په "زر اته نوي" ښوولی دئ او تاسي به ئې وروسته ولولی.

د دې معما د ويلو سم شکل "بې بدلَ معظمَ" دئ. که لام او وروستي ميم ته حرکت ور نه کړه سي د مصرع دوې هجاوي کمېږي او که دا حرکتونه د اوسني ليکدود له مخي په (هـ) سره وښوول سي او " بې بدله معظمه" سي، د مړيني نېټه لس کاله نوره هم زياتېږي. دغه ځای دئ چي د معماوو په حل کي بايد د شاعر د وخت ليکدود په پام کي ونيول سي او دغه ځای دئ چي د شاعر په کلام کي د راغلو معماوو په شکل کي هر راز مداخله، په هره انگېزه چي وي، ورانی پېښوي.

***

ډير به ښه ښه زويه راوړي دا نه پلاره ځـــلور ميندې
نن په واړه پښتانه کښي يو خوشحال لايق فرزند دی
(مرغلري – ۴۳۱ مخ)

په لمنليک کې ورته کښلي دي: "نه پلاره او څلورميندي، نه اسمانه او څلور عنصره دي".

***

په يوه غزله کي خوشحال له (پيری، زړتابه) څخه شکايت کوي او په يوه بيت کي وايي:

د سترگو په جوهرو مي په سي کښي راښکاره شوه
په مښـــکو په گــــوهرو مي په کال راغـــــله پيري
(۴۴۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لمنلیک کي ئې د محشي له خولې کښلي دي چي له (سی) څخه د ابجد په حساب (۷۰) راوزي او له (کال) څخه (۵۱). گویا شاعر وايي چي په اویا کلنۍ کي مي د ستر گو لیده لږ سوه او په یوپنځوس کلنۍ کي مي په "منښکو = تور وېښته" او "مرغلرو = سپینوغاښو" کي پیري راغله. یعني وېښته مي سپین سول او غاښونه ووتل. د دې غزلي مقطع داسي ده:

نه ښکار شته نه گذار شته اوس دي جوړ سلامت گرزي
د تورو[1] د غـــــرو بزونه، په خـــو شحال راغله پیري

***

خان د خپل ځوانیمرگ زوی په ویرنه کي د هغه د مړیني تاریخ داسي بیان کړی دئ:

"طاهر ومړ په شباب کښ" دا تاریخ دی
چه به کال د ده د مرگ ترې رابرسېر شي
(مرغلري – ۴۶۶مخ)

د دغي تاریخي مادې په باب په حاشیه کي داسي لیکل سوي دي:

"دا بدله خان د خپل زوی طاهر په مرثیه کښ ویلې ده، په آخر بیت کښ (طاهر ومړ په شباب کښ) د ابجد په حساب (۱۱۰۳) راځي، چه د مړیني کال ئې دی".

دغه تاریخي ماده سمه نه ده حل سوې. لومړی خو په همدغه لیکدود سره د "طاهر ومړ په شباب کښ" ابجدي ارزښت (۱۰۹۳) کېږي، نه (۱۱۰۳).

ط	=	۹
ا	=	۱
هـ	=	۵

---

[1] د کندهار ښار په شمال کي هم د "تورو" په نامه غرونه سته.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۲۰۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ړ	=	۲۰۰
پ	=	۲
ه	=	۵
ش	=	۳۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ب	=	۲
ک	=	۲۰
ښ	=	۳۰۰
ټول	=	۱۰۹۳

(۱۱۰۳) به ښايي د کاتب غلطي وي. دوهم دا چي خان په همدې غزل کي وايي:

زه په وير د معظم په غم کښي ډوب وم
خــبر نه وم چي طـــاهر به تېروبېر شي

ګويا د طاهر او معظم د مړيني واقعه په يوه کال کي پېښه ده. د معظم مړينه د خوشحال خان او عبدالقادر خان دواړو له خولې په (۱۰۹۸هـ ق) کي پېښه سوې ده. د طاهر مرګ هم بايد په همدغه کال وي. په دې صورت کي بايد د تاريخي مادې ليکدود داسي وي:

"طاهر ومړ پشباب کښِ" او د "کښ" کلمې د (ښ) توري زېر (کسره) هم په محاسبه کي شامله ده او د (ی = ۱۰) قيمت لري. نو د تاريخي مادې اصلي بڼه به په نني ليکدود کي داسي وي: "طاهر ومړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پشباب کنبي" چي له دغي مادې څخه (۱۰۹۸) راوزي او دا د طاهر د مرگ کال دئ.

د خوشحال خټک کليات لومړي ټوک (۳۸۹مخ) کي دغي مسئلې ته پام اړول سوی دئ خو تاريخي ماده ئې" طاهر ومړ پشباب کی" گڼلې ده او(ښ = ش = ۳۰۰) د معياريت په حکم ! د تاريخي مادې له (کنبي) کلمې څخه ايستل سوی او (کی) ليکل سوی دئ چي دغه راز ليکنه هم مطلوبه سنه په لاس نه راکوي:

ط	=	۹
ا	=	۱
ه	=	۵
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ړ	=	۲۰۰
پ	=	۲
ش	=	۳۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ب	=	۲
ک	=	۲۰
ی	=	۱۰
ټول	=	۷۹۸

نولکه پورته چي مو وويل "طاهر ومړ پشباب کنبي" تاريخي ماده ده او ابجدي ارزښت ئې (۱۰۸۹) دئ.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان بل ځای ویلي دي:

د ملـــحد په زړه به نه لګي خـــبري
که ویل دي ورته تل د نون و صاد شي
(۵۵۰مخ)

له (نون او صاد) څخه مراد (نص) دئ. نص په لغت کي څرګند او صریح کلام ته ویل کېږي او د علم اصول له مخي د قرآن کریم هغه آیتونه چي دوه متشابه کارونه راته څرګندوي چي دا نېک کار دئ او هغه بد. د مثال په توګه د قرآن کریم د سورة البقره (۲۷۵) آیت چي فرمایي: "و احل الله البیع وحرم الربوا" یعني حق تعالی بیع روا کړې او رباء ئې حرامه کړې ده. په ناظم الاطباء کې لیکلي دي چي د قرآن کریم هر هغه آیت چي په واضحه توګه پر مقصود باندي دلالت وکړي، نص بلل کېږي.

* * *

خوشحال خان د (وبا= کولرا) ناروغۍ کال په یوه شعر کي یادوي او وایي چي په دغه کال د ده زوی بخت ناک خان او مور ئې په دغه ناروغۍ مړه سول دغه راز ئې سرفراز نومی لمسی چي د سعادت خان زوی وو، هم په دغه کال لېوني سپي وداړه او مړ سو. د آفتونو دغه کال ئې د تعمیې په شکل داسي بیان کړی دئ:

د "غـــواص" د کـــال وبـــا — خـــدائې مـــه راولـــه بیـــا
بخت ناک خان مي پکښې ومړ — مـــور ئـــې هـــم بوتـــه قـــضا
ســـــرفراز د ســــعادت ؤ — ښـــه نمـــسی مـــي ؤ زیبـــا
هـــم حـــافظ د درســـت قـــرآن ؤ — هـــم پـــه خـــط ؤ بـــې همتـــا
د ښـــکار سپی ئـې ؤ ســاتلی — لېـــونی شـــه بـــې غوغـــا
لاس ئـــې وروړه بـــې خبـــره — چـــه ګانـــه ئـــې خپـــل اشـــنا
دی ئـــې وچیچـــه پـــه لاســـو — لاعـــــلاج شــــو لا دوا
پـــه دا کـــال لـــه مـــا قـــضا کړ — پـــه ارمـــان ارمـــان جـــدا

(۵۷۰ – ۵۷۱مخونه)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "غواص" ابجدي ارزښت (۱۰۹۷) کېږي.

غ = ۱۰۰۰
و = ۶
ا = ۱
ص = ۹۰

ټول = ۱۰۹۷هـ ق

د همدې قصيده وشمي غزلي په يو بل بيت کي د دغي ناروغۍ د پای ته رسېدلو کال هم راښيي:

کال "حصغ" شو وبا ولاړه
هم عسرت کـړه راته شـا

د "حصغ" ابجدي ارزښت (۱۰۹۸) دئ.

ح = ۸
ص = ۹۰
غ = ۱۰۰۰

ټول = ۱۰۹۸هـ ق

* * *

خوشحال خان يوه اوږده بهاريه قصيده لري چي چي په برمول کي ئې ويلې ده او پيل ئې داسي دئ:

پياله کـوه راپيدا شـو دا بهار
چه په هر لوري ئې ملک کړ،يو گلزار

په دې قصيده له مغلو سره د پښتنو مهمي جگړې بيان سوي دي. د دغي قصيدې د ويلو تاريخي ماده ئې په مقطع کي داسي راوړې ده:

د دريمي خور اول کال د غـفو ؤ
ما چه وې په بَرمَوَل کښِ دا اشعار
(۵۹۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"غفو" د ابجد په حساب (۱۰۸۶) کېږي.

غ = ۱۰۰۰
ف = ۸۰
و = ۶

ټول ۱۰۸۶هـ ق

***

په یوه اوږده قصیده (شپېته بیته) کې د هغې د نظمولو تاریخ داسي راته وایي:

د شوال وروستنۍ ورځ کال د "غفا" دی
مــا چي دا شپېته بیتونه کــړل تحــریر
(۶۰۰مخ)

د "غفا" ابجدي ارزښت (۱۰۸۱هـ ق) کېږي.

قصیده په دې بیت پیل سوې ده:

ناخلف مي حــــواله کړ په تقدیر
نصیحت ورباندي نه کاندي تاثیر

***

خان د یوې بلي اوږدې قصیدې د ویلو نېټه داسي بیان کړې ده:

نوې میاشت د محرم "غصه" ئې کال دی
په غلـــــیم مي غـــصه وربږه دا کال
(۶۱۲مخ)

حل:

غ = ۱۰۰۰
ص = ۹۰
هـ = ۵

ټول ۱۰۹۵هـ ق

د قصیدې مطلع دا ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦٥

زه د شعر په کار هيڅ نه يم خوشحال

ولي خدای مي کړ په غاړه دا مقال

ټوله قصيده ۱۳۸ بيته ده.

* * *

خان د خپلي يوې بې مقطع غزلي نېټه داسي راوړې ده:

دا سږکال چه د "غصج" دی چه "غصد" شي

امـــيدوار اوســـه له بخـــــته له اقباله

(۶۲۱مخ)

د ابجد په حساب د "غصج" ارزښت (۱۰۹۳) او د "غصد" دا (۱۰۹۴) دئ.

خوشحال خان وايي چي په ۱۰۹۴هـق کال به ئې د عمر (۷۲) کاله پوره سي.

ستا به دوه اويا کالو نه وي د عمر

سود فايده ئې راته وايه له وصال

خان په ۱۰۲۲هـ ق کال په ربيع الاول مياشت کي زېږېدلی دئ. د زوکړي تاريخي ماده ئې افضل خان خټک په تاريخ مرصع (۳۱۰مخ چاپ ۲۰۰۶ع) کي د خوشحال خان له خپلي خولې په فارسي ژبه داسي راوړې ده:

تـاريخ خوشـحال خټـک در ربيـع الثـانی

آمــد چــو دريــن کهنــه ربــاط فــانی

حــق گردانــاد مــرورا خيــر رســان[1]

تـــاريخش گـــشت "خيرعالميـــانی"

د "خيرعالمياني" ابجدي ارزښت (۱۰۲۲) کېږي.

خ = ۶۰۰

ی = ۱۰

---

[1] په ننگيالی د زمانې (۱۲مخ، چاپ ۲۰۰۱ع) کې دا مصرع "حق گردانا و مرد را خير رسان" ليکلې چي چاپي تېروتنه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۲۰۰
ع	=	۷۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ی	=	۱۰

ټول = ۱۰۲۲ هـ ق

٭٭٭

خوشحال په یوه بیت هغه کال چي د مغولو په لاس بندي د لاهور تر سیند پوري واته، داسي بیان کړی دئ:

دا بیان مي د "غـــــعد" په کال ویلی
په شعبان چه د لاهور په سیند عبور کړم
(۶۳۱ مخ)

غ	=	۱۰۰۰
ع	=	۷۰
د	=	۴

ټول = ۱۰۷۴ هـ ق

دغه کال د خوشحال خان د بندیگرت کال دئ.

بل ځای ئې همدغه کال په یوه بل بیت کي هم "غعد" بللی دئ:

زه چه د "غعد" په کال بندي د اورنگ زیب شوم
کـــور او خېلخانه مي پکښې ډېره وه لـــــه دمَ
(۶۳۷ مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال تر دغي تعميې وړاندي وايي:

یو ، یوسفزیي دي چی په ما ئې منت بار کړ
لا په اکـــــوزیو د ننگ چـــار ده مسلّمه

خان ولي د يوسفزيو منت باردئ؟ له دې اسيته، چی د اورنگ زېب په زندان کي د خان د بندپر وخت د ده "کور او خېلخانه" پکښې دمه وه.

د تعميې دبيت دوهمه مصرع په همدې شکل ماته سمه نه ايسي. سم شکل ئې په قوي احتمال سره داسي راته ښکاري:

"کور او خېلخانه مي پکښې ډېره وله دمه". د دغي مصرع د پای د درېو کلمو"ډېره وله دمه" معنا دا ده، چي د خان خېلخانه ډېره موده پکښې دمه وله. دغه "وله" د (ول = بودن) جمع غايب صيغه ده چي موږ تر دا نزدو وختونو پوري د (وو) په شکل ليکله. د (ول) استعمال اوس لا هم د پښتو د لوېديځي لهجې په ځينو حوزو (روزگان او د ښوراوک شاوخوا) کي ژوندی دئ. د خوشحال په پورتني بيت کي د (ول) ځرک موږ ته د دغي لهجې او کلاسيکي پښتو نزدېکت راښيي. ما (هوتک) چي (له کندهاره تراټکه) کتاب کيښ، د خوشحال خان دغه بيت ته مي ډېره پاملرنه نه وه کړې.

* * *

په يوه قصيده کي خان د ډهلي د پاچهانو مسلسل نومونه راوړي دي. د دغه شعر د ويلو نېټه ئې داسي راوړې ده:

کـه د دې ويلـو کـال غـواړې لـه مانـه
پـه حـساب کښِ و اوره کـال د قرشـتۀ
ابتـــدا د دې بيـــان پـــه نماز پـــښين ۀ
د ماښـام پـه وخـت ئـې شـوی نهايـت ۀ
(۶۷۱ مخ)

د خوشحال خټک مرغلری کي دا معما ناحله پاته ده او دليل به ئې ښايي د معما په کلماتو کي د مرّتِب دوه زړه توب وو. د خوشال خان خټک

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلیات کې تاریخي ماده "کال د قرشت" بللې ده چې دا خبره به ئې غالباً له ارمغان خوشحال څخه رانقل کړې وي. د دې مادې ابجدي ارزښت ئې (۱۰۵۵) کېږي. خو که "کال د قرشت ۀ" تاریخي ماده وګڼو، نو بیا دا کال (۱۰۶۱) ته لوړېږي. د دې قصیدې د پای لخوا دریم بیت راته وایي چې:

چې د هند سیر مي وکړ اوس مې ووې
ګـــنه دا تاریخ لارغـه زما په نیت ۀ

د دې بیت له مخې ښوک ویلای سي چې دا قصیده هند ته تر تګ وروسته ویل سوې ده. د (ننګیالی د زمانې) ښاغلی مؤلف د ارواښاد دوست محمدخان کامل له خولې لیکي چې "د ۱۰۵۸ هـ ق کال ربیع الاول د ۱۶۴۸ م کال د اپریل دویم موږ خوشحال خان د اټک په بله غاړه کې مومو. پدې سفر کې ده یو اوږد نظم د میرزاابوالحسن اصف خان د کوم شاندار محل، د محل د باغونو او د باغونو د زړه وړونکو مناظرو په ستاینه کې لیکلی دی" (وګ: همدغه اثر: ۳۲ مخ، د ۲۰۰۱ع کال چاپ). که هند ته دا د خان لومړی سفر وبولو، نو پورتنۍ تاریخي ماده باید "کال د قرشت ۀ= ۱۰۶۱هـ ق" قبوله کړو. په "کال د قرشت = ۱۰۵۵هـ ق" کي خان د هندوبار لتي نه وې لیدلي.

٭٭٭

خوشحال په یوه رباعي کي د خپل یو خوب بیان کوي:

شـپه د بـرات وه یـو خـوب مـي ولیـده
کال ئې "غصه" دی هرګور مي ښه لیده
دوه توري ماتي شوې یوه مي روغه شوه
دویـــم صمـــصام مـــي پـــه رغیـــده دی
(۸۰۰ مخ)

غصه = ۱۰۹۵هـ ق

٭٭٭

یوه بله رباعي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځـــه بارونـــه دي بـــردن ئـــې غـــم دی
ورمېـــږد خلقـــو تـــر لانـــدي خـــم دی
پنځـــه پـــه نـــورو، پـــه تـــا دوه کـــم دی
خوشـــحاله شـــکر چـــه بـــار دي کـــم دی
(۸۴۹ مخ)

له "پنځه بارونه" څخه د خوشحال خان مراد د اسلام پنځه بناوي دي. کلمه طيبه، لمونځ، روژه، حج، زکوة. په دې پنځو کي حج او زکوة پر بډايانو فرض دئ. خوشحال په لاس کي دومره خلاص وو او سخاوت ئې دومره زيات وو، چي له ټولي خانۍ او بډايۍ سره ئې هيڅ وخت ځان د نصاب مالک سوی نه وو. ځکه نو دی وايي چي پر ده باندي له دې پنځو بناوو څخه درې بار دي او حج و زکوة ورباندي فرض سوی نه دئ.

* * *

بله رباعي:

وايـــې صـــوفي شـــه، صـــوفي دي تـــه شـــې
درومـــه نااهلـــه شـــپږ ســـو شـــپېته شـــې
کـــه يـــار ســـاقي وي عمـــر بـــاقي وي
لا بـــه د ميـــو بنيـــښې کـــړم تـــشـې
(۹۲۹ مخ)

په (مرغلري) کي د رباعۍ دريم بند "که يار ساقي دی عمر باقي دی" ليکل سوی دئ، چي سهی نه دئ. (د خوشحال رباعيات: ۲۷۹ مخ) او د خوشال خان خټک کليات په (۵۲۷ مخ) کي ئې سم کړی دئ.

د مرغلري مرتب د کومي نسخې د محشي په حواله ورته کښلي دي: "... يعني خس يې، ځکه چه خس په حساب د ابجد (۶۶۰) دی". دغه عدد د خوشحال رباعيات کي هم، بې له دې چي د مرغلري حواله ورکړي، په لمنليک کي ورته کښلی دئ.

دغه راز عمليې ته د عددي تبديل عمل وايي (وګ د همدې ليکني د

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر برخه). په عددي تبديل کي قرينه بايد هرومرو موجوده وي، کنه نو بيا دغه راز معما ته ګونګه معما وايي. ځکه د مطلوبي معنا له پاره ئې هيڅ راز قرينه نه ده راوړې او لوستونکی به ئې پخپل درايت سره حل کوي.

***

بله رباعي:

يـــار مـــي د شـــپږو تـــر مـــنځ اووم دی
چه څوک ئې نه ستايي په حسن ګرم دی
چـــه رابـنــکاره شـــي پـــه مـــا رڼـــا شـــي
چـــه مـخ ئـــې نـــه ويـنـم پـــه مـــا تـــورتم دی
(۹۳۶مخ)

د (مرغلري) مرتب په حاشيه کي ورته کښلي دي: "يعني په اوو ستورو کښِ چه شپږ نور سيارات دي، اووم زما يار دی چه هغه نو لمر دی".
د خوشحال رباعيات (۱۵۱مخ) کي هم دغه شان تشريح ورکړه سوې ده.

***

بله رباعي:

فرښـــتې لـــه نـــوره، پېـــری لـــه نـــاره دی
کـــه پـــرې خبـــر يـــې ســـړی لـــه چـــاره دی
ځکـــه دا هـــسې دېـــري فتنـــې کـــا
لـــــه بادو خاکـــــه لـــــه آب و نـــــاره دی
(رباعيات: ۲۱۶مخ)

چار= ۴ عنصره (باد، خاوري،اوبه، اور).

***

بله رباعي:

کـــال د غفـــج ؤ خيبـــر کـــې هـــورې
مغـــل بنـــدي وو، هـــم کونـــډې بـــورې

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مومنـــد شـــینواري څـــو اپریـــدي وو
واړو وهلـــــې د یـــــادو تـــــورې
(رباعیات: ۲۶۸مخ)

غفج = ۱۰۸۳هـ ق

٭٭٭

بله رباعي:

نــن بیاخپــل بخــت تــه زماتــسلیم دی
خُــرم بــه اوســم فــال مــې د مــیم دی
پــه درد و غــم کــښې زمــا غلــیم دی
راالـــوتلی د نـــصرت نـــسیم دی
(رباعیات: ۱۲۷مخ)

دا رباعي د خوشال خان خټک کلیات (۴۴۱مخ) کي مسخه سوې ده او د (غلیم) پر ځای (علیم) او (د نصرت نسیم) پر ځای (د نصرت تبسم؟) راغلی دئ. په رباعیات کي هم د (نن) پر ځای (تن) لیکل سوی دئ. په دې رباعي کي "فال مي د میم دی" د معما په حساب نه دئ راوړل سوی، بلکي د فال کتلو په مقصد راوړل سوی دئ. د فالنامې له مخي که د چا فال د (م) پر توري برابر سي او غلیم ئې په مخ کي ورته ولاړ وي، دی باید یرغل پر و نه کړي. د خان مقصد همدا ټکی دئ. خوشحال خان په فالنامه کي ویلي دي:

"م"په فـال نه دی ښـاغلی
په ورانیې دی راغـــــلی
که غلـیم لـرې لـه وړاندې
مه کړه قصد په غلیم باندې
(فالنامه د مصحف: ۴۶مخ)

٭٭٭

بله رباعي:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـړکال چــې کــال د "رحمـت تـم" دی
بـاران پـه هـر چيرتـه پـه غـره پـه سم دی
پس له شپږ مياشتو پـه چنګابښ شروع شو
بــه هــره ورځــې تــر نــيم ضــيغم دی
(کليات: ۴۴۷مخ)

حل:

ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ت	=	۴۰۰
م	=	۴۰

ټول = ۱۰۸۸هـ ق

د دغي وچکالۍ بيان خان په يوه بل شعر کي هم راوړی دئ:

شپږ اووه مياشتي پـه هند پـه خراسـان
چرتــه ونــشه پــه ســم پــه غــره بــاران
د اوبـــو د وبـــو ډېر کمامـــت وشـــو
ځـای پـه ځـای شول د غلې نرخونه ګران
چـه بـاران پـه جهـان وشـو پـس لـه يأسـه
فــتح البــاب و پــه تحويــل د ســرطان
د اسـد تـر نويـشتمه ورځ پـه ورځ شـي
پـه بـاران سره نهـال شـو درست جهـان
پـدا کـال چـه شـاه عـالم راغـی لـه هنده
صـــلح وشـــوه د مغلـــو د افغـــان

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سړکال چه ئې تاریخ "رحمت تم" دی

پـه وګـړي مبـارک دی پـه هـر شـان

(۵۶۴مخ)

✶✶✶

بله رباعي:

تـر عـین تېـر شـوم دا هـسې زه ویـنم

احـول یـو دوه وینـي زه یـو اووه ویـنم

ترفـې کـه ورشـم غفد سـړکال دی

اووه بـه شـل ویـنم دا کـار زه ښـه ویـنم

(د خوشحال رباعیات: ۲۲مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي:

ع	=	۷۰
ف	=	۸۰
غفد	=	۱۰۸۴

خودا رباعي نوره شننه هم غواړي.

✶✶✶

خوشحال د لویې تبې د شیوع کال په دې ډول بیان کړی دئ:

سړکال چه د "غواص" دی

په هر لور دي تبـــجن ډېر

(۹۵۶مخ)

غ	=	۱۰۰۰
و	=	۶
ا	=	۱
ص	=	۹۰

ټول = ۱۰۹۷ه ق

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه کال د خان زوی (بخت ناک) د دغو تبو له امله ومړ.

بخت ناک په دوه هفتې شه
تر فـــاني جـــــهانه تېر
***

په یوه قطعه کې وايي:

میاشت د لومړۍ خورده
چه داخل شوم په مـیدان
کال شخــــه و "هــفغ" و
بیا تحــویل د سـرطان
(۱۰۲۶ مخ)

ه	=	۵
ف	=	۸۰
غ	=	۱۰۰۰

ټول ۱۰۸۵ هـ ق

***

خوشحال خان د خپلي مور او مشري مېرمني د مړيني تاريخ داسي ويلی دئ:

چې د پلار د مرگ مي تېر شو پوره قرن
د صـفري پــه میاشـت ومـړه د مــا مــور
پـــــوره زر اتیاکلونــــه د هجــــرت وو
چـې د مـور پـه خـوا مـې ومـړ مـشر کـور
(۱۰۲۶)

له "قرن" شخه موږ اوس د سلو کالو معنااخلو خو دلته مراد سل کاله نه دي. په قاموسونو کي قرن کله سل کاله، کله دېرش او کله اتيا کاله تاکل سوی دئ (غياث اللغات). د خوشحال خان مراد دلته دېرش کاله

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ ځکه پلار ئې په ۱۰۵۰هـ ق د شوال په لومړۍ نېټه د پنجشنبې په ورځ له يوسفزو سره د بلړ په جنګ کې مړ سوی دئ. (ننګيالی د زمانې ۲۰ مخ)[1] او مور ئې ډېرش کاله وروسته په (۱۰۸۰هـ ق) کې مړه سوې ده.

***

د غلې د ګرانۍ يو کال داسې يادوي:

د نوروز په دولسم
مياشت صفر کال د "غفط" و
غله ګرانه کښت زبون شو
په عالم نازل سخط و
لوی باران و شو په خلقَ
د وګړي وار غلط و

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ط	=	۹
ټول	=	۱۰۸۹هـ ق

***

په يوه بيت کې د واوري د اورېدلو کال راښيي:

د "غفا" په بوګه پرپوتې په غرونه
تر کابله تر اټکه سپيني واوري
(۱۰۴۶مخ)

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ا	=	۱
		۱۰۸۱هـ ق

---

[1] په فراقنامه ۶۰ مخ کې ئې د شهبازخان مړينه له مندړو سره په جنګ کې بللې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بوگه) سلواغې ته وايي او دلته مراد د (دلو) مياشت ده. گويا دغه واوري د دلوي په مياشت کي اورېدلي وې.

***

بل ځای د فراقنامې د تاليف نېټه داسي بيانوي:

کال د غم لاړ مياشت اختر وه
دا نـــــامه چې نظـم زر وه
(فراقنامه: ۷۲مخ)

د فراقنامې مرتب ليکي چي علامه حبيبي له دغه بيت څخه د فراقنامې د تاليف نېټه داسي رااېستلې ده:

نامه (۹۶) + نظم (۹۹۰) = ۱۰۸۶ – وه (۱۱) = ۱۰۷۵هـ ق.

دلته بايد د لومړی مسری لاړ د (منها يا تفريق) په معنا وي چي حکم ئې د (وه = ۱۱) پر تللو (تفريق) باندي کېږي = کال د غم، مياشت اختر، لاړه (وه)[1].

---

[1] دا تاريخي ماده يو څه ابهام لري او که چا ته په رتنبهور کي د خان د قيد زمانه معلومه نه وي، د ۱۰۷۵هـ ق کال رااېستل ځني مشکله خبره ده. د معما سيده حل، چي پر قراينو دي ولاړ وي، داسي هم کېدلای سي چي لومړی خبره دا ده چي دا نامه خان تر بند وروسته ويلې ده. دی وايي چي د غم کال "لاړ". که دا حدس سم وي نو ئې د تاليف کال بايد تر ۱۰۷۹ وروسته وي. خو "کال د غم = ۱۰۹۵" د خټکو شاعرانو په کلام کي بل ځای هم موندلای سو. دا کال د وبا کال وو چي عبدالقادرخان خټک ئې تاريخي ماده "کال دغم" ويلې ده. "کال دغم لاړ" يعني د وبا کال تېر سو. په دې حساب نو څوک ويلای سي چي د فراقنامې د تاليف په کال سنه ۱۰۹۵ تېره سوې وه او ۱۰۹۶هـ ق وه. خو ځرنگه چي خوشحال خان د ۱۰۷۴هـ ق کال د روژې له مياشتي څخه تر ۱۰۷۹ هـ ق کال پوري کله د مغلو قيدي او کله بيا نظربند وو، نو ځکه بايد د فراقنامې د تاليف نېټه په همدغو کلونو کي ولټول سي. دا حقيقت هم بايد په پام کي ولرو چي خان، فراقنامه د بازنامې په شان په يوه کښ، بې له وقفې نه ده ويلې، بلکي بېلابېل نظمونه ئې په بېلابېلو وختو کي ويلي دي. دا خبري د پورتنی معما مبهم توب نور هم ژورکوي. د خان نوري معماوي داسي ابهامات نه لري.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

خوشحال خان د خپل منظوم اثر بازنامې د ليکلو نېټه داسي راښيي:

زر پنځـــه اتيا کلونـــه د هجـــرت دي
د رجـب ورځـي آخـر شـوې نهايـت دي
پـه لـړم کـښې مـې شـروعه بازنامـه کـړه
پـه شپږ ورځې مـې تمامـه پـه خامـه کـړه

(بازنامه: ۴۶ مخ د پېښور چاپ ۱۹۸۵ع)

***

د عبدالقادر خان خټک په کلام کي

عبدالقادر خان خټک په يوه اوږده قصيده کي د پاک خدای د حکمتونو او نعمتونو د بيان په ترڅ کي يو بيت لري چي د معما نوم پر اېښوول کېدلای سي. ده ويلي دي:

که څلور دي که پنځه که شپږ او وه دي
همـــگي په حـــکم کار د کـــردگار کا

(ديوان: ۱۹۵ مخ، د کندهار چاپ)

حل:

له څلور څخه مراد څلور عنصره، له پنځو څخه مراد پنځه اقليمه، له شپږو څخه مراد شپږ جهته او له اوو څخه مراد اووه اسمانونه دي او له دې ټولو څخه بيا مراد ټول کائنات دي. بل ځای:

چي ولاړ نشې په غفلت عبدالقادره
که پوهېږي غنيمت دی دال و مـيم

(۲۰۹ مخ)

له "دال و ميم" څخه مراد (دم) دئ چي د "شېبه، لحظه" معنا لري او شاعر وايي چي دا حاضره شېبه، دم گڼی غنيمت وگڼه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای د خپل ورارہ "معظم" د ویرني په ترڅ کي د هغه د عمر او د مړيني د نېټې په باب وايي:

غواصي کوم د او ښيو په درياب کښي
نه ئې مـــــو مم معـــظم دُرناياب شو
درويشت کاله د ده عـــمر زراته نوي
د هجرت حساب په حــکم د کتاب شو
(۲۱۱مخ)

د عبدالقادرخان خټک دېوان د کندهارچاپ د ۲۱۱مخ په حاشيه کې کښلي دي: "معظم د خوشحال خان خټک له اولادې څخه ؤ، دا قصيده د ده مرثيه ده". معظم خان د بهرام خان زوی او د خوشحال خټک لمسی وو. خوشحال خان ئې هم مرثيه ويلې ده. بل ځای د وبا د کال تاريخ راښيي:

پـه هـر کالـه کـښي د مـرگ مـاتم دی
وبـــــا نيـــــولی اکثرعـــــالَم دی
ښـه ښـه يـاران ئـې ځلـه جـدا کـړل
تاريخ ئې راغلی چې "کال د غم" دی

حل: "کال دغم" = ۲۰ + ۱ + ۳۰ + ۴ + ۱۰۰۰ + ۴۰ = ۱۰۹۵ه ق

په دغه مخ کي د حضرت آدم بنوري رحمة الله عليه د خليفه شيخ سعدي لاهوري رحمة الله عليه د وفات تاريخ په يوه فارسي رباعي کي بيانوي:

شـــيخ ســـعدی قـــدوه اهـــل يقـــين
چـــون منـــور گـــشت ازو زيـــر زمـــين
از خِـــرَد جـــستم حـــساب رحلـــتش
درجـــوابم گفـــت "شـــيخ مـــومنين"

حل: "شيخ مومنين" = ۱۱۰۶ه ق

د دېوان په ۲۲۸مخ کي د خپل پلار خوشحال خان خټک په "ستاينه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دوعا" کي یوه مربع لري چي وروستی بند ئې داسي دئ:

لام او بې ئې د دلبرو دي ستايلي
لعل او دُر ئې د وينا په تار پيېلي
لړ د ډېره ما د ده د حال ويلي
لکه څوک چې د يار مخ کا نمر مثاله

له "لام وبې" څخه مراد (لب = شونډي) دي.

***

عبدالقادرخان خټک د شيخ سعدي (ګلستان) له پارسي څخه په پښتو ترجمه کړی او نوم ئې "ګلدسته" پر ايښی دئ. د دغي ترجمې د بشپړولو کال ئې داسي بيان کړی دئ:

زر سل څلېرويشت د سن کلونه
له ګلستانه چي دا ګلونه
ټول شول ترې جوړه چي ګلدسته شوه
يادګار به پاته شي موږه به څونه

۱۱۲۴هـ ق

(په ګلشن روه کي د بابوجان: ۳۹مخ)

سيد سرفراز علی رضوي د (مخطوطات انجمن ترقی اردو) په ۸۷ مخ چاپ ۱۹۶۷ع کراچي کي ګلدسته د ګلستان "انتخاب" بللې ده.

***

اروانښاد پوهاند رشتين د ښاغلي همېش خليل له خولې د سعدي د ګلستان د دغي پښتو ترجمې نېټه داسي ليکلې ده:

دا کتاب چې ګلدسته د ګلستان ده
ګل چيني ئې کا عبد القادر خټک
که تاريخ ئې د آغاز د انجام غواړې
سن د هجر په شماره د "غق دک"

(ادبي او تاريخي سمونې: ۱۵۹مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

غق = ۱۱۰۰

دک = ۲۴

ټول ۱۱۲۴هـ ق

***

ارواښاد پوهاند صاحب د همدې اثر په ۱۶۲مخ کې د عبدالقادر خان خټک د دېوان د بشپړولو کال د دې لاندې بيت په استناد(۱۱۱۳ – ۱۱۱۴هـ) بللی دئ:

سن زر سل د جدايې څوارلس دپاسه
دا غـزل مې په بياض باندې رقـم کړ

خو د دغه بيت له رويه د دېوان د تکميلولو کال اټکل کول، د تأمل وړ دئ.

***

عبدالقادرخان خټک د خپل بل منظوم اثر (يوسف زليخا) د ترجمې د پوره کولو کال داسې راښيي:

سن د هجر غين و قاف و
اته کم دپاســـه کاف و
چې تمام شو دا کـتاب
الله اعلم بالصواب[1]

حل:

۱۱۱۲هـ ق

---

[1] په گلشن روه کې دبابوجان ...: ۴۱مخ . هورې د دوهم نيم بيتي "کاف" هم "قاف" ليکل سوی دئ چې د ټايپيسټ سهوه ده. زما (هوتک) په خطي نسخو کې يو بې نومه جونگ سته هورې دغه ماده سته. په دې ډول:

سين د هجر غين و کاف وو – اته کـم دپاســـه کاف وو
چـــه تمام شـــه دا کتاب –په پښـــتو شه انتــخاب

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(غ = ۱۰۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (ک = ۲۰) –(۸) = ۱۱۱۲ هـ ق.

***

د آزاد خان خټک په کلام کي

آزادخان د خوشحال خټک زوی دئ. اروانباد پوهاند رشتین کښلي دي چي: "ده د خپل ورور اشرف خان هجري په (پر) مرګ دا بیت ویلی دی":

د هجرت زر سل شپږ ؤ اشرف خان چې فوت شو یاره
غم اندوه د ده تاریخ دی که حساب کړې ویې شماره

(ادبي او تاریخي سموني: ۹۰مخ)

د خوشحال خان د زوی آزادخان د ادبي ژوند په باب زما سره د ویلو څه نسته.

***

د ګوهر خان خټک په کلام کي

ګوهرخان خټک د خوشحال خټک دانشمند زوی دئ. دی د افضل نامې په نامه یوه منظومه ترجمه لري چي د هغې په خاتمه کي څو بیته د (پښتو نثر اته سوه کاله) په ۳۷۹مخ دوهم چاپ کي داسي راغلي دي:

د فارسي ترجمه ګرانه — په پښتو کړه ما اسانه
پښتانه چي ئې لولینه — ما دي هم پرې یادوینه

مسایل پکې قوي دي — واړه دُر نبوي دي
د تاریخ ئې خاتمه — شوه قوي افضل نامه
دا پښتو د دې ګوهر — د خوشحال خټک پسر

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو بیتو په باب د نوموړي کتاب مؤلف ښاغلي سرمحقق زلمي هیوادمل داسي کښلي دي: "په لوړو بیتونو کې یو نیم بیتی دی (شوه قوي افضل نامه). د (افضل نامه) له یادونې دوکتور راج ولي شاه خټک دا نتیجه اخیستې ده چي د کتاب نوم به افضل نامه وي، خو زما په فکر په همدې بیت کې لومړی مسری (د تاریخ ئې خاتمه) په دې ګواهي لي چي په بله مسری کې د کتاب د خاتمې تاریخ نغښتی دی. د (قوي افضل نامه) له کلماتو د ابجد په حساب (۱۱۲۳) تاریخ راوزي. که خبره دغسې وي، لکه چې زه فکر کوم نو دا فقهي کتاب ګوهرخان له قلب السیر (د ۱۱۲۰هـ ق ترجمه) درې کاله وروسته ترجمه کړی دی".

زما (هوتک) په نظر د ښاغلو دوکتور راج ولي شاه خټک او سرمحقق زلمي هیوادمل دواړو استنتاج سهي دئ. له دغه نیم بیتي څخه هم د کتاب د خاتمې تاریخ راوزي او هم مترجم د خپل کتاب نوم راښیي. په پښتو کتابو کي داسي آثار نور هم سته چي مؤلف یا مترجم ئې د کتاب په نامه کي د هغه د ختمولو کال هم موندلی وي. علامه حبیب الله کندهاري (حبواخندزاده) د خپل ترجمه سوي کتاب پښتو منهاج العابدین بل نوم "اخلاق التائبین" ایښی دئ چي ابجدي ارزښت ئې ۱۲۳۶هـ ق کیږي او دا د کتاب د ختمولو کال هم دئ.

***

د کاظم خان شیدا په کلام کي

کاظم خان شیدا د خپل دېوان د ترتیبولو تاریخي قطعه داسي ویلې ده:

په دا بــاب وه اســتدعا د عزیزانــو
چــي مجمـوع شـي حـلاوت د مقـالات

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تدوین تاریخ ئې رأی په دا شان ووې
"د شیدا دیوان دی شهد او څه نبات"
۱۱۸۱هـ ق
(دېوان: ۴۹مخ د حنیف خلیل چاپ)

حل:

په دغه تاریخي ماده کې (څ) ته د (ج) ابجدي ارزښت (۳) ورکول سوی دئ. په دې ډول:

د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ي	=	۱۰
د	=	۴
ا	=	۱
د	=	۴
ي	=	۱۰
و	=	۶
ا	=	۱
ن	=	۵۰
د	=	۴
ی	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
هـ	=	۵
د	=	۴
ا	=	۱
و	=	۶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځ = ج = ۳
ه = ۵
ن = ۵۰
ب = ۲
ا = ۱
ت = ۴۰۰

ټول = ۱۱۸۱ هـ ق

* * *

د محمودخان[۱] د مړيني تاريخ ئې په نظم کي داسي ويلی دئ:

خـود بـه پـو هېږي کـه خردمنـد يـي
بـــده بـــلا ده غـــم د دوســـتانو
چـې محمود خـان دی لـه دنيـا تلـل
غمونـــه قـــوت دي د غمخوارانـــو
چـــې بېلتانــه ئــې لــه ډېــره تــاوه
بـــل کـــړی اور دی پـــه اشـــنايانو
تـــاريخ ئـــې دا کـــړه ســـوَيه خـــاطره
"بېلتـــون لنبـــه ده پـــه ښـــو يـــارانُ"

وروستی مصرع ته په عدد (۱۱۶۱) ليکل سوي دي چي دا عدد هغه وخت له تاريخي مادې څخه راوزي چي ليکدود ئې هغه راز وي لکه ما چي پورته کښلی دئ.

په کابل چاپ کي "بېلتون لمبه ده په ښو يارانو" چي د دې جملې ابجدي ارزښت (۱۱۶۵) کېږي. په پېښور چاپ همېش خليل کي "بيلتون

---

[۱] دغه محمود خان بايد تحقيق سي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنبه وه په ښو يارانو" چي د دې جملې ابجدي ارزښت بيا (۱۱۷۷) کېږي.
په پېښور چاپ حنيف خليل کي "بېلتون لمبه وه په ښو يارانو" چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۶۷) کېږي. يوازنی چاپ چي دا تاريخي ماده ئې سمه ضبط کړې ده، د سيدانوارالحق (ديوان کاظم شيدا مع اردو ترجمه و تشريح) دئ، خو هورې بيا د (بيلتون) کلمه (بلتون) ليکل سوې ده او که چاپي غلطي نه وي، نو به د (ب) توری غالباً کسره لري چي هغه هم له چاپه پاته سوې ده. د معمائيونو په نظر خو کسره د (ی = ۱۰) قيمت اخلي مګر د دغه راز (بلتون) اړتيا ما ته موجه نه ښکاري او دليل مي دا دئ چي په نوټ کي ئې بيا دا کلمه په سمه توګه (بيلتون) ثبت کړې ده (وګ: د همدغه چاپ ۱۰۴۹مخ). همدا پېښه په يوه بله قطعه کي داسي بيان سوې ده:

فلــک کجـــرو دی آثـــار ئـــې وينـــې
شـــغال چـــې ظلـــم پـــه زمـــري کانـــدي
کلـــــه عجـــــب وي لـــــه تعجبـــــه
کـــــه پـــــه ژړا کـــــې چـــــرې وخانـــــدې
تـــاريخ ئـــې دا رنـــګ خـــرد بيـــان کـــړ
دا خـــان شـــهيد دی آه پـــه حـــق بانـــدې

(ديوان: ۴۱۷ مخ حنيف خليل چاپ)

د قطعې له ظاهري شکل و سکښت څخه داسي ښکاري چي تاريخي ماده بايد (دا خان شهيد دی آه په حق باندې) وي. دې قطعې ته په سر کي په ځينو نسخو کي (ايضاً) ليکل سوی دئ. په کابل چاپ کي د تاريخي مادې عدد نسته، په پېښور درو سرو چاپونو کي (د همېش خليل، د سيدانوارالحق او حنيف خليل) ئې تر تاريخي مادې لاندي په عدد (۱۱۶۱) کښلي دي. له سيدانوارالحق پر ته چي (باندې) ئې د (بانِد) په شکل ليکلی دئ، د نورو ټولو چاپو ليکدود يو راز دئ. د دغي جملې ابجدي ارزښت

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۱۷۷) کېږي. په دې ډول:

د	=	۴
ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
ی	=	۱۰
د	=	۴
د	=	۴
ی	=	۱۰
آ	=	۱
ه	=	۵
پ	=	۲
ه	=	۵
ح	=	۸
ق	=	۱۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ن	=	۵۰
د	=	۴
ی	=	۱۰

ټول = ۱۱۷۷

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د سیدانوارالحق ثبت ته اعتبار ورکړو او (باند) د (باندي) په شکل ولیکو او د کسرې (زېر) له قیمته چي د (ی = ۱۰) معادل دئ، صرف نظر وکړو، نو به د تاریخي جملې ټول ارزښت (۱۱۷۷ – ۱۰ = ۱۱۶۶) سي چي بیا هم تر مطلوبي سنې (۱۱۶۱) پنځه کاله زیات دئ. که دا قطعه رشتیا هم د محمودخان پر مړینه باندي ویل سوې وي، نو په تاریخي ماده کي باید (دا = ۴ + ۱ = ۵) شامل و نه ګڼل سي او تاریخي ماده باید داسي وي:

دا "خان شهید دئ آه په حق بانْدِ". خو فکر مو وي چي د وروستي دال د کسرې (زېر) قیمت مو محاسبه کړی نه دئ.

زه چي پر شعري صنایعو باندي د کاظم خان شیدا تسلط ته ګورم، دغه راز مبهمه معما د ده له شعري کفایت سره په تضاد کي بولم او داسي فکر را ولوېږي چي په دې معما کي د دونه تعقید ځای نسته او تاریخي ماده ښایي هماغه ټوله جمله (دا خان شهید دی آه په حق باندې = ۱۱۷۷هـ ق) وي چي په دې ډول به نو دا قطعه د محمودخان پر مړینه نه وي ویل سوې او له (ایضاً) څخه به مراد دا وي، چي دا بله قطعه هم یوه معماده. (والله اعلم بالصواب).

* * *

دا بله قطعه ئې د میاعمر صاحب رحمة الله علیه پر مړینه باندي ویلې ده:

د میا په درد و غم کښې
ناله ډېره شوه هم آه
وایه دا عمر ولي
ورسره رحمت الله
علیه ورسره ضم کړه
په تاریخ به شي آګاه

(دیوان: ۲۱۴مخ، کابل چاپ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قطعه پـه ټولو چاپونوکي همداسي ضبط ده. يوازي ئې د (حنيف خليل چاپ دېوان،۴۱۸مخ) کي د اول نيم بيتي (کښېِ) په (کېِ) اړولی دئ. د علامه رشاد رحمة الله عليه په اثر (د ځمکنو مياعمر رحمة الله عليه،۲۹مخ) کي هم د (کښېِ) پر ځای (کی) ليکل سوی دئ. له کابل چاپ پرته ئې په نورو ټولو چاپونو کي ئې په عدد (۱۱۹۰) هم ورسره ليکلی دئ.

د مياصاحب رحمة الله عليه د وفات تاريخي ماده (دا عمر ولي رحمت الله عليه) ده چي ابجدي ارزښت ئې داسي محاسبه کېدلای سي:

د	=	۴
ا	=	۱
ع	=	۷۰
م	=	۴۰
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
ل	=	۳۰
ي	=	۱۰
ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ع	=	۷۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ل	=	۳۰
ی	=	۱۰
ه	=	۵
ټول	=	۱۱۹۰هـ ق

***

کاظم خان شیدا د میا عمر صاحب د وفات بله تاریخي قطعه هم ویلې ده:

میـا عمـر صـاحب، پخپـل دوران کـښې
چـــي کـــشاده ئـــې، د فـــیض بـــاب وه
شـــاه وگـــدائې، پـــه در حاضـــر وو
مرجـــع د خلقـــو، عـــالم مـــآب وه
تـــاریخ ئـــې دا دی، د رحلـــت واوره!
(شـــیخ اجـــل وه، قطـــب اقطـــاب وه)

(۲۱۵ مخ، د کابل چاپ)

د (شیخ اجل وه قطب اقطاب وه) ابجدي ارزښت (۱۱۹۰) دئ. په دې ډول:

ش	=	۳۰۰
ي	=	۱۰
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ج	=	۳
ل	=	۳۰
و	=	۶
ه	=	۵
ق	=	۱۰۰
ط	=	۹
ب	=	۲

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ا	=	۱
ق	=	۱۰۰
ط	=	۹
ا	=	۱
ب	=	۲
و	=	۶
هـ	=	۵

ټول = ۱۱۹۰هـ ق

له کابل چاپ پرته په نورو ټولوچاپونو کي تر تاريخي مادې لاندي په عدد (۱۱۹۰) کښل سوي دي. د کابل چاپ په ثبت کي د دوهم، څلرم او شپږم نيم بيتي (وه) د (ؤ) په شکل ليکل سوی دئ او په دې ډول ئې تاريخي ماده لس کاله مخکي کېږي (۱۱۸۰) ده. د حنيف خليل چاپ دېوان (۴۱۸مخ) کي د پورتنيو نيم بيتيو (وه) د (و) په بڼه ثبت دئ او د لومړي نيم بيتي (کښې) ئې هم (کې) ليکلی دئ. د دغه ديوان له ثبت سوي مادې څخه هم (۱۱۸۰) عدد لاس ته راځي چي مياصاحب رحمة الله عليه تر دغي سنې وروسته لس کاله نور هم ژوندی وو. د دغه راز ناسم ثبت تر اغېزې لاندي اروابناد پوهاند رشتين د پېښور د جمهوريت اخبار د ۱۹۵۷ع کال د جولای مياشتي په ګڼه کي د مياعمر صاحب د مړيني کال (۱۱۸۰هـ ق) بللی دئ. دې تېروتني ته علامه رشاد (د څمکنو مياعمر رحمة الله عليه) کتاب په ۲۸مخ کي اشاره کړې ده.

علامه رشاد کښلي دي چي د ميا عمر صاحب مريد (دادين) د خپل پير د مړيني تاريخي ماده داسي ويلې ده:

سن (غصق) د پنجشنبې په ورځ اې جانه
د رجب په غُـــرې لاړ شـــــه له جـــــهانه

د (غصق) ابجدي ارزښت (غ = ۱۰۰۰ + ص = ۹۰ + ق = ۱۰۰ = ۱۱۹۰هـ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ق) دئ.

د کاظم خان شیدا د دېوان په ټولو چاپونو کي د اول نیم بیتی وزن دوې ځپې لږ دئ او دا کمبوتي علامه رشاد رحمة الله علیه پخپل اثر (د ځمکنو میاعمر صاحب) کي د (صاحب) کلمې په زیاتولو سره پوره کړې ده. د (صاحب) کلمه باید په دغه نیم بیتي کي د عروضي سکښت په حکم د لومړۍ ځپې په فشار تلفظ سي.

***

کاظم خان شیدا د خپل وراره خوشحال خان چي د سعدالله خان (اسدالله خان) زوی وو[1]، د مړیني تاریخي قطعه داسي ویلې ده:

د خوشحال په جدائي کښې باور وکړه
خسته زړه زما کباب و آه مي سيخ دی
چي روزي ئې شهادت شو په ځوانۍ کښې
نور په ګور د شهيد ځوان شه دا تاريخ دی

(د کابل چاپ دېوان: ۲۱۵مخ)

له کابل چاپ دېوان پرته نور ټول چاپونه له تاریخي مادې سره به عدد (۱۱۷۷) کال هم لري. دغه کال له "نور په ګور د شهید ځوان شه" جملې څخه په دې شرط راایستل کېدلای سي چي (ګ) او (ځ) ته په ترتیب سره د (ک) او (ج) قیمتونه ورکړو. په دې ډول:

ن	=	۵۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰

---

[1] د افضل خان خټک د زوی سعدالله خان (اسدالله خان) په باب وګورئ: آواره شیدا، د حبیب الله رفیع لیکنه، ۸۴ – ۸۶مخونه، چاپ ۱۹۹۱ع. او وابناد دوست محمد خان کامل صاحب د تاریخ مرصع په مقدمه ۴۰ مخ کي دغه سعدالله خان او اسدالله خان د غالباً په قید یو سړی ګڼي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پ	=	۲
هـ	=	۵
گ	=	۲۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
د	=	۴
ش	=	۳۰۰
هـ	=	۵
ی	=	۱۰
د	=	۴
ځ	=	۳
و	=	۶
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ش	=	۳۰۰
هـ	=	۵
ټول	=	۱۱۷۷هـ ق

***

کاظم خان شیدا هغو ستونزو او ترخو ورځو ته چې حافظ رحمت خان برېڅ ته د نواب احمدخان بنګښ پر سر د صفدر جنګ او مرهټو له لاسه ورپېښې سوي وې، په یوه شعر کې اشاره کوي:

پـــښتانه د "کټـــه هېـــر" متزلـــزل دي
کـــه هـــر څـــو وو لکـــه غـــر، قـــوي بنیـــاد
چـــي برکـــي او ایرانـــي پـــه یـــو ځـــای شـــول
منتـــشر ئـــې پـــه دیـــار کـــښي شـــو بېـــداد

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

و تـــاریخ تـــه ئـــې حیـــران د واقعـــات وم
راتـــه وویـــل خپـــل رأی "عظـــیم فـــساد "
(دېوان: ۲۱۵مخ، کابل)

د "عظیم فساد" ابجدي ارزښت (۱۱۶۵) دئ او دا د دغو واقعاتو کال وو.

ع	=	۷۰
ظ	=	۹۰۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ف	=	۸۰
س	=	۶۰
ا	=	۱
د	=	۴
ټول	=	۱۱۶۵هـ ق

له کابل چاپ پرته په نورو ټولو کي تر تاریخي مادې لاندي په عدد (۱۱۶۵) لیکل سوي دي. د قطعې سرلیک په کابل چاپ او همېش خلیل چاپ کي د (واقعې تاریخ)، په حنیف خلیل چاپ کي (د واقع تاریخ) او په اردو ترجمه کي (پشتونون کی هزیمت کا واقعه) دئ.

په (حنیف خلیل چاپ دېوان، ۴۱۹مخ) کي ئې د څلرم نیم بیتي (کښې) په (کې) بدل سوی دئ او دا لیکدود ئې په ټول دېوان کي پاللی دئ. دا بدلون پر تاریخي ماده باندي کومه اغېزه نه لري، ځکه نو د بحث وړ نه دئ.

په همېش خلیل چاپ، د سیدانوارالحق په اردو ترجمه او (حافظ الملک حافظ رحمت خان برېځی – ۶۴مخ) کي اول بیت یو څه توپیر لري او په ترتیب سره داسي ثبت سوي دي:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه چه دَ کتهیر مـتزلزل دی
که هر څو وی لکه غر قوی بنیاد

او:

پُشتانه چه د کتهیرمتزلزل دی
که هر څو وُو لکه غر قوی بنیاد

او:

پښتانه د کتـهېر مـتزلزل دي
که هر څو وو لکه غر قوي بنیاد

په اولو دوو ښتو کي د (کتهیر) کلمه دوې څپې ده، ځکه نو د وزن برابرولو په مقصد (چه) پر زیات سوی دئ، خو په نورو ښتونو کي (کتهیر) د لومړي او دوهم توري په فتحه (زوَر)، درې څپې دئ او وزن ئې بې له (چه) پوره سوی دئ. دواړه ډوله ښتونه د معنا پر قیمت باندي اثر نه لري.

(کته هېر) د روهیل کهنډ پخوانی نوم دئ (وګ: غالب جنګ غازي نواب احمدخان بنګښ: ۱۲۳مخ).

* * *

کاظم خان شیدا د سرفرازخان د مړیني په باب وایي:

تـا چـي وکـړ انتقـال سـرفرازخانه!
ګرفتـار پـه ډېـر انـدوه پـه ډېـر غمـوم یـم

پـه هـر بـزم کـښي رایـاد د تـا محفـل شـي
پـه ژړا کـړم سـترګي سـرې د شـمع مـوم یـم
کـه نـه وای سـرد آهونـه ژونـدون ګـرانؤ
هــسي سـوی د فـراق بـاد سـموم یــم
پـه هـستي بـه نـشم خـلاص لـه دې سـختي
پـه نګـین کـښي د عقیـق کینـدلی نـوم یـم

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې تـــاريخ و تـــه حيـــران ســـتا د رحلـــت وم
خـــسته زړه و مـــا تـــه ووې "زه مغمـــوم يـــم"

(۲۱۵ مخ، کابل چاپ)

په کابل چاپ کې ئې (زه) په تاريخي کې شامل کړی نه دئ، ځکه ئې (۱۱۷۶ه) ځني رااېستلې ده. څرنګه چې د سرفراز خان د مړيني دوې نوري قطعې هم کاظم خان شيدا ويلي دي او له هغو دواړوڅخه (۱۱۸۸) راوزي نو ماهم (زه) په تاريخي ماده کې شامل کړ.

ز	=	۷
ه	=	۵
م	=	۴۰
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰

ټول = ۱۱۸۸ هـ ق

په نورو ټولو چاپونو کې همدا سنه استخراج سوې ده.

* * *

د سرفرازخان د مړيني دوهمه قطعه:

هېر مې حلاوت کړ د دنيا ستا په ماتم کښې
تــا چــې رحلــت وکــړ لــه دنيــا ســرفرازخانه
پاتــه تــش جسد شــوم پــه شــماره د مردګــانو
څرنــګ بــه ژونــدی ومــه تــه لاړې زماجانــه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فال دي د غفران دی چي القا مي په زړه وشوه
"ي ته جنتي شې" خپل تاريخ واوره له مانه
(۱۰۵۳مخ، د سيدانوار الحق چاپ)

حل:

ې = ۱۰
ت = ۴۰۰
ه = ۵
ج = ۳
ن = ۵۰
ت = ۴۰۰
ي = ۱۰
ش = ۳۰۰
ې = ۱۰

ټول =۱۱۸۸هـ ق

د دغي تاريخي مادې ثبت په نورو ټولو چاپو کي وران سوی دئ. په کابل چاپ کي"اې ته جنتي شه" دئ چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۷۴) راوزي. په همېش خليل چاپ کي "ته جنتي شې" ثبت دئ چي (۱۱۷۸) ځني استخراجېږي او په حنيف خليل چاپ کي"اې ته جنتي شې" ضبط دئ چي (۱۱۸۹) ورڅخه په لاس راځي. دا ټول عددونه ناسم دي او له هغه عدد (۱۱۸۸) سره چي له کابل چاپ پرته په نورو ټولو چاپونو کي ئې ورته کښلی دئ، سمون نه لري. سم ثبت ئې د سيد انوارالحق په چاپ کي راغلی دئ او ما هم هغه راواخيست.

دغه سرفرازخان د علامه رشاد رحمة الله عليه له خولې داسي پېژنو:

"سرفرازخان هغه رسمي لقب دئ چي د لوی احمدشاه بابا (۱۱٦۰ – ۱۱۸٦هـ ق) له خوا د اسدالله خان مشر زوی سعادت مند خان ته ورکړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوی دئ". (د گلشن روه سریزه ۷۶مخ). دغه اسدالله خان د کاظم خان شیدا ورور او سرفرازخان ئې وراره وو.

* * *

د سرفرازخان د وفات دريمه قطعه:

ما نظر په غفور وکړه
د غفران دې شوم راجي
له دنيا، سرفرازخانه
چې پاکان ئې دي هاجي
ستا د نقل دا تاريخ شه
"رب دِ وه بخښنه ناجي"

(۱۰۵۳مخ د سیدانوارالحق چاپ)

په نوموړي مخ کي (بخښه) د (بخشه) په شکل ثبت دئ چي په قیمت کي توپیر نه لري.

حل:

ر	=	۲۰۰
ب	=	۲
دِ	=	۴
و	=	۶
ه	=	۵
ب	=	۲
خ	=	۶۰۰
ښ	=	۳۰۰
ه	=	۵
ن	=	۵۰
ا	=	۱

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج = ۳

ي = ۱۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

په همېش خليل چاپ کي تاريخي ماده "رب دِ اوبخښه ناجی" ده چي که د (دِ) کسره حساب نه کړو، ابجدي ارزښت ئې (۱۱۸۴) کېږي او که ئې د (ی = ۱۰) په قيمت وشمېرو، (۱۱۹۴) ځني راوزي. په حنيف خليل چاپ کي "رب دې وبخښه ناجي" ده چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۲) کېږي. دا ټول عددونه سهي نه دي که څه هم تر تاريخي مادې لاندي ئې په ټولو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۸) ورته کښلي دي. سم ثبت ئې د سيد انوار الحق چاپ دېوان کي "رب دِ وه بخښه ناجی" دئ، په دې شرط چي د (دِ) کسره په حساب کي و نه شمېرو. معمائيون زياتره کسرې پر لسو شمېري، خو د انصراف مثالونه ئې هم زيات سته. ما د سيد انوارالحق ثبت راوړی دئ. د کابل چاپ دا قطعه نه لري.

* * *

کاظم خان شيدا د خپلي مور مړينه داسي راښيي:

چــې والــدې مــې ارتحــال وکــړ
ځــای ئــې جنــت شــه دنيــا زنــدان وه
تــاريخ (ئــې) دا رنـگ د رحلت ووې
خرد و مـا تـه "مياشت د شعبان وه"

(آواره شيدا: ۴۷مخ)

حل:

م = ۴۰

ی = ۱۰

ا = ۱

ش = ۳۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ت = ۴۰۰
د = ۴
ش = ۳۰۰
ع = ۷۰
ب = ۲
ا = ۱
ن = ۵۰
و = ۶
هـ = ۵

ټول = ۱۱۸۹هـ ق

دغي تاريخي قطعې د کاتب د بې پروايۍ له اسيته ډېر غټ څېړنيز بحث رامنځ ته کړی وو. ارواښاد دوست محمدخان کامل مومند چي کله د تاريخ مرصع متن چاپ ته آماده کاوه او حواشي ئې پر کښلې، دې نتيجې ته رسېدلی وو، چي د کاظم خان شيدا پلار افضل خان خټک ګڼل نورو اسنادو ته اړتيا لري او دليل ئې دا وو چي په تاريخ مرصع کي د افضل خان خټک د زامنو په لړ کي د کاظم خان نوم نسته. په دې ترڅ کي ئې د دغي تاريخي قطعې په باب هم ، چي تر دغه وخته د کاظم خان شيدا د (والد) د مړيني قطعه ګڼل کېدله، د شک څر ګندونه وکړه. دا بحث زما د دا اوسني کتاب موضوع نه ده، ځکه نو تفصيلي بيان نه باندي کوم. د ارواښاد کامل صاحب د دغه شک په جواب کي او په مجموع کي د تاريخ مرصع د چاپ او تعليقاتو په باب ارواښاد پوهاند رشتين صاحب څو کاله وروسته د کابل پوهنتون د وړمې مجلې د ۱۳۵۶ش کال په (۲مه) ګڼه کي يوه انتقادي مقاله خپره کړه او د هغې په ترڅ کي ئې د دغي قطعې په باب وکښل چي:

"... د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري او يوسېلاب کمه ده، بايد

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي ولوستل شي: (چې والدې مې ارتحال وکړ)[۱]. سيد انوارالحق هم دغي کمبوتیۍ ته متوجه سوی دئ او د (خپل) کلمې په زياتولو سره ئې د مصرع وزن سم کړی دئ خو ښاغلی حنيف خليل ليکي د (خپل) کلمه په خطي دېوان کي نسته[۲]. کامل مرحوم د دغي انتقادي مقالې جواب وکيښ، پر خپل پخواني موقف ئې ټينگار وکړ خو په ځنگ کي دا خبره هم وکړه چي د تاريخ مرصع په سريزه کي ئې له دې خبري څخه "سکوټ انکار نه دی کړی چې کاظم خان شيدا د تاريخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دئ". دا خبره ئې پخپل يوه بل اثر چي (۱۶۳۰ع) نومېږي، تکرار کړه[۳]. ښاغلي حبيب الله رفيع د دغي تاريخي قطعې د سپينېدو په نيامت د شيدا د دېوان هغه نسخه وکتله چي د ده په ژوند خطاطي سوې او د اسلاميه کالج په کتابتون کي خوندي ده. د خپل تحقيق جريان ئې په اواره شيدا- ۴۶مخ کي وکيښ او د (والد) پر ځای ئې (والدې) کلمه تائيد کړه چي ما هم پورته رانقل کړې ده.

په بېنواچاپ، د هميش خليل چاپ او د سيدانوارالحق دېوانو کي د دغي قطعې عنوان (د پلار مړينه) دئ خو په حنيف خليل چاپ کي د خطي نسخې په پيروۍ (تاريخ) ليکل سوی دئ. په درو سرو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۳) ورته ليکل سوي دي خو په حنيف خليل چاپ کي دغه سنه (۱۱۸۹هـ) ليکل سوې ده چي همدا ئې سمه ښه ده. دی ليکي چي ښاغلي همېش خليل پخپل بل کتاب (ساهو ادب) کې دغه سنه سمه کړې ده[۴].

---

[۱] زما لاس اوس د وړمې مجلې نوموړي گڼې ته نه رسېږي او اقتباس مي له "آواره شيدا" نومي رسالې ۱۴مخ څخه اخيستی دئ (م. هـ).

[۲] وگ: د حنيف خليل چاپ دېوان: ۴۸۱مخ، ۱۸۳يم لمنليک.

[۳] وگ: نوموړی اثر: ۲۲۸ مخ.

[۴] وگ: هماغه مخ، هماغه لمنليک.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

٭٭٭

د والدې د مړينې بله قطعه:

غــم بــه تــر عمــره د والــدې کــړم
خنـــدا مـــې پرېـــښوه ژړا کـــوم زه
ســال د رحلــت ئــې لــه مانــه واوره:
"بهــشت ې ځــای شــه دعــا کــوم زه"

(آواره شیدا: ۴۷ مخ)

حل:

ب	=	۲
ه	=	۵
ش	=	۳۰۰
ت	=	۴۰۰
ې	=	۱۰
ځ	=	۳
ا	=	۱
ی	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
د	=	۴
ع	=	۷۰
ا	=	۱
ک	=	۲۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ز	=	۷

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ه = ۵

ټول = ۱۱۸۹ه ق

د دې قطعې عنوان په همېش خليل چاپ او حنيف خليل چاپ کې (د مور مړينه)، د سيدانوارالحق چاپ کې (اپنی والده کی تاريخ وفات) دئ. په درو سرو چاپونو کې په عدد (۱۱۸۹ه) ورته ليکل سوی دئ. د بېنوا چاپ عنوان او عددي ښوونه نه لري.

***

د حافظ رحمت خان د شهادت تاريخي ماده ئې داسي ويلې ده:

په ميدان چي حافظ جي پرېووت شهيد شه
کشنده يې په رحلت کښې شه عجول
استفسار که د تاريخ کاندي څوک، وايه:
چي "يو کال و د قاتلُ د مقتول"

(دېوان: ۲۱۶مخ، د بېنوا چاپ)

د بېنوا چاپ په ثبت کې ما يو څه لاس وواهه چي دليل به ئې وروسته ولولی. په هغه چاپ کې تاريخي ماده (يو کال و د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده. په همېش خليل چاپ کې (چه يؤ کال و قاتل و د مقتول)، په حنيف خليل چاپ کې (چې يو کال د قاتل و د مقتول)، په سيد انوارالحق چاپ (چه يو کال و، قاتل و د مقتول) ده. بېنوا چاپ په عدد څه نه دي ورته کښلي خو په نورو چاپو کې ئې په عدد (۱۱۹۴) ورته ليکلي دي. دغه عدد يوازې د بېنوا چاپ له ثبت څخه لاس ته راتلای سي. په سيد انوارالحق چاپ کې ئې دا خبره هم د نوټ په شکل پر زياته کړې ده چي: (يهی ۱۱۹۴ه خود کاظم خان شيدا کا سال رحلت بهی بتايا گياهې – اگر اس تاريخی مصرعې سې صرف چار الفاظ" يو، کال، قاتل، مقتول" ليتی هين تو ان سې ۱۱۷۴ه نکلتاهې). د کاظم خان شيدا د وفات کال رشتيا هم ۱۱۹۴ه ق دئ او د ښاغلي حنيف خليل خبره: "...د شک او تردد نه پاک

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی"[۱]. د حافظ رحمت خان د شهادت کال په پښتو، اردو، عربي او فارسي ژبو کي ویل سوی دئ او له ټولو څخه بالاتفاق (۱۱۸۸هـ ق) راوزي[۲]. خو د حیرانتیا ځای دا دئ چي د کاظم خان شیدا دغي قطعې ته له کابل چاپ پر ته په ټولوچاپ سوو دېوانو کي په عدد (۱۱۹۴هـ) لیکل سوي دي.

اوس پوښتنه دا ده، چي د کاظم خان شیدا له دغي قطعې څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال باید څرنګه استخراج سي؟ دغي پوښتني ته علامه رشاد پورتنۍ تاریخي قطعې ته په لمنلیک کي جواب ویلی دئ او هغه دا چي: "د قاتل او مقتول تر منځ د عطف کلمه نسته، د قاتل د لام په پېښ اکتفاسوې ده". چي د دې استدلال له مخي باید له تاریخي مادې د عطف (و) وایستل سي او "یو کال و د قاتلُ د مقتول". په دې ډول به د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) ترې راووزي.

حل:

ی	=	۱۰
و	=	۶
ک	=	۲۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
و	=	۶
د	=	۴
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱

[۱] وګورئ: د کاظم خان شیدا دېوان، تدوین د حنیف خلیل، ۱مخ، چاپ ۲۰۰۵ع.

[۲] د تفصیل له پاره وګورئ: د علامه رشاد "حافظ الملک حافظ رحمت خان برېڅی ...: ۷۶، ۷۷، ۷۸ مخونه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ت	=	۴۰۰
ل	=	۳۰
د	=	۴
م	=	۴۰
ق	=	۱۰۰
ت	=	۴۰۰
و	=	۶
ل	=	۳۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

د حنیف خلیل چاپ دېوان کي دغه تاریخي ماده (یو کال د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده او له دې ثبت څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) راوزي، خو په عدد سره د (۱۱۹۴هـ ق) لیکل ئې د حیرانتیا وړ دئ.

***

د کاظم خان شیدا په دېوان کي بله پښتو تاریخي قطعه داسي ده:

چې فتح او الله نور له دنیا ولاړل
په غمونو کښې ئې فرق تر میاشتې کم
په هر چا وو رحلت سخت د دواړو رونو
په فراق کښې ئې نالان وو لوی او کم
تأمل ئې په بیان د تاریخ وشه
راته ووې زړه "آها د قلوب غم"
(۴۲۱مخ د حنیف خلیل چاپ)[1]

---

[1] په پورتنی ټوټه کي د دواړو (کښې) پر ځای (کې) لیکل سوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

آ	=	۱
ه	=	۵
ا	=	۱
د	=	۴
ق	=	۱۰۰
ل	=	۳۰
و	=	۶
ب	=	۲
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
ټول	=	۱۱۸۹هـ ق

اروابناد دوست محمدخان کامل د تاریخ مرصع په مقدمه (۳۹ مخ، د ۲۰۰۶ع چاپ) کې په دغه تاریخي قطعه کې راغلي کسان (فتح او الله نور) د کاظم خان شیدا وروڼه بللي دي، خو زما فاضل استاد علامه رشاد مرحوم د ګلشن روه په سریزه (۷۳مخ) کې دغه نظر رد کړی دئ او کښلي ئې دي: "خو ما ته په فتح خان او الله نور پوري د مربوطي قطعې سیاق داسې نه ښکاري چې دوی دي د کاظم خان شیدا وروڼه وي، بلکه زه ګمان کوم دوه پښتانه وروڼه په یوه میاشت کې مړه دي او دغه پېښه د روهیلکهنډ د ډېرو پښتنو د خواشینۍ سبب ګرزیدلې ده چې په هغو کې کاظم خان شیدا غوندي حساس شاعر دی، ...". د علامه مرحوم دغه نظر

په آواره شیدا (۴۹مخ) کې اوله مصرع (چې فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل) ثبت سوې ده. اروابناد دوست محمد خان کامل صاحب هم د تاریخ مرصع په مقدمه (۳۹مخ، چاپ ۲۰۰۶ع) کې د دې دوو وروڼو نومونه (فتح الله او الله نور) لیکلي دي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي حبيب الله رفيع په آواره شيدا (۴۸مخ) کي هم پخپلو جملاتو کي منعکس کړی دئ.

د تاريخ مرصع د همدې چاپ (۲۰۰۶ع) د سريزي په همدې (۳۹) مخ کي د کاظم خان شيدا د دېوان په بينوا چاپ کي د پورتنۍ قطعې په اړه ليکل سوي دي:

(د بينوا نسخه کښې "هي هي د قلوب غم" او اعداد ۱۱۹۱ د ديو الفاظو اعداد ۱۲۱۲ جوړيږي).

د بېنوا چاپ په نسخه کي تاريخي ماده "هي هي دقلوب غم" نه ده، بلکي "آها د قلوب غم" ده خو په عدد ئې رشتيا هم (۱۱۹۱ه) ورته کښلي دي.

* * *

د کاظم خان شيدا په دېوان کي د مير معصوم ثاني رحمة الله عليه د وفات يوه تاريخي قطعه او د نواب علي محمدخان د وفات درې قطعې سته، خو هغه ټولي په فارسي ژبه دي او زما د دې حاضر کتاب موضوع د پښتو شعر تعميې دي، له څو استثناوو پرته مي فارسي تعميې نه دي اخيستي.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

تعمیې د منځنۍ دورې په ادب کې

د اخوند ګدا په کلام کې

اخوند ګدا د نافع المسلمین مؤلف دئ. ده پخپل دغه کتاب کې د نواب احمدخان بنګښ د ورور نواب قائم خان قائم جنګ د وژلو تاریخي ماده داسې ویلې ده:

د تاریخ حساب ئې "بلغ العلا" دی
له دنیا په دا تاریخ بلند مکان ولاړ

د دغې تاریخي مادې حل او د نواب قائم خان د وژلو تفصیلي بیان علامه رشاد مرحوم پخپل کتاب (غالب جنګ نواب احمد خان بنګښ ...) په ۷۱ - ۸۳ مخونو کې راوړی دئ . هورې ئې کښلي دي: "پښتانه شاعر اخوند ګدا په نافع المسلین کې د دغه ځواني مرګ نواب د مرګ تاریخ "بلغ العلا" (۱۱۶۳ - ۱ = ۱۱۶۲هـ ق) راوړی دی چې د "بلندمکان" په تعمیه سره د تخرجې په ډول د یوه عدد ځیني وزي او ۱۱۶۲ پاتېږي".

د تاریخي مادې حل:

په پښتانه شعراء لومړي ټوک کې د دغه بیت د تاریخي مادې لیکدود د (بلغ العلی) په شکل ثبت سوی دئ او له هغې څخه ئې (۱۱۷۳هـ ق) کال راایستلی دئ چې په دغه لیکدود سره سم استخراج دئ. خو علامه رشاد رحمة الله علیه هغه جګړه، چې نواب قائم خان خپل سر پکښې وخوړ، د

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نواب علي محمدخان له وفات سره متصله بللې ده. نواب علي محمدخان د ۱۱۶۲هـ ق کال د کوچني اختر په دریمه د روهیلکهنډ په مرکز (انوله) کي مړ سو (وګ: غالب جنګ ...: ۷۱مخ). له همدې اسیته ئې د اخوند ګدا په پورتني بیت کي تاریخي ماده د "بلغ العلا" په لیکدود کښلې ده او له هغې څخه ئې لکه چي پورته مو ولوستله، (۱۱۶۲هـ ق) کال رااېستلی دئ.

په پورتنۍ محاسبه کي د (بلغ العلا) ابجدي ارزښت (۱۱۶۳) بلل سوی دئ. ګویا د تاریخي مادې د منځ الف په شمېر کي نه دئ راغلی ځکه که دغه الف په محاسبه کي راولو، نو د دغي مادې ارزښت (۱۱۶۴) کېږي:

ب	=	۲
ل	=	۳۰
غ	=	۱۰۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ع	=	۷۰
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ټول	=	۱۱۶۴

د (۱۱۶۳) د منلو په صورت کي باید تاریخي ماده (بلغ لعلا) ولیکل سي. فهوالمراد.

* * *

د نواب محبت خان په کلام کي

نواب محبت خان د خپل پلار حافظ رحمت خان برېښ د شهادت بله تاریخي ماده په "خانا دلِ راشا" کي موندلې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

آن حـــافظ شـــرع نبـــوی بعـــد شـــهادت
چـــون رفـــت ســـوی خلـــد بـــرین بهرتماشـــا
رضـوان پـی تعظیم زجاجست و همـی گفت
در معنـــی تـــاریخ کـــه "خانـــا دلِ راشـــا"
(حافظ الملک ...: ۷۷مخ)

"خانا دلِ راشا" = ۱۱۸۸هـ ق[1].

محبت خان د پلار د شهادت تاریخ په عربي ژبه هم ویلی دئ چي زما فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله علیه هغه په پښتو نظم ترجمه کړی دئ. له موضوع سره د ارتباط له مخي به ئې د (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنی) له کتابه – ۱۳۲ – ۱۳۳مخونه) عربي او پښتو نظمونه دواړه رانقل کړم. عربي:

اذا مـــات شـــیخ النـــصیر الکبیر
ســـــئلنا مـــــن الله تاریخـــــه
علـــی ســـنت المـــصطفی عامـــل
فقـــد قـــال (فـــی جنتـــی داخـــل)

پښتو:

چـــي پـــه دنیـــا کـــي د نبـــي پـــر شـــرعه ټینـــګ و حـــافظ
ګمـــان مـــي کـــړ پـــه آخـــرت کـــي هـــم واصـــل دی حـــافظ
دغـــه تـــاریخ ذهـــن تـــه راغـــی، د الهـــام پـــه توګـــه
چي یو پر زیات کړې "په جنت کي زما داخل دی" حافظ

---

[1] دغه تاریخي ماده په یوه اردو بیت کي هم داسي راغلې ده:
حافظ کاګِرا ګهوړې سې جس وقت که لاشا
هاتف نې دې آواز که (خانا دلِ راشا)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (فی جنتی داخل) پښتو ترجمې په باب علامه مرحوم داسي توضیح ورکړې ده:

"ما (رشاد) دغه تاریخي ماده له عربي څخه په پښتو داسي وژباړله: (په جنت کي زما داخل دی)، خو دغه جمله تر (۱۱۸۸) یو کال لږ سوه، اړ وتلم چي د تکملې په عملیه یو عدد پر زیات کړم ..."

نواب محبت خان بړېڅ پښتو - فارسي قاموس هم کښلی دئ چي (ریاض المحبت) نومېږي. د دغه قاموس د تصنیف کولو تاریخي ماده ئې په فارسي داسي ویلې ده:

این تحفه نسخه نو، تصنیف شد چو از من
آمد نِدا زهر سو، صد آفرین و رحمت
سال تمام آنرا، هر گه زغیب جستم
تاریخ گفت هاتف، (نو نسخه محبت)

د (نو نسخه محبت) ابجدي ارزښت (۱۲۲۱) دئ او دا په قمري حساب د ریاض المحبت د تالیف کال دئ.

***

د نواب الله یار خان په کلام کي

نواب الله یارخان هم د حافظ رحمت خان بړېڅي زوی دئ. ده د عجائب اللغات په نامه یو قاموس کښلی دئ چي هندي لغتونه ئې په پښتو، پارسي او عربي معنا کړي دي. د دغه قاموس د بشپړېدلو کال ئې په پښتو نظم داسي ښوولی دئ:

ما چي خیال د تاریخ وکه، له هجرته مي حساب شو
هم ئې دا جمله تاریخ شو، (چِ اتمام ې د کتاب شو)

له دې تاریخي مادې څخه (۱۲۲۸هـ ق) کال راوزي، په دې شرط چي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

جمله په همدې ليکدود وليکل سي، نه په اوسني مروج رسم الخط.

د حافظ رحمت خان بړېڅی په فرهنگپاله کورنۍ کي خورا زيات د نامه څښتنان پوهان تېر سوي دي خو د هغوی پښتو آثار محدود و معدود دي. په اردو، عربي، فارسي ژبو ئې ډېري تاريخي مادې د شعر په ژبه ويلي دي چي زما د حاضر کتاب په چوکاټ کي نه سي راتلای. لوستونکي دې زما د فاضل استاد علامه رشاد په درانه اثر (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ) کي ولولي.

***

د پير معظم شاه په کلام کي

پير معظم شاه د تواريخ حافظ رحمت خاني مؤلف دئ. دی د خپل دغه کتاب په پای کي د هغه د ليکلو تاريخ داسي بيانوي:

دا کتــاب مــې منتخــب کــړ
پــه ښــه شــان مــې مهــذب کــړ
هجـر سـن مـې هـم حـساب کـړ
زړه مې خلاص له پيچ و تـاب کـړ
هجــري ســن زر ســل اتيــا دی
يــو کــال بــل هــم پــرې بــالا دی
غـــره هـــم د محــــرم ده
دا رنـــگ يــــاد د معظـــم ده

(۱۸۸مخ، چاپ ۱۹۸۷ع پېښور)

دا کتاب ئې د ۱۱۸۱هـ ق کال د محرم مياشتي پر اوله پای ته رسولی دئ.

د (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅي او د هغه کورنۍ) په کتاب

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹۴ مخ) کي دا بيتونه په يو څه بدلون سره ثبت سوي دي او د کتاب د تاليف کال د چاپي غلطۍ له اسيته (۱۰۸۱ه ق) بلل سوی دئ، چي سهي نه دئ.

دا کتــاب يـــې منتخـــب کــړ
پــه ښــه شــان مــي مهــذب کــړ
مختـــصر مـــي دا کتـــاب کــه
ســن د هجــر مـــي حــساب کــه
هجـــري ســـن زر و اتيـــا دی
يــو کــال بــل هــم پــرې بــالا دی
غـــره هـــم د محــــرم ده
دا رنـــګ يـــاد د معظـــم ده

تواريخ رحمت خاني پيرمعظم شاه د حافظ رحمت خان (۱۱۲۰ – ۱۱۸۸ه ق) په لارښوونه کښلی دئ ځکه نو د تاليف کال ئې بايد ۱۱۸۱ه ق وي. که ۱۰۸۱ ومنو، نو په دغه کال خو حافظ رحمت خان زېږېدلی لا نه دئ نو د کتاب لارښوونه به ئې پير معظم ته څرنګه کوله؟

***

د دادين شاعر په کلام کي

دادين د څمکنو د مياعمر صاحب رحمة الله عليه مريد وو. ده د خپل پير د وفات سانده ويلې ده او په هغې کي ئې د وفات تاريخي ماده داسي بيان کړې ده:

ســن (غـصق) د پنجـشنبې پــه ورځ اې جانــه
د رجـــب پـــه غـــرې لاړ شـــه لـــه جهانـــه

(د څمکنو مياعمر رحمة الله عليه: ۳۰مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (غصق) ابجدي ارزښت (۱۱۹۰) دئ. د دادين له بيانه داسي ښکاري چي مياعمر صاحب د همدې کال د رجب په اوله د پنجشنبې په ورځ وفات سوی دئ. د تقويم تاريخي په حواله د ۱۱۹۰ هـ ق کال د رجب لومړۍ ورځ جمعه وه (د ۱۷۷۶ع داګست ۱۶مه).

***

د څمکنو د مياعمر صاحب په کلام کي

د څمکنو ميا صاحب د خپل منظوم اثر شمايلنامې د ويلو کال په نظم کي داسي ويلی دئ:

په مقام د پېښور په څمکنو کي
شمايل شه د طالب د زړګي نهال
زر و سل او دري شپېته د هجرت سن و
چي را وخوت دا مذکور لکه هلال

(د څمکنو مياعمر: ۵۳مخ)

د شمايلنامې د ليکلو کال (۱۱۶۳هـ ق) دئ.

***

د عليخان په کلام کي

عليخان په يوه شعر کي خپل نوم د معماپه صنعت کي راوړی دئ:

معما مِ ده او وه سوه د اسم
لا هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ

(دېوان ۵۳ مخ د ۱۹۵۱ع کال چاپ)

د ۱۹۳۹ ع = ۱۳۵۸هـ ق چاپ دېوان ۳۶مخ کي دوهمه مصرع (لا يو کم دی که دوه څله ورله لام لاړ) ده. دغه ثبت کتې متې په هغه چاپ کي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم اخیستل سوی دئ چي د ښاغلي حبیب الله رفیع په مقدمه د پښتو ادبی مرکز سرای نورنګ (بنون) له خواپه ۱۹۹۱ع کال خپور سوی دئ. دا ثبت ځکه ناسم دئ چي مقطع د غیر منقوط غزلي ده او دلته دوې کلمې (یو، ځله) ټکي لري. د لومړي ثبت حل داسي ښوول سوی دئ:

حل:

له (۷۰۰) سره چي د "ورله" په قرینه دوه واره (ل = ۳۰) جمع سي، (۷۶۰) لاس ته راځي. خو شاعر وايي چي دا عدد د ده د نامه له پاره "لا هم کم دئ". دا چي څونه کم دئ، باید د ده د نامه (علیخان) ابجدي ارزښت معلوم سي. دا ابجدي ارزښت (۷۶۱) دئ. په دې ډول:

ع	=	۷۰
ل	=	۳۰
ی	=	۱۰
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ټول	=	۷۶۱

(۷۶۰) تر پورتني عدد (یو) کم دئ او شاعر د غیر منقوط صنعت په حکم ټکي لرونکی توری (ي) نه سی لیکلای ځکه ئې (لاهم) لیکلی دئ او مراد ئې (۱) دئ. دا هغه توجیه ده چي د دېوان علیخان شارح او مقدمه لیکونکي سیدتقویم الحق کاکاخېل د دغه دېوان د (۵۳مخ) په اوله حاشیه کي کښلې ده.

د دغي غیر منقوطي غزلي مطلع داسي ده:

دا مِ دم که مِ هــمدم که دلارام لاړ

هم مِ روح وه لاړ له ماهم مِ آرام لاړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چاپي دېوانو د ثبت له مخي له (لا) څخه د (يو) مفهوم اخيستلو له پاره هيڅ راز منطقي قرينه نسته. (لا) که عربي وګڼو، د نفي معنا لري او که ئې پښتو وبولو د (هنوز) معنا لري.

خوشحال خان وايي:

لا تر اوسه ئې مـــاغزه پر قرارنه دي
چا چي ماسره وهلی سر پر سنګ دئ

د (لا) توري څخه په عربي او پښتو دواړو معناوو کي د (۱) مفهوم اخيستلو ګنجايش نسته. په نتيجه کي ويلای سو چي د (لا) پر ځای په اصل شعر کي کومه بله کلمه وه او د کاتب د ناپوهۍ و بې پروايۍ له اسيته ئې پر ځای (لا) راوړل سوې او پسې عامه سوې ده. د دغه ګومان د سموالي له پاره به زه اول د اورنګزېب ارشاد د (بديع او د پښتو شعر) کتاب له (۳۰مخ) څخه دغه معما رانقل کړم. هورې ئې د (لا) پر ځای (بيا) راوړی دئ:

معـــــما مې ده اووه ســـــوه د اسم
بيا هم کم دی که دوه ځله ورله "لام" لاړ

ښاغلي اورنګزېب ارشاد خپل مأخذ نه دئ ښوولی خو په دوهم نيم بيتي کي (دی) فعل ته توجه په کار ده. عليخان دا فعل د (معما) له پاره راوړی دئ. (معما) کلمه د جنس له مخي مؤنثه کلمه ده او اړوند فعل ئې بايد هم مؤنث وي او (بيا هم کمه ده) بايد ليکل سوې وای. دغه اعتراض د (لا) په کارولو کي هم وارد دئ. د دغي ماشوړې د حل له پاره زه پخپل کتابتون کي د عليخان د دېوان د خطي نسخې کاپي په مثال کي راوړلای سم. هورې د دغي غزلي مقطع داسي ده:

معـــمام ده اووســـوه داســـم
دا هم کم وو دوه واړه وله لام لاړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (لا هم)، (بیا هم)، (دا هم) بېلابېل ثبتونه دا ګومان پیاوړی کوي چې د معماپه ثبت کې لاسونه وهل سوي او اصل ثبت بل راز دئ.

زما یقین دئ چې په دغه معما کې دوهمه مصرع ("آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ) ده. د (آ) ابجدي ارزښت (یو = ۱) دئ او مطلوبه سنه هم د (۱) په زیاتولو سره په لاس راځي. زما د دغي یقیني توجیه له مخې به نو د معمااصلي بڼه داسي وي:

معــما مې ده "اووه ســـــوه" د اسم

"آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ

له "آ" سره (دی) فعل هم کومه ستونزه نه لري او په ګرامري لحاظ ورسره وایي.

* * *

علیخان په یوه بل بیت کې وایي:

سن د هجر غـــر وه سر د کاڼي ترې کمـــتر وه

ورځه دیارلسم د ذوالحجې وه په تحریر کښې

(۵۵مخ)

د دې مادې سمدستي حل د چا ذهن ته داسي ورځي چې تاریخي ماده "غر" ده چې ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۰) کېږي. له دې عدد څخه چې د (کاڼي) سر یعني (ک = ۲۰) کم سي، (۱۱۸۰) پاتېږي. د ده مطلوبه واقعه د ۱۱۸۰هـ ق کال د ذوالحجې په دیارلسمه پېښه سوې وه. ډاکټر سید تقویم الحق کاکاخېل د (دېوان علیخان،چاپ ۱۹۵۱ع د سریزې په "ک" مخ او د متن ۵۵مخ) کې هم همداسي حل کړې ده. د پښتو ژبې نقاد څېړونکي ارواښاد قلندر مومند (۱۹۳۰ – ۲۰۰۳ع) د محمدي صاحبزاده د دېوان د سریزې په "و" مخ کې دا تاریخي ماده بل راز حلوي او هغه دا چې مطلوبه سنه تر (غر = ۱۲۰۰) د کاڼي د سر (ک = ۲۰) په اندازه کمه وه او په دې ډول باید(۲۰) له (۱۲۰۰) سره جمع سي چې (۱۲۲۰) لاس ته راسي. دا کال

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمدي صاحبزاده د وفات کال دئ چي عليخان ئې گويا ورځ هم راښوولې ده چي د ذوالحجې ديارلسمه ده. محمدي صاحبزاده ته د عليخان ارادت (مريدي يا مخلصي) اروانباد قلندر د عليخان په دې بيت سره ثابتول غواړي:

زه پيرو د محمدي يم هم تابع د صاف جامي يم
په دا دواړو پسې ما ده ځــــکه کړې اقــتدا دا

د عليخان دا بيت د ده د ديوان په (۱۳۵۸هـ ق = ۱۹۳۹ع) چاپ کي داسي دئ:

زه پس رو محمدی يم، هم تابع د صاف جامی يم
په دا دواړ پسې مــا ده، ځکه کـــړې اقــتدا دا
(۶مخ)

او د (۱۹۵۱ع) په چاپ کي:

زه پيرو محمدی يم، هم تابع د صاف جامی يم
په دا دواړو پسې ما ده، ځــکه کـــړې اقتدا دا
(۸مخ)

دا بيت په همدې شکل د ديوان په (۲۰۰۵ع - چاپ دانش) کي هم ثبت دئ.

زما د کتابخانې په خطي نسخو کي د عليخان ديوان د يوې خطي نسخې کاپي سته چي اصلي نسخه د ښاغلي صحاف په کلکسيون کي خوندي ده. په دغه خطي نسخه کي پورتنی بيت داسي راغلی دئ:

زه پس رو د محمد يم، هم تابع د لـوی احـديم
په دوی دواړو پسې ځکه، ما ده کړې اقتدا دا

د اروانباد قلندر مومند له خوا د دغه بيت په ثبت کي تر "محمدي" دمخه (د) ور زيات سوی او د بيت وزن ئې يوه هجازيات کړی دئ. که بيت پخپل پخواني ثبت کي ولوستل سي د هجا د زياتوالي عيب ئې له

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځه ځي او په هغه صورت کي له "زه پيرو محمدي يم" څخه مراد د آنحضرت ﷺ پيروي ډېره غالبه ايسي نظر د "محمدي صاحبزاده" تر پيروۍ. زما د کتابتون د خطي نسخې ثبت خو بېخي په ځرګنده توګه "د محمد" پيروي يادوي، نه د محمدي صاحبزاده. دا هغه خبري دي چي يو نقاد څېړونکی هرومرو ورسره مخامخ کېږي، خو د دې معنا به دا نه وي چي د قلندر مومند مرحوم استنباط دي هرومرو غلط وي.

د قلندر مرحوم له دغه استخراج سره ارواښاد پوهاند رشتين موافقه نه لرله او د "غر" له ابجدي ارزښت څخه ئې د "ک = ۲۰" تفريق کول صحيح ګڼل (د عليخان دېوان چاپ ۲۰۰۵ع د سريزي د "پينځه" مخ په حواله).

د پښتو ژبي معاصر نقاد ليکوال پروفېسر راج ولي شاه خټک هم په دې برخه کي د ارواښاد قلندر مومند له دې استنباط سره موافق نه ښکاري او ليکي چي: د "سن د هجر ..." بيت اړونده "... ټول غزل ډېر شوخ او رنګين دئ د مرثيې هيڅ رنګ نه لري او نه په کې څه غم و اندوه ښکاره کړه شوی دی؛ نو په داسې حال کې، چې علي خان د محمدي صاحبزاده پيرو يا مريد ګڼلی کېږي؛ نو په دا قسم رنګين غزل کې د هغوی د وفات تاريخ څومره امکان لري؛ ځکه، چې د غزل په وړاندې او وروسته شعرونو (مراد بيتونه دي. هوتک) کې د واقعي نوعيت په هکله هيڅ اشاره نشته".
(وګ: د عليخان دېوان، چاپ ۲۰۰۵ع، د سريزي پنځه – شپږ مخونه).

* * *

د عليخان په کلام کي پر يوه بل بيت باندي هم د احتياط په قيد سره د تعميې خيال کېدلای سي. بيت داسي دئ:

مرسته مې واجب شوه د جهان په نرو ښځو
هسې شـــان ځـــپلی د يوه کاف استيلا يم
(۹۱مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شارح ورته کښلي دي چي له (کاف) څخه مراد (کفر) دئ او که د کوم ځای پر مسلمانانو د کفر استيلا غلبه وکړي د ټول جهان پر نروښځو باندي له دغه مظلوم قوم سره مرسته کول واجب ده.

***

د يونس په کلام کي

يونس په پښتو ژبو شاعرانو کي هغه څوک دئ چي تر بل هر چا ئې په شعر کي د تعميې صنعت ته ډېره پاملرنه کړې ده. د ده دېوان په کابل کي د څېړندوی خدمتګار په سريزه او تصحيح چاپ سوی دئ. وايي هغه خطي نسخه چي دغه دېوان ورڅخه ترتيب سوی دئ، د څمکنو د ميا عمر رحمة الله عليه د زوی محمدي صاحبزاده تر نظر تېره سوې ده او ښه ډېري معماوي ئې د هغه له خوا حل سوي دي. څه چي پاته دي، زياتره ئې د چاپي دېوان مصحح څېړندوی خدمتګار حل کړي دي. په ناحلو کي ئې يو دوې د ارواښاد علامه رشاد رحمة الله عليه په قلم حل سوي دي او پر پاته باندي به زه خپل فکر وازمويم، وګورو، چي څه تر وزي.

د معماوو په رانقلولو کي مي د چاپي دېوان ليکدود کټ مټ پاللی دئ.

يونس وايي:

ثلث لام چه ليرې که په قول کښې يونسه
ســـتا نامـــه به وکاږي هـــله له مُعَمّا
(دېوان: ۱۰مخ)

دا معماد يونس په نامه ده. شاعر د غزلي په مقطع کي د خپل نامه پر ځای دغه معما راوړې ده. حل ئې داسي دئ:

د "قول" ابجدي ارزښت (ق = ۱۰۰ + و = ۶ + ل = ۳۰ = ۱۳۶) دئ. د لام ابجدي ارزښت (۳۰) دئ، ثلث (دريمه برخه) ئې (۱۰) کېږي. لس چي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (قول) له ابجدي ارزښت (۱۳۶) څخه د "ليرې" کلمې په قرينه منفي سي، (۱۲۶) پاتېږي. د (يونس) ابجدي ارزښت هم (۱۲۶) دئ.

ی =	۱۰
و =	۶
ن =	۵۰
س =	۶۰
ټول =	۱۲۶

دا معما په چاپي دېوان کي خدمتګار صاحب په همدې شکل حل کړې ده.

* * *

د يونس په نامه بله معما چي د غزلي په مقطع کي راغلې ده:

چي سل شپږ پنځوس و دوه اويا دوه نام که
هغه پوه ګـښه يونسه په ابجــد ســـتا
(۱۲مخ)

دا معما په چاپي دېوان کي نه سمه ليکل سوې ده او نه سمه حل سوې. هورې ئې کښلي دي: "که (۱۵۶) د (۷۲) سره يو ځای کړو نو (۲۲۸) ترې راووځي، که د (ابجد) د کلمې توری (ا، ب، ج، د) د ابجد په حساب وګڼو نو (۱۰) ترې جوړېږي او چه دا (۱۰) په پورتني عدد واچوو (۲۳۸) کيږي. د يونس د کلمې توري (ی، و، ن، س) د ابجد په حساب (۱۲۶) کيږي، چه دوه ځله يې وګڼو نو هماغه (۲۳۸) ترې جوړيږي. يعني:

۱۵۶ + ۷۲ + ۱۰ = ۲۳۸ تقسيم پر ۲ = يونس"

د دې معما د حل اوله خښته کږه ايښوول سوې ده او هغه داچي دا معما ئې د (يونس) په نامه تصور کړې ده. که د يونس او نورو شاعرانو دېوانونه په دقت سره وکتل سي، ترې څرګندېږي چي شاعر په مقطع کي هغه وخت خپل نوم د معما په شکل راوړي چي يا د ادبي صنعت (غيرمنقوط صنعت) مجبوري وي، يا ئې نه وي غوښتي چي خپل نوم په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

صراحت سره راوړي. په پورتنۍ معما کې یونس خپل نوم د مقطع په دوهم نیم بیتي کي راوړی دئ، نو د دوهم وار راوړو له پاره ئې د معما جوړولو ضرورت نه وو. طبیعي ده چي پر دغسي یوه ناسم تصور (کږې خښتي) باندي چي د استدلال او محاسبو دېوال تر ثریا پوري لوړ سي، لا به هم کوږ وي.

دوهمه حسابي غلطي دا ده چي وایي (۲۳۸) که پر(۲) تقسیم سي، (یونس = ۱۲۶) په لاس راځي؟! (۲۳۸) چي پر دوو ووېشل سي (۱۱۹) پاتېږي، یا (۱۲۶) که دوه چنده سي (۲۳۸) په لاس نه راځي، بلکي (۲۵۲) په لاس راځي.

د استدلال او محاسبو دغو غلطیو زموږ یوه اروابښاد محقق ته مېله جوړه کړې ده او په (پټه خزانه فی المیزان) کي ئې د خپل مدعا (د پټې خزانې د جعلیت) د اثبات له پاره د پورتنۍ معما پر دغه ناسم حل باندي ښه پوره شخوند وهلی دئ او د دې پر ځای چي د دغي حسابي تېروتني له پاره یو سم حل پیدا کړي، د تصور نیلی ئې په هوا کي ځغلولی دئ او د تصوراتو په دې هوایي اتکلو کي پخپله هم څو ځایه تېروتلی دئ.

اروابښاد ناقد تر دې ځایه پوري سم روان دئ چي وایي دغه معما "د یونس سره څه علاقه نه لری بلکې لکه چې څنګه عرض وکړی شه دَهغه دَ اَب (پلار) او جد (نیکه) سره تعلق لری ..."[1]. ناقد مرحوم د یونس په دېوان کي د اعدادو ضرب و تقسیم هماغسي کړی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ. تر دغه ځایه پوري د ناقد نقد سهي دئ.

تر دې وروسته وایي چي (۱۵۶) د یونس (اَب = پلار) او (۷۲) ئې

---

[1] وګ: پټه خزانه فی المیزان – ۳۰ مخ. نقل قول د کتاب پخپل مخصوص لیکدود کټ مټ رانقل سوی دئ. د دغه لیکدود اردو وشمه پرته "ی" زه د خپل کمپیوټر په پروګرام کی نه لرم او هغه مي د بې ټکو (ی) په شکل راوړې ده. هیله ده ښاغلي لوستونکي مي عذر ومني (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(جد= نیکه) دئ. دا خبره هم د بیت له الفاظو څخه یو څه سمه ایسي. یونس غواړي چي د خپل پلار نوم موږ ته راوښيي، نه د (جد= نیکه) نوم. دا چي په مقطع کي ئې له (اَب) سره (جد) یو ځای کړی دئ، سبب ئې دا دئ چي له یوې خوا ئې د غزلي قافیوي تسلسل ساتلی دئ ځکه نوري قافیې ئې (حسد، ابد، بد، نمد، قد، عدد، مرقد، حد، ید) دي او د مقطع قافیه هم باید پر دغه وزن او ریتم باندي برابره وای. دوهم دا چي د (ابجد) په کلمه ئې په یوه غشي دوې نخښي ویشتلي دي، هم ئې لوستونکي ته د خپل پلار د نامه قرینه په لاس ورکړې ده او هم ئې د ابجد له حساب څخه د استفادې لارښوونه ورته کړې ده.

د (آب) او (جد) له پاره ناقد مرحوم بیا د هوا نیلی ځکه ځین کړی او د تصوراتو لار ئې ځکه په خوله ورکړې ده، چي دی خو پټه خزانه جعلي گڼي او هورې چي د یونس د پلار نوم (نورمحمدخان) لیکل سوی دئ، هغه هم له ځانه جوړه سوې خبره بولي. ده لیکلي دي:

"دا (۱۵۶) او (۷۲) د چا نومونه دی؟ هسی خو د َدې عددونو ځنې ډېرې نامې جوړېدې شی خو هر کله چې دَ دیوان دّ معمو حل دَ "محمدی" په دسخط شوی دی نو پکار دی چې دَ دې عدد اولنی تعلق "محمدی" سره فرض کړی شی ...". تر دې خبرو وروسته یو وار ئې د یونس د پلار نوم (محمدی جان = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (احمدجیو= ۷۲) گڼلی دئ، بیا ئې پر "دوه اویا" د دوه ځله (۷۰) یعني (۱۴۰) خیال کړی دئ او د یونس د پلار نوم ئې (یوسف = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (یسع = ۱۴۰) تصور کړی دئ. البته په قرآن عظیم کي د نبي په توگه د (یسع) نوم دوه واره راغلی دئ (سورة الانعام: ۸۶ آیت او سورة "ص" ۴۸آیت) خو په پښتنو کي د دغه نوم څرک زه نه لرم او خدای سته، که مي تر ننه پوري اورېدلی دئ.

د ناقد په خبرو کي دا خبره حقیقت لري چي د یونس د دېوان ځیني

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

معماوي د (محمدي) په لیک او دسخط حل سوي دي او دا نوم د مصحح په قول (محمدي صاحبزاده) ګڼل سوی دئ. خو دغه پورتنۍ معما د (محمدي) دسخط نه لري او ښاغلي بختاني خدمتګار حل کړې ده. ناقد دغه ځای ته دقت نه دئ کړی. له بلي خوا د (محمدي صاحبزاده) په قلم د یونس د دېوان د معماوو حل کول، د دې له پاره دلیل کېدلای نه سي، چي د یونس د پلار نوم دي نو هم (محمدي) یا، دې ته ورته نوم وي!

دا معما ما (هوتک)اول سمه لیکلې ده، بیا مي حل کړې چي خپله څېړنه غواړم له ښاغلو لوستونکو سره شریکه کړم. یونس د معماوو په جوړولو کي خورا زیات ماهر دئ. د معما د جوړولو اول کمال باید دا وي چي لوستونکی ژور فکر ته راوبولي. داسي کلمې پکښې کار کړي چي لوستونکی ئې په اول نظر مفهوم ته و نه لوېږي. په دغه معما کي یوه کلمه (نم) ده . خطاط دغي کلمې ته دقت نه دئ کړی او (نام) ئې لیکلې ده. ملامت هم نه دئ ځکه (دوه نام) تر (دوه نم) ژر ذهن منلای سي. خو په دې معما کي د شاعر مراد (نم) دئ، (نام) نه دئ.

چي سل شپږ پنځوس و دوه اویا دوه نم که
هغه پوه ګـڼه یونسه په ابجد ستا

حل ئې داسي دئ: ۱۵۶ + ۷۲ = ۲۲۸

په حساب کبیر (جُمَل) کي له ښی خوا څخه د یوه عدد اول رقم (اُحاد)، دوهم رقم (عشرات)، دریم رقم (مِآت) نومېږي. خواجه ابو نصر فراهي ویلي دي:

یګان یګان شمر ابجد حروف تا حطی
چنانکه از کلمن عشر عشر تا سعفص
پس آنګه از قرشت تا ضظغ شمر صد صد
دل از حساب جُمل شد تمام مستخلص

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یونس د دېوان په دغه معما کي (۲۸) د عشرات په کور کي شامل دي. (عشر) په پښتو (لس) ته وايي. د (لس) ابجدي ارزښت (ل = ۳۰ + س = ۶۰ = ۹۰) کېږي. د (نم) ابجدي ارزښت هم (۹۰) دئ یعني (ن = ۵۰ + م = ۴۰ = ۹۰). شاعر موږ ته وايي چي د "سل شپږ پنځوس او دوه اویا" یعني (۲۲۸) د عشرات = لس = نم = ۹۰) کور دوه چنده کړئ. په (۲۲۸) کي د عشراتو کور(۲۸) دئ او دا چي دوه چنده سي (۵۶) کېږي او نتیجه به (۲۵۶) راووځي. دا عدد د (نور) کلمې ابجدي ارزښت هم دئ یعني (ن = ۵۰ + و = ۶ + ر = ۲۰۰ = ۲۵۶).

(نور) د یونس د پلار نوم دئ او د پټې خزانې دا روایت چي وايي: "... محمدیونس ،... په قوم موسی خېل و چه پلار ئې نورمحمدخان له موسی خېلوڅخه د کسې د بابړو سره راغلی او په خیبر کي اوسېدئ،..."[1]. د یونس پخپل کلام کي هم ملاتړ لري. یونس پخپلو اشعارو کي (محمدیونس) نه لیکي او د پلار له نامه سره ئې هم (محمد) نه دئ کښلی.

په زړه پوري دا ده چي په هغه بیت چي ناقد غوښتي دي د پټې خزانې جعلیت ثابت کړي، د هغه بیت په سم لوستلو سره د پټې خزانې اصلیت ثابت سو.

٭٭٭

دا بل بیت هم د معما رنګ لري:

په یوه خال یو په لس شي عجب نه دی
که په دوه خاله شمېره شي ده په صد
(۷۰مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي:

"په دې دوو بیتو کښې د الف قدې معشوقې داسې توصیف وشو چه

---

[1] پټه خزانه، اول چاپ ۱۱۵مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که يې يو خال په مخ کښېږدو نو ښايست يې يو په لس او په دوو خالونو يو په سل کېږي.

لکه څرنګه چه الف هم د ليک له مخه (ا) او هم د ابجد د حساب له مخه يو (۱) دی که د هغه په مخ کښې يو ټکی (۰) کښېږدو، لس (۱۰) او په دوو ټکو(۰۰) سل (۱۰۰) جوړېږي". فهوالمراد.

***

بل بيت:

چه عيسی موسی په لاس د يونس شته دی
سر ورېره ځنې وساته غمازه
(۱۰۲مخ)

د ديوان مصحح ورته کښلي دي: "دغه بيت ما ته معماښکاري، د ګرانو لوستونکو توجه غواړم".

د دې معماحل ما (هوتک) داسي موندلی دئ:

د دوهم نيم بيتي "سر و ږيره" له يوې خوا هغي تاريخي کيسې ته تلميحي اشاره لري چي د يونس د ديوان مصحح په لمنليک کي داسي راوړې ده: "د مذهبي آثارو د رواياتو له مخه حضرت موسی عليه السلام په وړکتوب کښې د فرعون په کور کښې لوی شوی دی. وايي کله چي فرعون، ماشوم موسی په غېږ کښې نيوه، نو موسی د فرعون د ږيرې سره لوبي کولې او په پای کښې موسی د فرعون د سر خطر شو". له بلي خوا لوستونکی د معما د حل پر لور رهبري کوي او د قرينې په توګه ورته وايي چي خبره د عيسی و موسی په "سروږيره" کي ده. د عيسی او موسی سر وږيره په ترتيب سره د (عي) او (مو) توري دي چي ابجدي ارزښت ئې (۸۰) او (۴۶) دئ. په دې ډول: (ع = ۷۰ + ی = ۱۰ = ۸۰) او (م = ۴۰ + و = ۶ = ۴۶). د دې عددو مجموعه (۱۲۶) کېږي چي د (يونس) له ابجدي ارزښت سره برابره ده او ګويا عيسی و موسی د يونس په لاس کي سته، نو

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر غماز ته وايي چي ته دي پر ځان پام کوه. فهوالمراد.

٭٭٭

بل ځای د عبدالرحمان بابا د وفات په ويرنه کي وايي:

له رحمانه فيض ياب عـبد الرحـمان شه
چه له دې سرايه په نوي سرای مهمان شه
(۱۱۴مخ)

دغه مهمه تاريخي ماده زما فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله عليه حل کړې ده چي زه به ئې د "رحمن بابا په کوم کال کړ دئ؟" مقالې دغه اړونده برخه د هغوی له ټولو تشريحاتوسره ځکه رانقل کړم چي (د محمدهوتک ياد) نومې مجموعې په ۳۵ – ۴۸مخونو کي دغه مقاله د چاپ يو څه تخنيکي ګډوډۍ لري، حاشيې پر ځای سمي نه دي ايښوول سوي او د علامه مرحوم له ليکدود څخه ځای ځای سرغړونه سوې ده.

علامه مرحوم د دغي مقالې په يوه برخه کي ليکلي دي:

"دا بيت په پښتانه شعراء کي د اقتباس سوي ټوټې دوهم او د يونس په دېوان کي د غزلي اووم بيت دئ. خو سره له دې چي نه مطلع دی او نه حسن مقطع، بيا هم تصريح لري يعني دواړه نيم بيتي ئې سره هم آهنګه دي. زماپه خيال دا اعنات[1] شاعر ځکه کړی دئ چي د لوستونکو توجه دغه بيت ته ورواړوي او دا وروپوهوي چي په دغه بيت کي څه خاص مطلبونه سته.

له دغه بيته د تاريخي مادې استخراج په پنځه ډوله کيږي:

۱ – (پنوي سرای مهمان = ۴۷۵) + (عبدالرحمن = ۴۰۵) + (رحم =

---

(۱) اعنات هغه صنعت ته وايي چي شاعر بې له کوم لزومه پر ځان باندي التزام کښيږدي. په دغه بيت کي شاعر مجبور نه وو، چي دواړو نيم بيتيو ته قافيوي هم آهنګي ورکړي مګر پر ځان ئې دا التزام د يوه خاص مقصد له پاره ايښی دئ (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۴۸) = ۱۱۲۸

"رحمان" د ډېر رحم کوونکي په معنا د "راحم" د مبالغې صیغه ده لکه: سکران (ډېر نشه)، هیبان (ډېر بېرووونکی) چي د لومړي په زوَر ویل کېږي.

په دغه بیت کي د رحمان. له "فیض" څخه مراد د رحمان "رحم" دئ او د معماپه اصطلاحاتو کي دغه عمل "تبدیل" نومېږي، "فیض" ئې فاسد او "رحم" ئې کائن دئ[1]. چي د "یاب" کلمې په قرینه سره په نوره تاریخي ماده پوري نښلول سوی دئ.

حسن توارد دئ چي د دغي تاریخي مادې د لومړي عبارت بشپړه جمله "پنوي سرای مهمان شه" که په عربي ژبه واړوله سي، هم دغه تاریخ ځني راوزي، په دې ډول:

(ضییف[2] = ۹۰۰) + (بدار = ۲۰۷) + (جدید = ۲۱) = ۱۱۲۸.

له دې امله چي معمایان مشدده یاء پر (۲۰) نه شمېري، کېدای سي دغه عربي جمله داسي وویله سي: ضَیِفی بِدَارِجَدِید.

د دې عربي جملې معنا به نو دا وي چي "الرحمان" دی په نوي سرای کي خپل مېلمه بللی دئ.

۲ – (د[3] دې سرای = ۲۸۹) + (عبدالرحمن = ۴۰۵) + (رحمن[1] =

---

[1] د معما پوهان مبدل منه "فاسد" بولي او مبدل ته "کائن" وایي – فاسد غیرمطلوب او کائن په معما کي مطلوب جزء وي. (وګ : کشف الرموز د تبدیل بحث).

[2] د تضییف له مصدره څخه د واحد مذکر غائب له پاره د ماضي زمانې مجهوله صیغه "ضییف" راځي چي د ضاد په پېښ ویل کېږي. "مهمان شه" هم د مهمان کېدل (مېلمه کېدل) له مصدره څخه کټ مټ دغه صیغه ده، البته زیاتره پښتانه د "شه" پرځای "شو" وایي.

[3] "له" او "د" په پښتو کي د ابتداء معنوي توري دي. "د" د اضافت معنوي حرف هم دئ – معمایان کله یوه کلمه راوړي مګر مراد ئې د هغې کلمې بل مرادف وي لکه په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹۸) + (مهمان = ۱۳۶) = ۱۱۲۸.

دلته "رحمن" د "فیض یاب" په قرینه سره په تاریخي ماده کي راغلی دئ.

۳ که د ذکر سوي بیت په لومړي نیم بیتي کي راغلی "رحمان" مضاف الیه او "عبدالرحمان" (شاعر) مضاف وبولو، او د " فیض یاب" په حکم د اضافت معنوي توری" د "د ترکیب په سر کي ورزیات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د رحمان عبد الرحمان

د حساب الکبیر[۲] د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۱۴۱۹) لاس ته راځي چي د (زر سل اته ویشت) له ابجدي ارزښتو سره برابرېږي. معادله ئې داسي ده:

د (دال)	=	۳۵	ز	=	۷
ر (راء)	=	۲۰۱	ر	=	۲۰۰
ح (حاء)	=	۹	س	=	۶۰
م (میم)	=	۹۰	ل	=	۳۰
ا (الف)	=	۱۱۱	ا	=	۱

عربي کي چي "من" راوړي او "عن" ځني مراد وي. دلته د "له" او "د" یو له بله سره اړول (تبدیل) هم له دغي مقولې څخه دئ.

[۱] دا د دغي کلمې قرآني رسم الخط (لیکدود) دئ.

[۲] د محمد هوتک یاد په ۴۴مخ کي یوه حاشیه په دې ډول راغلې ده: "په حساب الکبیر کی د تورو د شعرونو کی نه راځی او که کوم دی". زه (هوتک) له دغي جملې څخه پوره مطلب نه سم اخیستلای؟ بنایي د علامه استاد مرحوم مراد دا دئ چي دلته د تورو د تلفظ عدد شمېرل کېږي. د مثال په توگه په جُمل کي (د = ۴) دئ خو د یوې بلي قاعدې له مخي (د = دال = ۳۵) کېږي. په دې لاندي معادله کي هم د تورو د تلفظونو ابجدي ارزښتونه راوړل سوي دي او ما په لېندو کي اړوند تلفظ ورسره کښلی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ن (نون)	=	۱۰۶	ت	=	۴۰۰
ع (عین)	=	۱۳۰	هـ	=	۵
ب (باء)	=	۳	و	=	۶
د (دال)	=	۳۵	ی	=	۱۰
ا (الف)	=	۱۱۱	ش	=	۳۰۰
ل (لام)	=	۷۱	ت	=	۴۰۰
ر (راء)	=	۲۰۱	ټول	=	۱۴۱۹
ح (حاء)	=	۹			
م (میم)	=	۹۰			
ا (الف)	=	۱۱۱			
ن (نون)	=	۱۰۶			
ټول	=	۱۴۱۹			

۴ – که د ذکر سوي بیت په دوهم نیم بیتي کي راغلی "نوی سرای" مضاف الیه او "مهمان" مضاف وبولو او د اضافت معنوي توری"د" د ترکیب په سر کي ور زیات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د نوي سرای مهمان

د حساب الصغیر د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۵۷) لاس ته راځي او د "زرسل اته ویشت" له هغه ابجدي ارزښته سره برابرېږي چي د حساب الصغیر د قاعدې له مخي حاصلېږي. معادله ئې دا راز ده:

د	=	۴	ز	=	۷
ن	=	۲	ر	=	۸
و	=	۶	س	=	صفر
ی	=	۱۰	ل	=	۶
س	=	صفر	ا	=	۱

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۸
ا	=	۱
ی	=	۱۰
م	=	۴
ه	=	۵
م	=	۴
ا	=	۱
ن	=	۲
ټول	=	۵۷

ت	=	۴
ه	=	۵
و	=	۶
ی	=	۱۰
ش	=	صفر
ت	=	۴
ټول	=	۵۷

۵ – د پښتو ژبي په ځینو لهجو کي "نوی" کلمه په غیر مستقیم حالت کي " نویي – Nawyi" وایي. که د ذکرسوي بیت په دوهم نیم بیتي کي راغلی "نوی" کلمه چي په غیرمستقیم حالت کي ده، نویي (Nawyi) ولوستله سي، نو هغه نیم بیتی به داسي کښل کېږي:

"چه له دې سرایه په نویي سرای مهمان شه"

له دې تاریخي مادې څخه هم د جُمل په حساب ۱۱۲۸ راوزي. په دې ډول:

چه	=	۸
له	=	۳۵
دې	=	۱۴
سرایه	=	۲۷۶
په	=	۷
نویي	=	۷۶
سرای	=	۲۷۱
مهمان	=	۱۳۶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شه = ۳۰۵

ټول = ۱۱۲۸

د مرثيې په يوه بل بيت کي "نوبهار" کلمه راغلې ده. زه چي د معما په فن کي د يونس مهارت ته ګورم[1]، ګومان مي دا دئ چي دلته به د نوبهار کلمه د ربيع الاول (لومړۍ خور) معنا لري او حسن توارد دا دئ چي د دغه کال د نوروز ورځ د ربيع الاول له پنځه ويشتمي ورځي سره برابره هم ده. که زما دا ګومان سهي وي نو د رحمان بابا مرګ به د ۱۱۲۸ هـ ق کال د ربيع الاول په وروستۍ هفته کي پېښ وي. هغه بيت چي "نوبهار" پکښې راغلی دئ، دا دئ:

انجـمن د ښــو يارانو، نوبهار دئ
جدايي ورباندي پير وکه خزان شه

د پټي خزانې د خطي نسخې په ۴۵ مخ کي د رحمان بابا د مرګ کال د ۱۱۲۸ پر ځای په عدد سره ۱۱۱۸ ښوول سوی دئ، سهوالفکر نه دئ. دا يوه عددي تېروتنه ده چي د مطلوبي سنې د عشراتو په کور کي پېښه سوې ده. کېدای سي د دې سهوالقلم سبب د پټي خزانې د نقل کوونکي هغه تلوار وي چي ده د کتاب په پای کي د "باستعجال تمام قلمی شد" په جمله سره د هغه عذر غوښتی دئ او زما په خيال د دغه استعجال نتيجه به وي چي د خطي پټي خزانې په شپاړسم مخ کي د "ژمي" کلمه په "دوبي" ځني اوښتې ده او په ۹۶ مخ کې عبدالقادر خان خټک د حليمې د ورور پر ځای د حليمې پلار کښلی دئ. د نقل کوونکی دې ته نه دئ پام سوی چي د ده پخپل قلم درې ليکي (کرښي) دمخه حليمه د نوموړي عبدالقادر خان

---

[1] دلته علامه مرحوم په لمنليک کي د يونس د دېوان د معماوو شمېر او د هغو د حل په باب لنډه څرګندونه کړې ده او په دغو معماوو کي ئې يوه ناحله معما حل کړې ده چي زه به ئې د دې کتاب په بل ځای کي رانقل کړم.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خټک سکه خور بلل سوې ده.

***

د یونس د چاپي دېوان په (۱۸۴ مخ) کي یوه شپاړس بیتیزه غزله راغلې ده چي هر بیت ئې یوه معما ده. له دغو شپاړسو معماوو څخه پنځلس دانې د (محمدي) په قلم پر حاشیو باندي په پارسي ژبه حل سوي دي. دغه (محمدي) د دېوان د مصحح په نظر د څمکنو د میاعمر صاحب رحمة الله علیه مشر زوی (محمدي صاحبزاده) دئ.

دا نظر زموږ نورو محققینو تائیدکړی هم دئ. زه به د دغومعماوو د حل ژبه له پارسي څخه پښتو ته له یو څه اضافاتو سره یو ځای ځکه راواړوم چي یوازي به مي د ټکي په ټکي ناقل رول لوبولي نه وي او خپله ونډه به مي هم یو څه پکښې شامله کړې وي.

د غزلي اول بیت د "بیگ" په نامه معماده:

چه محرم یې د کعبې و ایي په راه
مې باید نهفته ذِکــر کا د مـــاه

حل:

مُحرِم (احرام تړونکی، حاجي) د کعبې پر لار " لبیک" وايي. "ماه = میاشت" دېرش ورځي ده او لام د ابجد په حساب هم (۳۰) دئ چي له "لبیک" څخه (نهفته) سي یعني پټ سي، "بیک" یا "بیگ" پاتېږي. دلته د "تبدیل" عملیه راغلې ده. شاعر "ماه" وايي مگر مراد ئې د (لبیک) کلمې لام دئ. دلته "ماه" ته د معما په اصطلاح فاسد (غیر مطلوب)، لام ته کائن (مطلوب) ویل کېږي.

***

د غزلي دوهم بیت د " محمد" په نامه معما ده:

په ویل آخـــر د مـــدح مقـــدم کـــړه
سر د مُلک ئې کړه په سر باندي کلاه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

د (مدح) آخر (ح) ده چي سر ته ورولوېږي، (حمد) ځني جوړېږي او د (حمد) پر سر چي د (مُلک) سر يعني (م) خولۍ (کلاه) سي، (محمد) لاس ته راځي.

***

د غزلي دريم بيت هم د "محمد" په نامه معما ده:

له نسکوره خُمه يو څڅوېکی پرېووت
له مدهوشه نه هوش لاړ په هغه ساه

حل:

(خُم) چي نسکور يعني سرچپه سي، (مخ) لاس ته راځي او "څڅوېکی" يعني ټکی چي ځني پرېوزي (ولوېږي)، (مح) ترې جوړېږي. له "مدهوش" څخه چي "هوش" ولاړ سي، (مد) پاتېږي او (مد) چي له (مح) سره يو ځای سي (محمد) لاس ته راځي.

***

د غزلي څلرم بيت د "صمد" په نامه معما ده:

چه يکی په ميان د صد کښې نهاده شي
د يار اسم ځني خېژي خواه ناخواه

حل:

"يکی" د ابجد په حساب (۴۰) کېږي: (ی = ۱۰ + ک = ۲۰ + ی = ۱۰ = ۴۰).

د (م) ابجدي ارزښت هم (۴۰) دئ. ښاعر وايي چي (م) د (صد) په "ميان" کي کښېږده او له هغه څخه به (صمد) جوړ سي. دا چي د (م) پر ځای ئې (يکی) کلمه راوړې ده، دليل ئې له (صد) سره حُسن تلازم دئ او شعر ته ئې يو څه رنګيني ورکړې ده.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزلي په پنځم بیت کي د (لطیف) په نامه معما سته:

ستا د مخ طومار مې درست لوستلی نه و
طې په زلف ســـرانداز و کښې شـــه، آه

حل:

"زلف سرانداز" معنا د (زلف) ویي څخه سر ایسته کړه چي (لف) پاته سي. د (لف) په منځ کي (طې = ط + ی) ورواچوه چي (لطیف) څني جوړ سي.

٭٭٭

په شپږم بیت کي د (رفیق) په نامه معما ځای سوې ده:

یو نقطه[1] کړه له اوله د نرم لیرې
له دغه نه به پیدا شي ستا همراه

حل:

په دې معما کي د تبدیل عملیه باید تر سره سي. شاعر یوه کلمه لیکي، خو مراد ئې د هغې معادل کلمه ده. دلته په لیکنه کي (نرم) راغلی دئ چي غیر مطلوب (فاسد) دئ. مطلوب ئې د نرم معادل لغت (رقیق) دئ چي (کائن) ورته ویل کېږي. د (رقیق) له اول قاف څخه چي یوه نقطه لیري سي، (ف) پاته کېږي او له ټولي کلمې څخه (رفیق) جوړېږي.

٭٭٭

په اووم بیت کي د (جعفر) په نامه معما سته:

د ستا عفو مې په جرم کښې ده یاره
منـــتها د دوا ړو نشـــــته کار آگاه

حل:

[1] په چاپي دېوان کي (یوه نقطه) لیکل سوې ده چي په گرامري لحاظ خو صحیح ده، مگر د بیت وزن ئې یو سپوږ (څپه) زیات کړی دئ. (نرم) هم باید یوه څپه ولوستل سي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (عفو) او (جرم) څخه چي منتها (و) او (م) ليري سي، (عف) او (جر) پاتېږي. (عف) چي په (جر) کي داخل سي، (جعفر) ځني جوړېږي. د (عفو) او (جرم) ادبي تلازم بيت ته رنګيني وربخښلې ده.

***

په اتم بيت کي د (نجم) په نامه معما ځای سوې ده:

نی ناقص له جام اجوف ه سره وایه

اشنا و باسه له دې مشــکله چاه

حل:

ناقص (نی) يعني (ن) او اجوف (جام) يعني (جم). د دواړو له يو ځای کېدلو څخه (نجم) جوړېږي. فهوالمراد.

اجوف هغي کلمې ته ويل کېږي چي منځ ئې تش سوی وي. د دې له پاره چي د (جام) کلمې منځ تش سي (الف) ئې بايد وغورځول سي.

***

په نهم بيت کي د (قطبی) په نامه معما سته:

قد د یار او طوبی مــه وای چه دوه وای

یو له دوو وای تر دوه تېر شه نیک خواه

حل:

(قد) او (طوبی) سره يو کړه (يو ځای ئې کړه) چي (قدطوبی) سي. په دې کلمه کي تر دوو تورو تېر سه، يعني تر (دال) او (واو) تېر سه چي (قطبی) پاته سي. او همدا ئې مطلوب حل دئ.

***

نهم بيت د (شبلی) په نامه يوه معما:

د فلک طاس دي نګون شي چه خونخوار دی

همېـــــشه په وینـو ډک د بې ګـــــــناه

د دې معما حل په چاپي ديوان کي نسته او په لمنليک کي ئې ورته

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښلي دي: "دا معما د قلمي نسخې په حاشیه کښې چا حل کړې نه ده او زمونږ له خوا هم ګرانولوستونکو ته پاته شوه".

ما (هوتک) ئې حل داسي وموند:

حل: د "خونخوار" کلمه که د قرینې په توګه ومنو، نو دلته د شاعر مراد له خونخوار څخه (شِبَل) دئ. شبل په قاموسو کي د "بچه شیر درنده" په معنا ثبت دئ (غیاث). "درنده" صفت له خونخوار سره هم وايي. ګویا د شاعر مراد (شبل) دئ. له (شبل) څخه (شبلي) په دوه ډوله جوړېدلای سي.

اول ډول ئې دا دئ چي شاعر (طاس = جام) کلمه راوړې ده خو مراد ئې (می = شراب) دي. (می) چي نګون سي یوازي (ی) پاتېږي او له (شبل) سره تر یو ځای کېدلو وروسته (شبلی) کېږي.

دوهم دا چي د "نګون" کلمه د (زېر) په معنا واخلو. (زېر) لاندي ته هم وايي او د کلماتو حرکت (کسره) هم (زېر) بلل کېږي. که د (شبل) لام ته د (نګون) په قرینه (زېر) ورکړو، (شبلِ) یا(شبلی) لاس ته راځي.

* * *

په لسم بیت کي د (عماد) په نامه معمار اغلې ده:

مګر بیا مي و بســمل ته تیاریږي
چه لمن عمدا په میان کړه هغه شاه

حل:

د (عمدا) کلمې لمن (الف) دئ. دغه الف چي د کلمې میان ته یووړل سي، (عماد) ځني جوړېږي.

* * *

د یوولسم او دوولسم بیت معما د (قاسم) په نامه ده:

غنچې خار لکه خنجر په لاس کښې واخست
یــو قابــل یــې د بــسمل وغو ښــت همــراه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه بلبــل بانــدې اختــر شــه لــه دې شــوقه
لــــه دغـــه میانـــه وروالـــوت بـــې پـــرواه

حل:

د محمدي له خولې ویل سوي دي چې له "قا" سره چې "بسم" یو ځای سي، (قابسم) ځني جوړیږي او (ب) چې ئې له میانه والوزي، (قاسم) پاتېږي.

***

د دیرلسم بیت معما د (بهار) په نوم ده:

چه یې سر په ځای د پښو، پښې یې سر شوای
دا ســـــــزا (ئې) د راهب غــوندي هــمراه

حل:

د (راهب) سر چې پښې او پښې ئې سر ته ولاړي شي، یعني معکوس (سرچپه) سي "سزا ورکړه سي"، بهار ځني جوړیږي.

***

څورلسم بیت د (وحید) په نامه معماده:

قدح ونیسه په لاس کښې فارغ کښېنه
پای ســـــرولــــــره ورکړه د قــد جـــاه

حل:

له (لاس) څخه مراد عربي (ید) دئ. (قدح) چې ئې سر ته ورولوېږي،(قدحید) ورڅخه جوړیږي. د (قد) پر ځای چې د (سرو) کلمې پای (و) واچول سي، (وحید) ځني جوړیږي.

***

پنځلسم بیت مقطع ده او د شاعر پخپل نامه (یونس) معما سوې ده:

چه د قول لام د ریمه حصه کم شي
باقي قــول د یونس په نام گــواه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

د (قول) ابجدي ارزښت (۱۳۶) دئ. د (ل) ابجدي ارزښت (۳۰) دئ. دریمه حصه ئې (۱۰) کېږي. دغه دریمه حصه (۱۰) چي له (۱۳۶) څخه کمه سي، (۱۲۶) پاتېږي. د (یونس) ابجدي ارزښت هم (۱۲۶) دئ.

* * *

د یونس د چاپي دېوان په (۱۹۳مخ) کي یوه اته بیتیزه غزله سته چي اووه معماوي پکښې ځای سوي دي. په دې معماوو کي دوې د چاپي دېوان مصحح، ښېړندوی خدمتګار حل کړي دي. نوري پنځه پاته دي. په دغو پنځو کي یوه علامه رشاد مرحوم حل کړې ده او درې ئې ما (هوتک) کړي دي. یوه دانه ئې چي د (خدابِردی) په نامه ده، ناحله پاته ده.

د غزلي د لومړي بیت (مطلع) معما د (توری) په نامه ده:

چه موقوف د ستا په اسم زما کام شه
نیم ابرو هــلال دې تام لره تمام شــه

په دېوان کي ناحله پاته ده. حل ئې ما (هوتک) داسي موندلی دئ:

له (دستا= دتا) څخه مراد (تو) دئ. هلال، نری میاشت د (قوس = لیندۍ) په شکل وي. د لیندۍ "نیم ابرو" د (ر) شکل لري له (تو) سره چي یو ځای سي، (تور) ځني جوړېږي، د هلال چي تام (بشپړ) سي، لیندی ئې پوره کېږي یعني پخوا چي کنډو وه، (ی) ئې نه درلوده. چي پوره سي (ی) باید پر زیاته سي. پر (تور) چي (ی) زیاته سي، (توری) ځني جوړېږي.

* * *

په دوهم بیت کي د (محمد) په نامه معماده:

وا خــله دوه میمه فقط له یوه میمه
امر بې نُقَطه لوله، د دوست نام شه

دا معماهم په دیوان کي ناحله پاته سوې ده. ما (هوتک) داسي حل

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه:

(واخله) د امر صیغه ده چي په عربي کي (خُذ) ورته وايي. له (خذ) څخه چي نقطه ایسته سي، (حد) پاتېږي. له (حد) سره چي دوه میمه یو ځای سي، (محمد) ځني جوړېږي. فهوالمراد.

***

په دریم او ځلرم بیت کي د (یوسف) په نامه معمار اغلې ده:

له یعقوبه پونده لیرې شوه ښه نه وه
په هغه عوض بهي ورته انعام شه
بیا هغه بهي چه پښه ورلره نه وه
د یوسف اسم تري هله سرانجام شه

دا معما په دېوان کي ناحله پاته ده. علامه رشاد رحمة الله علیه حل کړې ده. په دې ډول:

په عربي پونده "عقب" بولي. د عقب کلمې توري چي له یعقوب څخه وباسئ، "یو" پاتېږي. د بهي مېوه په عربي "سفرجل" بولي او پښې ته "رجل" وايي. رجل چي له سفرجل څخه وباسئ، "سف" پاتېږي. "یو" چي له "سف" سره وتړئ، یوسف سو. (د محمدهوتک یاد: ۴۷ مخ).

***

په پنځم بیت کي د (قوام) په نامه معما سته:

د زُهادُ زړه لـه ډېرې ریا ډک دی
جمع قوم یې بې سره کړ قوام شه

دا معما په دیوان کي داسي حل سوې ده:

د (قوم) جمع (اقوام) دی، چه بې سره شي، یعني د سر توری چه الف دی ایسته شي نو (قوام) پاته کیږي.

***

د شپږم بیت معما د (کلیم) په نامه ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که یار صاف کرم که درد ستم دی
په میان د این وآن ثابت اقدام شه

دا معماهم په دېوان کي ناحله پاته ده. ما (هوتک) داسي حل کړې ده:

(کرم) چي صاف شي (ک) پاتېږي. د ستم او درد معادل لغت (اَلَم) دئ چي له (ک) سره یو ځای سي (کالم) کېږي. د (این) میان (ی) ده. دغه (ی) چي د (کالم) دالف پرځای ثبت یا ثابته سي، کلیم ځني جوړېږي.

* * *

د اووم بیت معماد (خدابِردی) په نامه ده:

څه ښه شپه وه چه مې یار په لاس ساغر که
مـــنور یې په جـــمال د مـــیو جـــام شه

دا معماپه دیوان کي ناحله ده. زما هم اوس نوک نه په جګېږي. بل وخت ته دي پاته وي.

* * *

د غزلي مقطع د (یونس) په نامه ده:

څو چه نیم لب یې نمک اخیستی نه دی
د یونس نمکي اســم پرې حـــــرام شه

دا معماد دېوان مصحح حل کړې ده. په دې ډول:

لب د ابجد په حساب (۳۲) کیږي، چه نیم یې کړو (۱۶) شي.

نمک (۱۱۰) راځي چه (۱۶) ورسره یو ځای شي نو (۱۲۶) ترې جوړیږي.

د یونس نوم هم په دغه حساب (۱۲۶) کېږي.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیر محمد کاکړ په کلام کې

پیرمحمد کاکړ د دېوان په الف ردیف کې یوه غزله په غیرمنقوط صنعت کی ویلې ده. د دې غزلي په مقطع کې ئې خپل نوم ځکه نه سوای راوړلای چې هغه خو منقوط دئ. ده په دغه مقطع کې خپل نوم د معما په شکل راوړی دئ:

محمد رسول امام د کل عالَم وو
دا مسلم له دله مدح د امــام کا
(۵۷ مخ، د صحاف چاپ)

(امام) کلمه د همزې په زېر (کسره) سره د (پېشوا) معنا لري. (پیر) هم د خپلومریدانو له پاره د لاربنود او پېشوا مقام لري او په دغه مقطع (امام) له (محمد) سره د شاعر د نامه (پیر محمد) له پاره راوړل سوی دئ.

***

د دېوان په پای کې ئې د هغه د بشپړېدو کال (۱۱۹۶هـ ق) هم په یوه صریحه تاریخي ماده کې راوړی دئ:

زر ســـل شـــپږ نـــوي کلونـــه
د هجــرت تېــر شــوي وونــه
مــا انــشاء د عــشق دېـوان کــړ
پــه پــښتو مــي ښــه بیــان کــړ
(۲۰۳مخ)

***

د شمس الدین کاکړ په کلام کې

شمس الدین کاکړ هم په غیرمنقوط صنعت کې یوه غزله ویلې ده

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي مقطع ئې داسي ده:

هر کلام که د مسلم کړي ملال عطر
معطره کړه اسلام د ساده لوح

(۲۸ مخ، د کابل چاپ)

حل :دا معماحل غواړي. زما سد کار نه پکښې کوي.

***

د "ر" ردیف د یوې غزلي مطلع داسي ده:

چي به اشنای خوله ورکوله "شمس الدین" به نه کړه
اوس په خواست غواړي (ب) و (و) و (س) و (ه) د دلبر

(۳۹مخ)

حل:

ب + و+ س+ ه = بوسه

***

ده هم د خپل دېوان د بشپړېدلو تاریخي ماده ویلې ده:

له تاریخه د هجرت
کړم و تا ته روایت
د هجرت کلو نه څه وو
دوولس سله دېرش اته وو
ما تمام دوهم دفتر کړ
تر اول مي مختصر کړ

(۱۶۹مخ)

***

د صدیق په کلام کي

صدیق د (ې) ردیف په یوه غزله کي وایي:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تا خــو زه یار ته خس کــړی وم غـــمازه!
خدای تر ما نه ته پخوا شپږ سو شپیته کړې
(۲۳۹ مخ)

له (۶۶۰) څخه مراد (خس) دئ. (خ = ۶۰۰ + س = ۶۰ = ۶۶۰)

* * *

د سعید په کلام کې

سعید د (سرفراز، عبدالقادر او محی الدین) په نومو د خپلو زامنو یا لمسیو په یاد سوي غلبلې لري. د ده د کورنۍ دا درې ګلان یو په بل پسې تاندلباند سوي دي. د محی الدین په مرثیه کې وایي:

دِمـازړه! (دا) څـه (عجبـه)غمکـده یـې
لکــه زلفــي د بتـــانو شکـــسته یـــې
غــم پــه غــم بانــدي پټـا متــواتر دی
پـه دا هومره غـم لـه ژواک سره بسته یـې

....

پــه انــدوه د ســرفرازلا نــه ... نــه وې
د عبـدالقادر پـه غـم بیـا مـا لیـده وې
پسې غم د محی الدین جانکاه ګرفت کړې
پــه دا درې غمــو عجبــو خمیــده یـــې

......

پـه اتـه میاشـتې دوه ورځـې وې دپاسـه
ځویـه! تـه چـه لـه دنیـا نـه رمیـده یـې
په دوه داغـه دِ دریم کښېښې په زړه مې
د هجـرت پـه زر سـل تللی پـه هژده یـې

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دِ ذوالقعـــده پـــه لـــسم دي تولـــد وه
دوولـسم صبح رجب کـورد ایـزده؟ یـې

(دیوان: ۱۲۰مخ دهمېش خلیل چاپ)

په دې شعر کي دا څو نېټې سته:

محی الدین د مرگ پر وخت د اتو میاشتو او دوو ورځو عمر درلود.

په ۱۱۱۸ هـ ق کال د رجب په دوولسمه مړ سوی دئ.

زېږېدنه ئې د ذوالقعده میاشتي پر لسمه پېښه وه.

* * *

د عبدالقادر په ویرنه کي وایي:

برېښنا شـان عبـد القادر راتـه عیـان شـه
د اجـل پــه ابــر بیـا هــسې پنهـان شــه

....

سرفراز مي عین د زړه په سر تـصویر دی
اوس تـازه تـرې احاطـه د ده ارمـان شــه

....

د جمعـې پـه شپـه ئـې راغلـه پـه جهـان وه
هم په شپه بیا د جمعـې د گـور مهمـان شه

....

د رجب پـه پنځویـشتم دا نـور سعید لیـد
د شــوال پــه نولــسم گــور تــه روان شــه

(۱۳۳مخ)

په دې ویرنه کي راته وایي چي:

عبدالقادر د رجب پر (۲۵مه) د جمعې په شپه زېږېدلی وو.

د شوال پر (۱۹مه) د جمعې په شپه مړ سوی وو.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کال ئې هماغه دئ چي د ده نور بچیان یا لمسیان پکښې مړه سوي دي او ده په تېره مرثیه کي (۱۱۱۸هـ ق) بللی دئ.

٭٭٭

په یوه بله غزله کې (د محی الدین ویرنه) ویلې ده:

د ښادۍ دَر ئې همېش په ما مسدود کړ
په مین ئې له ما تا غوندي مفقود کړ

....

د وروستۍ خوراتویشتم شپه د جمعې وه
چه دِ تا سره خلاف حیات عهود کړ
دا دِ کال دی د وفات "دمیدی غمی"
چه سعید زړه له ښادیو ناخوشنود کړ

(۸۰ مخ)

په چاپي دېوان کي تاریخي ماده (دمیدبې غمې) لیکل سوې ده چې ناسمه ده. سم شکل ئې (دمیدی غمی) فارسي جمله ده، چې ابجدي ارزښت ئې (۱۱۱۸هـ ق) کېږي. په دې ډول:

د	=	۴
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
د	=	۴
ی	=	۱۰
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
ټول	=	۱۱۱۸

په اوله مرثیه کي شاعر ویلي دي چي دا درې واړه بچیان یو په بل

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پسې (متواتر) مړه په يوه کال کې سوي دي.

محی الدين نومی بچی ئې د ۱۱۱۸ هـ ق کال د وروستۍ خور (جمادی الثانی) پر (۲۸مه) د جمعې په شپه مړ سوی دئ.

***

د ابوالقاسم په کلام کي

د ابوالقاسم د چاپي ديوان (ترتيب او مقدمه د قلندر مومند) په (۲۰۸ مخ) کي د غير منقوط ادبي صنعت دوې غزلي لري او څر ګنده خبره ده چي د دواړو په مقطع کي ئې خپل نوم (ابوالقاسم) نه دئ راوړی.

اوله مقطع داسي ده:

درد ِ دل لره دارو دَ دلدار وصل
ولې کله دارو کا له ما کا عار

حل:

د دې معماحل ما (هوتک) داسي موندلی دئ:

د "درد دل" له پاره دارو (لِقاء = ديدن) دئ. له (لِقاء) سره تړلی جزء شاعر د "دلدار وصل" بللی دئ. د "وصل" مستلزم (بوس = مچېدل) دي. د (دل) په قرينه بايد (لقاء) د (بوس) زړه ته ورواچول سي چي (بولقاس) ځني جوړ سي. شاعر وايي چي د (دارو) په وخت کي دلدار له (ما) څخه عار کوي (شرمېږي). د شرمېدلو مستلزم عمل (پټېدل) دي، يعني دلدار په (ما) کي ځان پټوي. شاعر دلته يوه بله قرينه هم راکړې ده او هغه د (دل = قلب) قرينه ده. قلب سرچپه کولو، معکوس کولو ته وايي. (ما) چي معکوس سي (ام) کيږي. (بولقاس) چي په (ام) کي پټ سي، معنا يو توری ئې سر ته او بل ئې پای ته ولوېږي. په دې ډول الف د (بولقاس) سر او (م) ئې بايدپای ته ولوېږي. چي په دې ډول (ابولقاسم)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځني جوړېږي.

زه منم چي دا د نوموړي معماد حل ډېره سخته لار ده. هیله ده ښاغلي لوستونکي ئې اسانه حل هم ومومي.

* * *

دوهمه مقطع داسي ده:

سر د هر مرام وصال سـره له مـــهره
هسې طمع کړم که سر دې دا مرام کړ

حل: حل ئې لوستونکو ته پرېږدم.

* * *

د میافقیر الله صاحب په کلام کي

میا فقیر الله صاحب د (فوایدفقیر الله) په پای کي کښلي دي:

چـې نـادر راغـی کابـل تـه
هندوسـتان و تخـت نیـول تـه
"جن خراب شد" یې تاریخ شه
پـه دوزخ کـې بیـا پـه سیخ شـه
پــه کابــل کــي دی مقــام ؤ
د ډیلـــی پـــه ســـرانجام ؤ
زر سل او سل یـو پنځـوس یـاره
وه ســـنه اې برخـــورداره
د ربیـــع الثـــانی خوبـــه
تـــاریخ نـــولس ؤ محبوبـــه
چـــی تمـــام دغـــه کتـــاب ؤ
نمـــازیگر پـــه ځـــای آفتـــاب ؤ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کتـــاب چـــې مـــې تمـــام کــه
مــسمی مـــې پـــه خپـــل نـــام کــه
چـــې زه ولاړ شـــم و عقبـــی تـــه
پـــسته نـــوم مـــي وي حیاتـــه

(فوایدفقیرالله: ۱۰۳مخ)

په دې نظم کې دوې تاریخي مادې راغلي دي. یوه د نادر افشار د وژل کېدلو نېټه چې په (جن خراب شد) کې شوول سوې ده او ابجدي ارزښت ئې ۱۱۶۰ھ ق راوزي او بله د کتاب د بشپړېدو نېټه چې د۱۱۵۱ھ ق کال د ربیع الثانی ۱۹مه ورځ ده. شاعر وایي چې په دغه کال نادر کابل ته هم راغلی وو.

د ادبي ستوري ښاغلي مؤلف ته د میا فقیرالله صاحب د همدغه اثر کومه خطي نسخه په لاس ورغلې ده او پر هغې ئې د (کیمیای سعادت) خیال کړی دئ او د شاعر نوم ئې (فقیر) بللی دئ؟ او دا ټولي خبري ئې په ادبي ستوري لومړي ټوک کي کښلي او خپل حدسیات ئې هم پر زیات کړي دي. د ادبي ستوري د دغي برخي (۱/۹۳، ۹۷مخونو) مطالب سهي نه دي او استناد باید په و نه سي.

* * *

د حاجي جمعه بارکزي په کلام کي

د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي راغلي معماوي علامه رشاد رحمة الله علیه حل کړي دي او زه به ئې د دغه دېوان له سریزي (۷ مخ) څخه رانقل کړم.

علامه مرحوم کښلي دي چي: "د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي دا غزله د ابجدي معماوو څخه ډکه ده":

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـا نــن د ورا دوه ســویو ولس پــه ښــه شــان ولیــده
دوه سـو اویـا[1] رنگـه مـې سپین تنـدی تابـان ولیـده
شـپږ سـو څلو ېښت ئـې پـه مثـال لکـه مـشال بلېـده
پو نـسوپنځوس رنگـه مـي ځـان بانـدي بریـان ولیـده
شـپږ سـو نـوي ئـې لکـه سـل اووه ښـکاریږي خلکـه
یــو سـل پـنځلس مـي پـه وصـف کـي گویـان ولیـده
شپېته ئې دي لکه څلو ېښت چي د څلو ېښت وکاږي[2]
سـل نـه مـي تـول تـر دوه سـو یـو دېرشـو تابـان ولیـده
د درې اتیــا وو آبــداري ئــې ترســل دېرشــو زیاتــه
اوه ســو یــو مــي د څلــور دېرشــو پــه شــان ولیــده
"جمعه" یو زر اووه سو دېرش جوړه پر شپږپنځوس کړه
پــه خلاصــول کــي مــي درمانــده عــاقلان ولیــده
(دیوان: ۱۰۸مخ)

حل:

د مطلع د اول نیم بیتي له (۲۱۱) څخه مطلب (یار) دئ.

د مطلع د دوهم نیم بیتي له (۲۷۰) څخه مراد (لمر) دئ.

د دوهم بیت له (۶۴۰) څخه مراد(مخ) دئ.

له (۵۵۰) څخه مراد (فتنگ = پتنگ) دئ.

د دریم بیت له (۶۹۰) څخه مراد (سترگي) دي.

له (۱۰۷) څخه مطلب (گولان = گلان) او له (۱۱۵) څخه مراد (بلبلان) دي.

د څلرم بیت له (۶۰) څخه مراد (دهن = خوله) ده.

---

[1] په چاپي متن کي "دوه سو اوه اویا" دي.
[2] دا بیت له متن څخه پاته سوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له (۴۰) څخه مراد (اطل = خاليګاه) د ميم د الغې (حلقې) تش ځای دئ.

له دوهم (۴۰) څخه مراد (م "ميم") دئ.

له (۱۰۹) څخه مطلب (دندان) دي او له (۲۳۱) څخه مراد (ګوهر) دي.

د پنځم بيت له (۸۳) څخه مطلب (لبان) او له (۱۳۰) څخه مراد (لعل) دئ.

له (۷۰۱) څخه مراد (پاريشاني زلفي = پرېشاني زلفي) دي او له (۳۴) څخه مطلب (جال) دئ.

د مقطع له (۱۷۳۰) څخه (غذل) راوزي چي د (غزل) ناسمه ليکنه ده. خو علامه رشاد کښلي دي چي "کېدای سي دا نيم بيتی داسي وي: جمعه يو زر او اووه دېرش جوړه پر شپږپنځوس کړه. له (۱۰۳۷) څخه مراد (غزل) ده.

له (۵۶) څخه مراد (مهبوبا = محبوبا) ده.

* * *

په (۹۱مخ) کي يوه معما داسي ده:

له جفا څخه دي مرمه يو وار زمــا پر لـور صنمه
که رښتيا کړې تېر سو يو زر اتيا واچوه پر سين

دا معماعلامه رشاد مرحوم داسي حل کړې ده:

(د تکملي عمل) ۱۳۸۰ + (سين = س = ۶۰) = ۱۴۴۰

(د عددي تبدی عمل) ۱۴۴۰ = (دَ کرم نظر وکَ)

* * *

د رنګين په نامه معما:

"واو" و "تې" لـه "تـوره" وکـاږه چي سپين سي
"قـاف" و "سـين" ورسره واچوه چي شين سي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تصحیف سرې مخ پرې مینځه چې سین سي
معـون ئـې دوه سـو لـس کـه چـې رنگـین سـي
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تخرجې عمل) تور ت، و = (ر = ۲۰۰).

(د تکملې عمل) (ر = ۲۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (س = ۶۰) = (۳۶۰ = شین).

(د تصحیف عمل) د شین درې ټکي لوېږي، (سین) پاتېږي.

(د تکملې عمل) (سین = ۱۲۰) + (۲۱۰) = (۳۳۰ = رنگین).

***

د محمدامین په نامه معما:

نور دي ټوله په یوه نیم جانشین سي
جـوړ لـه دغـه یـوه نیمـه بـه امـین سي
بې لـه نهـو بـه ذکـي و تـه تعـین سي
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تبدیل عمل) – (یو = الف) + د قلب په عمل (نیم = مین) = امین.

(د تخرجې عمل) – (امین = ۱۰۱) – ۹ = (۹۲ = محمد).

ځکه چې دا دواړي معماوي د مسبع په یوه بند کي راغلي دي، کېدای سي چې "رنگین محمدامین" ځني مراد وي.

***

بله معما:

په بار بار به دي حاجي جمعه منت وړي
که دي دواتیا مخلوط کړه په پنځو کي
(۱۵۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په چاپي متن کي اول نیم بیتی داسي دئ:

"په بار بار به د حاجي جمعه منت وړي"

حل:

(د عددي تبدیل عمل) – دواتیا = ۴۲۲.

(د تکملې عمل) – ۴۲۲ + ۵ = ۴۲۷.

(د عددي تبدیل عمل) – ۴۲۷ = په مسا[1] دي لبان وا کړه

* * *

بله معما:

د جمعه مطلب به هلته در ښکاره سي
که ته لام ضـــم له "برکوهَ" کـړې دانا

(۴۱مخ)

په چاپي متن کي "مر کوه" دئ.

حل:

(د عددي تبدیل عمل) – لام = ۷۱.

(د تکملې عمل) – ۷۱ + (بر کوه = ۲۳۳) = ۳۰۴

(د عددي تبدیل عمل) – ۳۰۴ = د پیر دیدن کَ

* * *

د حاجي جمعه په دېوان کي ساده معماوي:

که وصـال د الف قدو دي په کار وي
نور په مینه کي ئې خم لکه ثلور سه

(۱۱۹مخ)

له ثلور شخه د شاعر مراد (د) دئ.

* * *

[1] مسا = وړه خندا چي عربان ئې "تبسم" او پاړسیوانان ئې "لبخند" بولي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"جمعه" پرېږده غیري چاري همېشه کړه
د الف او مـــــیم ثناپه هـــــر نفـــس
(۶۹مخ)

د شاعر مراد له الف څخه (الله) او له میم څخه (محمد) دئ.

***

د الف او دال ترمنځ چي خوبرویان دي
د الله په نزد مرغـــوب و امـــین ته یې
(۱۶۲مخ)

دوهم نیم بیتی په متن کي "د اشنا په نزد مرغوب وامین ته یې" ثبت دئ.
د شاعر مراد به له الف څخه (ازل) او له داله څخه (ابد) وي.

***

له ذرې څون سوپنځوس ساتلای نسم
یو څه سخـــته معـــما سي راته پېښه
(۱۱۹مخ)

که دا بیت سهي رانقل سوی وي نو داسي ښکاري چي د ذرې معهود فی الذهن مقدر "شر" دئ او له څونسوپنځوس (۴۵۰) څخه به د شاعر مراد "تن" وي؟

دا وې هغه معماوي چي د حاجي جمعه بارکزي د دېوان په سریزه کي علامه رشاد مرحوم رااخیستي او حل کړي دي.

***

بل ځای وایي:

زریـو کـم اتیـا لـه غیـرو څخـه واخلـه
سـرومال نـور پـه بـاقي بانـدي نثـار کـه
د "جمعـــه" پـــه معمابـــه وپـــو هېږي
که ئې څوک د ابجدو په حساب شمار که
(۱۲۶مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې معما څخه علامه رشاد مرحوم د حاجي جمعه بارکزي د قوم ذیلي ښاخ (ګرجي زی) استخراج کړی دئ او لیکلي ئې دي: "زما په خیال کېدای سي چي دغه مطلب د شاعر په دې معماکي هم راغلی وي" (وګ: د دېوان د سریزي اول مخ) د معماحل ئې داسي کړی دئ:

(د تخرجې عمل): (غیره = ۱۲۱۵) - ۱۰۷۹ = ۱۳۶

(د تبدیل عمل): (سرو= الف = ۱)

(د تکملې عمل): ۱ + (مال یعني۱۳۶) + (باقي = ۱۱۳) = (۲۵۰ = ګرجی زی)

علامه مرحوم د "زماپه خیال کېدای سي ..." عبارت په لیکلو سره د دې معما په باب د نوري څېړني لار خلاصه پرې ایښې ده.

ما (هوتک) د دغي معما په اړونده غزله کي د ځینو قرینو، لکه "سرومال باندي نثار که"، "اصلي حُسن ته لار که" او نورو له مخي په دغه معما کي د شاعر ما فی الضمیر یو مقدس څوک وګاڼه او د دغه حدس په حکم مي د معما حل پخپل فکر داسي وموند:

" غیرو" کلمه د " غیر" کلمې مغیره جمع ده. د " غیر" جمع " اغیار" هم کېدلای سي. دلته له (غیرو) څخه مراد (اغیار) دئ چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۱۲) کېږي.

(د تخرجې عمل): (اغیار = ۱۲۱۲) - (۱۰۷۹) = ۱۳۳

(د عددي تبدیل عمل): ۱۳۳ = امامنا (زموږ امام)

* * *

د دېوان په (۱۲۷مخ) کي حاجي جمعه بارکزی وایي:

یو آزار مـــــه کـــړه د زړونو بې حسابه عـــذابونه
په دا کار کي "فی" ولاړه "تا" له "سینه" سره ضم که

دا معما د علامه رشاد مرحوم په حل سوو معماوو کي نسته.

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د تکملي عمل): (ولاړه فې = فیا= ۹۱) + (تا = ۴۰۱) + (سینه = ۱۲۵) = ۶۱۷

(د عددي تکمیل عمل): ۶۱۷ = دوزخ

شاعر وایي چې په زړه آزارولو کې د (دوزخ) ډېر عذابونه سته.

✶✶✶

دا لاندې څو ساده معماوې هم د علامه رشاد رحمة الله علیه په حل سوو معماوو کې نه دي راغلي او زه (هوتک) به ئې وڅېړم.

د میم مدحه ده لازم تر ابدا
چې حیات ئې کل له رویه سو پیدا
میم ماضي په آینده وو کې ئې نسته
دال دویم پر اوو زمکو پر سما
(۴۳مخ)

حل:

له اول او دوهم میم څخه مراد (محمد) دئ. د (حیات) او (مدح) حاء هم د (محمد) له نامه سره تړلي دي. (د) هم د (محمد) د نامه توری دئ او هم د (دال) معنا (دلالت کول) دي.

✶✶✶

بله:

ضد د وصل له "جمعه" سره وو هلته
پر خاکي آدم چې نوم د عدم پرېووت
(۴۹مخ)

حل:

د (وصل) ضد (هجران) دئ. شاعر وایي چې (هجران) له انسان سره له وخته ملګری دئ چې (خاکي آدم) لا پیدا سوی نه وو.

✶✶✶

بله:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که ښایسته په صورت ډېر، مطلب مي "ت" و "ه" ده
بې تا دلـــبره مینه نه کـــــــوم په (پر) بې و پر لام
(۸۲مخ)

حل:

له (ت) او (ه) څخه مراد (ته) د مخاطب مفرد ضمیر دئ. او (ب) و (ل) څخه مطلب (بل) دئ چي په پارسي (دیگر) ورته وایي.

***

بله:

"جمعه" ځان تر هر سړي په کښته گوره
چي و نه تړې له مـــــیمه ســـره نون
(۸۸مخ)

حل:

(م) او (ن) چي سره وتړل سي (من) کېږي. (من) د "خودی، تکبر، هوا" معنا لري چي شاعر ئې د نه کولو توصیه کوي.

***

بله:

مقصود نزدې کړه، له مــخي هې کړه
وا و ئې په میان کي دُرُست د سین که
(۱۲۹مخ)

حل:

د (ه) او (س) تر میان چي (و) راسي، (هوس) ځني جوړېږي. هوس او خوشحالي هغه وخت له چا څخه ځر گندېږي چي (مقصود) ته نزدې سي.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخوند کبیر په کلام کې

د حافظ کبیر مشهور په اخوند کبیر مشهور کتاب "معجزات" نومېږي چي د لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ – ۱۱۸۶هـ ق) د پاچهۍ پر اووم کال ئې په لیکلو پیل کړی دئ:

دی وایي:

په شروع د دې کتاب شوم
په وکښو دُر نایاب شوم
سن د هجر چي مي شمار کړه
"سوغق" مي تري اظهار کړه
چي زر سل او شپږ شپېته وو
دا وو تللي نور په تله وو
احمدشاه بابا پښتون و
اووم کال ئې په رفتون و

(د افغانستان نومیالي: ۴۴۲/۴مخ)

د "سوغق" ابجدي ارزښت (۱۱۶۶) دئ.

دغه بیان د پښتانه شعراء په ۸۲۵/۳مخ کي هم سته.

زما (هوتک) په کتابخانه کي د "معجزات" یوه خوشخطه نسخه سته چي له بده مرغه د سر او پای له خوا کنډو ده او دغه تاریخي ماده نه لري.

* * *

د طالب رشید په کلام کي

طالب رشید د (گل صنوبر) کیسه په پښتو ترجمه کړې او د پېښور

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو اکېډیمۍ له خوا نشر سوې ده. دغه چاپ سوې ترجمه اوس زما سره نسته خو د هغې د نظمولو تاریخي ماده به د ارواښاد پوهاند رشتین د (ادبي او تاریخي سمونې) نومي کتاب له ۱۳۹مخ څخه رانقل کړم. پوهاند صاحب مرحوم د کیسې نوم "گل سنوبر" بللی دئ.

د هجـرت وو زر ســل کالــه
ځلـور نـوي وربانــدې لالــه
چې پـښتو گـل سنوبر شـوه
پــه ســینه کــې مقــرر شــوه

۱۱۹۴هـ ق

ارواښاد پوهاندصاحب زیاته کړې ده چې د دې کیسې په سریزه کې میرشرف خان وزیر د دغي کیسې د نظمولو کال ۱۱۰۴ه بللی دئ او "د (نوې) کلمه ئې د (نور) په شکل لوستې ده.

ارواښاد دا هم لیکلي دي چې د سریزي لیکوال د طالب رشید د نیکه نوم په سهوه سره "اخون عطفي" کښلی دئ چي سم ئې "اخون مصطفی" دئ.

* * *

د صدر خان خټک په کلام کې

صدرخان د ادم خان درخانۍ مثنوي د نظمولو نېټه داسي ویلې ده:

سن، یبغا بلبل د لا ؤ
جیم د عمر نن د ما ؤ
(فراقنامه، تعلیقات: ۳۸ مخ)

د دغي مادې ابجدي ارزښت هیوادمل صاحب ۱۱۱۸ هـ ق راایستلی دئ چي گویا تاریخي ماده "یبغا بلبل د لا ؤ" ده او جیم ئې (۵۳) بللی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دواړه عدده سهي دي. يعني په ۱۱۱۸ هـ ق کال د شاعر عمر دروپنځوس کاله وو.

صدرخان خټک د ادم درخانۍ کيسې په پای کي (د چاپي متن ۱۸۲مخ) دا بيت داسي راوړی دئ:

سـن "يبغـا بلبـل دلا و"
حـم د عمـر نـن ځمـا و
دا کتـــاب د عاشـــقانو
چـه مـا نظـم کـړو يـارانو

حل:

ی	=	۱۰
ب	=	۲
غ	=	۱۰۰۰
ا	=	۱
ب	=	۲
ل	=	۳۰
ب	=	۲
ل	=	۳۰
د	=	۴
ل	=	۳۰
ا	=	۱
و	=	۶
ټول	=	۱۱۱۸هـ ق

په دغه کال خپل عمر "حم" بولي چي ابجدي ارزښت ئې (۴۸) کيږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغي تاريخي مادې ثبت ډول ډول سته. د چاپي (آدم درخانۍ) د ديباچې په (۲۸مخ، چاپ ۱۹۵۹ع پېښور پښتواکيډيمي) کې ثبت داسي دئ:

سن "قيبغاد" بلبل لا وو

"حم" د عـــمر نن زما وو

"حم" ته ئې په لمنليک کي کښلي دي چي "په کابل کالنۍ کښې دا مصرع داسې ليک ده: "جيم" عمر نن زما وو.

له "قيبغاد" څخه (۱۱۱۷هـ ق) راوزي او د ديباچې ليکوال محمدنوازخان طائر کښلي دي چي: "... خو د سن هجري د دې کال او د هغه کال چه د هغه د پلار د مرگ نه اتلس کاله وروستو ښودلی شوی دی، تر منځه د يو کال فرق معلومېږي. او اصل تاريخ مشکوک کوي. ممکنه ده چه دا لاندی باندی د يو کال د وروستۍ او د بل کال د وړومبۍ مياشتې د برکته پېښ شوی وي. په کابل کالنۍ کښې د "جيم" په حساب په دغه وخت کښې د صدرخان خپل عمر درې پنځوس کاله او د دې کتاب د لفظ مطابق د هغه عمر اته څلويښتو کالوته قابو شوی وو".

د همدې چاپ په متن (۱۸۲مخ) کي بيا "سل يبغابلبل د لا وو + حم د عمر نن ځماوو" ليکل سوی دئ. "سل" چاپي غلطي ده او مراد "سن = سنه" ده.

د تاريخي مادې د ثبت دې گډوډيو ته ښاغلي حبيبالله رفيع په ادبي ستوري (۳۱۴/۲ – ۳۱۵ مخونه) کي تفصيلي اشاره لري چي همدا مطلب بيا (د صدرخوشحال ژوند او آثار) نومي کتاب په ۳۱مخ کي هم اخيستل سوی دئ[1].

---

[1] د دغه کتاب په (۸۰مخ) کي دغه تاريخي ماده د ټايپيسټ د بې پروايۍ له امله داسي ثبت سوې ده:

سن ينبعا؟ د بلبل ولا وه – جيم د عمر نن دما وه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغه تفصيلي بيان څخه ئې نتيجه داسي رااېستلې ده چي د (ادم درخانۍ) منظومه کيسه صدرخان په (۱۱۱۸هـ ق) کال ليکلې ده او دا کال له "يبغابلبل د لا و" څخه راوزي. دغه راز ئې د برېټېش موزيم د ادم خان درخانۍ د نسخې په حواله دوهمه مصرع، ("جيم" عمر نن زما وه) بللې ده او په دې حساب د صدرخان عمر په دغه وخت کي (۵۳) کاله وو. ما (هوتک) چي د برېټېش موزيم د خطي نسخو کتلاک (۱۰۱مخ – د 1965 ع چاپ) وکوت، هورې د دغي تاريخي مادې ثبت داسي دئ:

زاغ حاسـد زغـن جاهـل دي
بلبـل څـوک دردمنـد عاقـل دي
ســن قيبغــاد بلبلــو لا وه
جــيم عمــر نــن ځمــا وه
دا کتــاب د عاشــقان
چـه مـا نظـم کـړيـاران

د ادبي ستوري ښاغلي مؤلف د دغي تاريخي مادې د همدې ثبت اوله مصرع "سن قيبغاد بلبلو لا وه" نه ده منلې خو دوهمه مصرع "جيم عمر نن ځما وه" ئې منلې ده. د دوهمي مصرع د منلو له پاره به ئې د کابل کالنۍ ثبت ښايي مِلاک گرزولی وي.

د ادم درخانۍ مثنوي صدرخان خټک په تقريباً څلوېښتو ورځو کي ويلې ده. دی وايي:

کم وزياته يو چـله شوه
چه تمامه دا قصه شوه
(۱۸۱مخ)

***

صدرخان خټک د (دلی او شهۍ) داستان هم په نظم ليکلی دئ او د هغه د ويلو تاريخ ئې داسي راوړی دئ:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه رنګ تم شوه سن ئې دا دی بې اشکاله
"د شـــــهی دلي قـــــصه تمامـــه لاله"

دا نېټه ما (د صدر خوشحال ژونداو آثار) نومي کتاب (۷۴مخ) څخه رانقل کړې ده.

حل:

د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
ی	=	۱۰
د	=	۴
ل	=	۳۰
ي	=	۱۰
ق	=	۱۰۰
ص	=	۹۰
ه	=	۵
ت	=	۴۰۰
م	=	۴۰
ا	=	۱
م	=	۴۰
ه	=	۵
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ټول	=	۱۱۱۰هـ ق

که د نورو خطي نسخو په شان د دغي تاريخي مادې د "تمامه لاله"

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکدود (تمامَ لالَ) وي، نو بيا لس له تاريخي مادې څخه کمېږي.

* * *

د صدرخان بل منظوم اثر (معجزات) نومېږي چي د بشپړېدو ماده ئې داسي ويلې ده:

دا کتـــاب چــې آخـــر تـــم و
مـــاه رجـــب وه دوه ويـــشتم و[1]
څه خـو يـاد پـه زړه کـښې غـم کـړه
او اظهـــار لـــه ســترگو نــم کـــړه
ســـن هجـــري و پـــه ابجـــد کـــښې
تېربېـــر نـــه شـي پـــه عـــدد کـــښې
دا تـــصنيف صدر خوشـــحال کـــه
توفيـق د رب چــې دی يــې قـــال کـه
(د صدر خوشحال ژوند....: ۸٦مخ)

ما چي له پورتني کتاب څخه دغه بيتونه رانقل کړي دي، هورې ئې د معجزات د ليکلو کال نه دئ ښوولی. له دغو بيتو څخه زما په خيال د "سن هجري" او "تېربېر" کلمې تاريخي مادې دي چي له هغوڅخه (۱۱۵۰) لاس ته راځي. زموږ محققينو د صدرخان ژوند تر ۱۱۲۴هـ ق پوري يقيني بللی دئ[2]، که په پورتنيو تاريخي مادو کي زما اټکل سهي وې نو د صدرخان ژوند نور هم اوږدېدلای سي.

---

[1] وايي چي د پښتوا کيډيمی په خطي نسخه کښې ئې څه دا رنگ راوړي دي:
زه هـــر گوره گناه گاريم
ســـتا کرم ته اميدواريم
دا کتاب چې آخــــريم و
ماه روزه وه دوه ويشتم و

[2] هيوادمل – سرمحقق – د پښتو ادبياتو تاريخ ۱/ ۱۵۸مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

صدرخان خټک د خپل پلار یوه درنه ویرنه ویلې ده او په هغې کې ئې د پلار د مرګ تاریخ داسې ښوولی دئ:

ته مړ په حوت کښې سنه زر سل دویمه خور وه
ورځ جمعه د ځانبت په وخت دې بیله سا ده

(د صدرخوشحال ژوند ...: ۱۹۴مخ)

د دغه بیت اول نیم بیتی ناسم دئ. سم شکل ئې ما ته داسې ایسي:

ته مړ حوت کښې سن زرسل دویمه خور وه

په دغه شکل کی د بیت د هجاوو شمېر د قصیدې د نورو بیتو په شان (۱۲) کېږي.

***

د سکندر خان خټک په کلام کې

سکندرخان خټک د خوشحال خان خټک زوی دئ. پر مردف دېوان سربېره د (لیلی مجنون) او (مهر و مشتری) مثنوي ګانې هم لري.

په شلمه د رمضان په جانه ګړ کښې
افضل خان سره یکرنګ په اهتمام
که تاریخ د سن د سال غواړې له مانه
د ابجد په حروف عین و غین و لام

(دیوان مرتبه دوست محمدخان کامل – مقدمه: ۱۳ مخ، ۱۹٦۲ع چاپ)

ع	=	۷۰
غین	=	۱۰۰۰
ل	=	۳۰
ټول	=	۱۱۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامل مرحوم ليکلي دي: "جانه کړ چراټ چاونړئ نه سهيل لويديز لوری ته د حسن خيلو اپريدو (چه په آدم خيلو ورگډيږي) په علاقه کښې دی". زلمي هيوادمل د سکندخان خټک د شمايل نامې او پندنامې په سريزه (۱۲مخ) کي د دغو بيتو په ارتباط کښلي دي چي د خوشحال خان تر وفات وروسته چي د سرداری پر سر د افضل خان خټک او بهرام خان تر منځ کوم جنگونه سوي دي، په هغو کي سکندرخان د افضل خان پر سيله ولاړ وو. په دغو بيتو کي همدې واقعاتو ته اشاره ده.

***

د قنبرعليخان په کلام کي

قنبرعليخان د تيراه اوسېدونکی وو. د ۱۲۰۷ هـ ق کال په رجب مياشت کي په پېښور کي مړ او هورې ښخ دئ. مردف پښتو دېوان لري[1].

د دېوان يوه نسخه ئې ما (هوتک) په ۲۰۱۲ع کال په کندهار کي (د علامه رشاد په کتابتون) وکتله او دغه يادابښتونه مي ځني واخيستل.

زه قنبرعلي غــــلام يم د حسين
چه شريف عمر کالونه ئې مجيد
(ديوان: ۵۸مخ)

مجيد = (م = ۴۰) + (ج = ۳) + (ی = ۱۰) + (د = ۴) = ۵۷.

حضرت حسين عليه السلام د شهادت پر وخت د ۵۷ کالو وو.

***

مــــصطفی د علــــم شـــهر علـــی بـــاب دی
دغــــه بـــاب دی چـــه مفـــتح الابـــواب دی

---

[1] وگ: فرهنگ زبان و ادبيات پښتو: ۱/۳۸۹مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ابجد کښې پنځه باب د وولس ابواب دي
که دي علم حاصل شوی په حساب دی
د سالک قرب حاصل شي له حجابه
د معبود په ذات قریب د نور حجاب دی
په ابجد دوولس جواب څوارلس حجاب دی
اشارت له دې کلامه د احباب دی
(۱۲۵مخ)

حل: علامه رشاد د خپل کتابتون د قنبرعلیخان د دیوان پر همدغه مخ یو یاداښت ورته کښلی دئ:

آل عبا = ۵

امامان = ۱۲

ابواب = ۱۲

حجاب = ۱۴ (چارده معصوم)

جواب = ۱۲

***

حجج شمار که په ابجد چارده معصوم دی
دا وینا ده په کتاب کښې مروجَ
(۴۴مخ)

حل:

ح	=	**۸**
ج	=	**۳**
ج	=	**۳**
ټول	=	**۱۴**

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احـد د یگـانگۍ ئـې حـساب نـشته
د ابجـــد پـــه دیـــارلس دی "احـــد"
دغـه دیـارلس یـو نبي دوولس امـام دي
دوازده امـــــــامِ آلِ محمـــــــــد
(۵۵مخ)

حل:

ا = ۱
ح = ۸
د = ۴
ټول = ۱۳

۱۲ (امام) + ۱ (محمد) = ۱۳

* * *

د فهیم په کلام کې

فهیم په پښتو ژبه نورنامه کښلې ده چې د هغې د نظمولو تاریخ ئې ښاغلي رفیع په ادبي ستوري (۱/۸۹ مخ) کې داسي ثبت کړی دئ:

چـــې خاتمـــه د نورنـــامې وه
هغــــه ورځ د عاشـــــورې وه
ســـنه د هجـــر پـــه داتـــم وه
پـــه څلـور حرفـه کـې ضـم وه
"غین" او "قاف" کړه په شماره
"مـــیم" او "ط" کـــړه ننـــداره

له دغي تاریخي مادې څخه ئې د نورنامې د لیکلو کال داسي راایستلی دئ:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

غ = ۱۰۰۰

ق = ۱۰۰

م = ۴۰

ط = ۸

ټول = ۱۱۴۸هـ ق

ګویا فهیم دغه نورنامه د ۱۱۴۸هـ ق کال عاشورې په ورځ (د محرم الحرام پرلسمه) نظم کړې ده.

ارواښاد پوهاند رشتین پخپل اثر (ادبي او تاریخي سموني: ۹۴مخ) کي د دغي تاریخي مادې بیتونه "مات و ګوډ" بللي دي او سم شکل ئې داسي لیکلی دئ:

خاتمه د نورنامې وه
اول ورځ د عاشورې وه
سن د هجر په داتم ؤ
په څلور حرفه یې ضم ؤ
غ او ق ته په شماره
میم او طې هم کړه ورسره
(۱۱۴۹هـ)

زما (هوتک) په خیال د آخري نیم بیتي "ورسره" باید د لهجوي تلفظ په اغېزه (ورساره) ولوستل سي.

په دې دواړو ثبتونو کي د کال پر سر اختلاف نسته، یوازي د ورځي پر سر باندي موافقه نه لیدل کېږي. د ارواښاد پوهاند رشتین له ثبت سره سم باید د محرم الحرام اوله ورځ وي.

د محمدفهیم د نورنامې یوه چاپي نسخه (نورنامه کلان) زما (هوتک) په کتابخانه کي سته. په دغه نسخه (۳۱مخ) کي د خاتمة الکتاب تر

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر خط لاندي داسي راغلي دي چي زه به ئې کټ مټ رانقل کړم:

نورنامه مِ په پښتو کړه
دَ پښتون مِ د لوستو کړه
که خطا پکښ له ما وی
روره عفوه دِ له تا وی
چه خاتمه د نورنامې وه
هغه ورځ د عاشورې وه
سن د هجر په ا؟ (پدا) تم وه
په څلور حرفه کښ ضم وه
غین او قاف کړه پشماره
میم او ط کړه ننداره
شکر شکر کتاب تم شه
بار د زړه نه څما کم شه

....

محمد فهیم و تا ته
زاری کړی له حده زیاته

***

د افضل خان خټک په کلام کي

افضل خان خټک د علم خانه دانش پښتو ترجمې د بشپړېدلو کال داسي ویلی دئ:

نصیحت په غوږو کله ځای نیولی د کښو دی
شنوا به پند ترې اخلي، دا کتاب د زمانو دی

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که تاریخ ئې له ما غواړئ راشئ واورئ:
"که یې وګورئ یو ګنج د پښتنو" دئ
(په ګلشن روه کي ...: ۳۸مخ)

حل:

۱۱۲۸هق

علامه رشاد رحمة الله عليه کښلي دي: "د دغه نیم بیتي (دی) کلمه په تاریخي ماده کي داخله نه ده، او له دغه امله مشوشه معما بلله کېږي"[۱].

✶✶✶

د میرزا حنان بارکزي په کلام کي

د حنان د دېوان په میم ردیف کي د غیر منقوط صنعت یوه غزله ستهچي مقطع ئې د معما په شکل د حنان نوم لري:

معما مي ده د اسم دوه سَمَکه
حا د دوو سِمَکو سر کړه وأعلَم
(دېوان: ۸۹مخ، د ۱۳۸۸ش کال چاپ)

حل:

سِمک په عربي (ماهي، کب) ته وايي. نون ئې هم بولي. د (حا) توري (ح، الف) چي د دوو (نونو) سر سي يعني د يوه نون سر ته (ح) او د بل نون سر ته (الف) ولوېږي، (حنان) کېږي.

ح + ن + ا + ن = حنان

✶✶✶

بله معما:

---

[۱] د افضل خان په تاریخ مرصع کي زیاتره تاریخي مادې په فارسي ژبه دي او زما د دې کتاب په چوکاټ کي نه سي راتللای.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـــو ایلچـــي راغـــئ لـــه هنـــده دلاوره
ورســـــره عجـــب حیـــوان وو بـــــرادره
دا حیــوان قـــادر جــوړ کړئ پــه قــدرت وو
لس ئې خولې او دېرش ئې پښې اتیا ئې سره
(۲۰۹مخ)

حل:

دا معما د (فیل) په نامه ده.

(۸۰) = ف + (۱۰) = ي + (۳۰) = ل = فیل

* * *

بله معما:

افلاکونـــه ئـــې پـــه نـــور د جبـــین ونیـــو
درســـت جهـــان ئـــې نبـــوت پـــه نگـــین ونیـــو
پـــــر نامـــــه د مـــــدینې معجـــــزه گـــــوره
چي "مه" څیري سوه په میان کي ئې "دین" ونیو
(۲۰۹مخ)

حل: دا معما د "مدینه" په نامه ده.

د "مه" توري چي سره څیري (جلا) سي او په میان کي ئې "دین" ور ولوېږي، (مدینه) څني جوړېږي.

* * *

حنان د خپل پلار د مړیني درې تاریخي مادې ویلي دي:

زمـــا پـــلار محمد حـــسن د دیـــن پنجـــه
خدای دي ورکړي پـه جنت کښي سرچه
لــه هوښــیاره مــي د مــرگ پوښــتنه وکــړه
راتــه وې ویــل تــاریخ ســو "مرغــی چــه"
(۲۰۸مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

م	=	۴۰
ر	=	۲۰۰
غ	=	۱۰۰۰
ی	=	۱۰
چ	=	۳
هـ	=	۵
ټول	=	۱۲۵۸هـق

***

بله ماده:

قبلـه گـاه مـي پـه عمـل لکـه بيـضه
دريـا لـه غـشي ئـي خلاصـه فِـضه
هـاتفي ئـي پـه وفـات کـښي دغـه ووې
چـي تـاريخ ئـې دا "مقـام سـو روضـه"
(۱۵مخ)

حل:

م	=	۴۰
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱
م	=	۴۰
س	=	۶۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
ض	=	۸۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ه = ۵

ټول = ۱۲۵۸هـ ق

***

بله ماده:

قبله گاه مې و جوارته د کريم
سو روان الحکم لله الحکيم
له هوښياره مې د مرګ پوښتنه وکړه
ول تاريخ ئې دئ "لهُ اجرٌ عظيم"
(۲۰۹مخ)

د دې مادې د "اجر" کلمې د سر الف (همزه) په محاسبه کې نه راځي.

حل:

ل = ۳۰

ه = ۵

ج = ۳

ر = ۲۰۰

ع = ۷۰

ظ = ۹۰۰

ی = ۱۰

م = ۴۰

ټول = ۱۲۵۸هـ ق

***

د حنان د ورور (اخوی) "برهان" د مړيني تاريخي ماده:

د برهان مرګ مې پر زړه اور بلاوه
په پوښتنه مې همه ځای لټاوه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وفات تاریخ ئې دا هاتفي ووې
"لَدا نیم برهانَ مخ وگرزوه"
(۲۰۸مخ)

حل:

ل	=	۳۰
د	=	۴
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ب	=	۲
ر	=	۲۰۰
ه	=	۵
ا	=	۱
ن	=	۵۰
م	=	۴۰
خ	=	۶۰۰
و	=	۶
گ	=	۲۰
ر	=	۲۰۰
ز	=	۷
و	=	۶
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۷۷هـق

٭٭٭

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "دوران" نومي د مړيني تاريخي ماده:

د دوران د مرگ خبر مات کړم پر ملا
چي مشفق او مهربان وو پر هر چا
له هوښياره مې د مرگ پوښتنه وکړه
وې ويل تاريخ زر دوه سوه اويا
(۲۰۹مخ)

د برهان د مړيني کال (۱۲۷۰هـ ق) دئ.

* * *

د کندهار د ذاکر شريف د مياجان محمداخند رحمة الله عليه د وفات ماده:

چي ولي وو د خپل وخت فاني في الله
نااميده ئې څوک نه تله له درگاه
يو هوښيار ئې په وفات کښي دغه ووې
دا تاريخ "مياجان محمد رضى الله"
(۲۰۸مخ)

حل:

م = ۴۰
ى = ۱۰
ا = ۱
ج = ۳
ا = ۱
ن = ۵۰
م = ۴۰
ح = ۸
م = ۴۰
د = ۴

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۲۰۰
ض	=	۸۰۰
ی	=	۱۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۷۳هـ ق

***

د سردار مهردل خان مشرقي (۱۲۷۱-۱۲۱۲ هـ ق) په نامه ئې یوه معما د نوموړي سردار په مرثیه کي داسي ویلې ده:

چي ئې ملا په عبادت لکه دال خم وه
د سکوت مهر ئې پر خوله مزری د دین ولاړ

حل:

د (دال) ملا چي (الف) دئ د (خم) په قرینه ایسته کېږي او (دل) پاتېږي. پر خوله یعني په سر کي ئې (مهر) ورزیاتېږي او (مهردل) ځني جوړېږي.

د خپل دېوان د بشپړېدلو تاریخ ئې داسي راښوولی دئ:

په اتمام کښي چي مي وکړ استفسار
عقل وویل تاریخ ئې "اختصار"
(۲۱۰مخ)

حل:

ا	=	۱
خ	=	٦۰۰
ت	=	۴۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ص	=	۹۰
ا	=	۱
ر	=	۲۰۰
ټول	=	۱۲۹۰هـ ق

***

د علامه حبيب الله کندهاري (حبواخندزاده) په کلام کي

علامه مرحوم د پښتو منهاج العابدين په خاتمه کي ويلي دي:

کتـاب شـکر دئ تمـام شـه
نـــا آرام خـــاطر آرام شـــه

.....

تمـام پُـر لـه ښـو نکتـو دئ
لـــه نفيـــسو مـــسئلو دئ
د گـــــوهرو خزانـــــه ده
پُـــر لـــه دُرو يکدانـــه ده

.....

نـوم ئـې ښـايي چـي تعـين
شـــي معـــراج الـــسالکين
يـا "اخـلاق التـايبين" شـي
چـي تـاريخ ځنـي مبـين شـي
مکتـــوبي حرفونـــه يـــاره
لـــه دويمـــه اسمه شـماره
پـــه حـــساب د ابجـــد
کـــړه معلـــوم د دوی عـــدد

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیـــر کلونـــه لـــه هجرتـــه
پـه‌دا شـمار و نیـک سـیرته
(۲۷۷مخ، د ۱۳۴۰ هـ ق چاپ، لاهور)

د اخلاق التاییین ابجدي ارزښت داسي دئ:

ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ت	=	۴۰۰
ا	=	۱
ی	=	۱۰
ب	=	۲
ی	=	۱۰
ن	=	۵۰
ټول	=	۱۲۳۶هـ ق

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلرم څپرکی

تعميې داوسنۍ دورې په ادب کې

د انجيل د پښتو ترجمې کال:

د اتمام تاريخ ئې روح په دا شان ووې
" چې انجيل راغی له ربه پر مســـيح"
(په گلشن روه کې دبابو جان ...: ۳۴مخ)

له دوهم نيم بيتې څخه (۱۸۶۰ع) په دې شرط راوزي چې نيم بيتی داسې وليکل سي (چِ انجيل راغی لَ ربَ پرمسيح). دغه ترجمه د ميجر جورج راورټي تر نگرانۍ لاندې سوې ده.

***

د مولوي صالح محمدهوتک په کلام کي

د خپل نيکه مولوي عبدالرؤف کاکړ (خاکي) د وفات تاريخي ماده:

شپاړســـمه د شـــوال شـــپه د شـــنبې وه
چي زمـا جـد مغفـور لـه دې جهـان ولاړ
هـم سـنه ئـې د وفـات"جـد مغفور" سـوه
رب دي دی لري مغفـور چي نـاتوان ولاړ
(پاشلي ويناوي: ۴۹مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

ج	=	۳
د	=	۴
م	=	۴۰
غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
ټول	=	۱۳۳۳هـ ق

مولوي عبدالرؤف کاکړ د ۱۳۳۳هـ ق کال د شوال پر شپاړسمه د شنبې په شپه وفات سو.

* * *

بله تاریخي ماده:

د مولانا صاحبزاده صاحب محمدعمرجان اغا غفرله د وفات تاریخي ماده:

کراچـــي کـــي دا ژړا راڅخـــه وســـوه
د صـــاحب مرگـــی زمـــا پـــر زړه خنجـــر دئ
د وفـات کـال ئـې (حـاجي مغفـور) وشـمېره
یو ویـشتم د ذی الحجـې چـي لـوی اختـر دئ

(پاشلي ویناوي: ۶۲مخ)

حل:

ح	=	۸
ا	=	۱
ج	=	۳
ی	=	۱۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

م = ۴۰
غ = ۱۰۰۰
ف = ۸۰
و = ۶
ر = ۲۰۰
ټول = ۱۳۴۸هـ ق

محمدعمرجان صاحبزاده د ۱۳۴۸هـ ق کال د ذی الحجې پر یوویشتمه د حج ادا کولو پر وخت د موټر په ټکر کي وفات سو.

***

د ابوالفیض مولوي عبدالغفار بریالي په کلام کي

مولوی عبدالغفار بریالی (۱۳۵۷ش شهید) د کندهار په معاصرو شاعرانو کي د هندي سبک پیرو معلومېږي. د ده په اشعارو کي یو لړ معماوي او تاریخي مادې سته خو له بده مرغه ځیني مشوشي معماوي دي او ځیني به بیا غالباً ناسمي ثبت سوی وي. زه به دلته د ده له چاپي دیوان (اهاړ) څخه ټولي رانقل کړم او هغه چي د حل وړ دي، هڅه به وکړم چي حل ئې کړم او نوري به د لوستونکو پر غاړه ورواچوم.

اوله معما د (بدر) په نامه:

عربي فقـر تـه لـږ ورکـه تخفیـف
مفتوح لـس کـه پـه فارسي سره سـخیف
که دوه نور باندي زائد کې سي به دوولس
رانـه ورک بـه دوولـس کالـه سي تکلیـف

(اهاړ: ۱۷۲مخ)

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"فقر" ته چي تخفيف ورکړه سي (ر) پاتېږي.

له (ر) سره چي فارسي لس (ده) مفتوح يعني(دَ) يو ځای سي (دَر) ځني جوړېږي.

پر دغو تورو چي دوه يعني د ابجد په حساب (ب) زيات (زائد) سي (بدر) ځني جوړېږي.

د دغه مطلوب نوم له پاره قرينه "دوولس کاله تکليف ورکېدل" دي او د هغې تاريخي سابقه داسي ده. د اسلام د بعثت د سر دوولس کاله پر مسلمانانو باندي د مکې د کفارو له خوا د تکليف خورا سخت کلونه ول. په دغه زمانه کي لا د جهاد امر پر حضور ﷺ باندي نه وو سوی او يوازي ئې د تبليغ له لاري خلک د حق لور ته رابلل. په دغو دوو لسو کلونو کي پر مسلمانانو باندي تکليف دونده (دومره) زيات سو چي د بعثت پر دوولسم کال له مکي څخه مدينې ته هجرت پيل سو. د مکې کفارو په مدينه کي هم مسلمانان پر آرامه پرېښوول او لښکر ئې پر ورووست. د بعثت پر پنځلسم د (بدر) غزا وسوه، کفارو ماته وخوړه او پر مسلمانانو باندي تکليف کم سو.

مولوي بريالي صاحب له دغي تاريخي واقعې سره په ارتباط کي خپله قرينه موږ ته په لاس راکړې ده.

په چاپي مجموعه کي چي دغي معما ته په حاشيه کي کښلې دي: "عربی فقريعنی (لؤس)" د معما له حل سره هيڅ مرسته نه سي کولای بلکي د لاسه لا لوستونکي پر نورو توجيهاتو باندي رهنمايي کوي.

* * *

دوهمه معما د (غفار) په نامه:

د مغزو ماغزه راواخله وچه غوا ده

د صفت په لړمانه کي مدعا ده

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه ادراکـه سـترگي وکـاږه اشـنایه
"بریـالي" درتــه لیکلــې معمــا ده
(۱۷۲مخ)

حل:

د "مغز" ماغزه یعني د منځ توری (غ) دئ. غوا ته په عربي ژبه (بقر) وایي. چي وچه سي یوازي (ر) پاتېږي. د (صفت) لړمون یعني منځ (ف) ده او د (ادراک) سترګه (ا) دئ. دا څلور توري چي سره یو ځای سي (غفار) ځني جوړېږي.

دغي معما ته ئې په چاپي مجموعه کي کښلي دي: "معما کښی مطلب په عربی ژبه قبله راکه په تفصیلی توګه یی تاسی تطبیق کړی شکریه". خو په دې معما کي د قبله له پاره هیڅ راز قرینه او اشاره نسته.

✶✶✶

دریمه معما د (علی اسدالله) په نامه:

یـوه حـرف تـه لبـاس ورکـړه د اسـد
څلـرم سـتوری مـشهور د محمـد
نـازولی نـوکر مـخ ځـي لـه پاچـا نـه
شهنـشاه دئ محمــد نــوکر اسـعد
معمـا ده ډېره سخته کـه حل غـواړئ
پــه صـلوة وربانـدي وغــواړه مــدد
(۱۷۳مخ)

حل:

له یوه حرف څخه مراد (علي) دئ او قرینه ئې دوهم نیم بیتی دئ چي وایي د محمد ﷺ مشهور څلرم ستوری وو. له (څلرم ستوري) څخه مطلب (څلرم خلیفه) دئ. دغه حرف ته چي د (اسد) جامه ورواغوستل سي (علی اسد) ځني جوړېږي. (اسدالله) د حضرت علی کرم الله وجهه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لقب وو. ورپسې دوه بيتونه ټول د حضرت علي كرم الله وجه له پاره د قرينې كار وركوي. دا چي نازولی نوكر تر پاچا دمخه روان وي او شهنشاه خو (محمد) دئ نوكر ئې اسعد يا (اسد) دئ، مراد ورڅخه دا دئ چي حضرت علي كرم الله وجهه پر حضور مبارك ﷺ ډېر ګران وو. د دغه ناز نتيجه ده چي روافض هغه ته تر حضور ﷺ لا لوړه درجه وركوي. دغو توجيهاتو معما يو څه مشكله كړې ده ځكه نو بريالی صاحب وايي چي "معماسختته" ده.

* * *

ځلرمه معما د (علی، محمد) په نامه:

د علـيم حميـد ويـل حـب شـفا ده
تغافـل ئـې پـه فتحـه د شـين شـفا ده
تر تفريق او جمع وروسته "بريـاليـه"
مرداني يار ته حاضر سه لار صفا ده
(۱۷۳مخ)

حل:

شاعر وايي چي د "عليم" او"حميد" ويل (لوستل) او له هغه محبت درلودل (شِفا) ده. (شِفا) د شين په كسره، صحت، روغوالي او تندرستۍ ته وايي. خو كه دي له دغو نومونو سره "تغافل" وكړ يعني بې خبري دي ورڅخه وښووله يا دي انكار ځني وكړ، نو (شَفا) د شين په فتحه (زوَر) درته راغله. (شَفا) د شين په زوَر د (مرګي، د عمر د پای) معنا لري (غياث اللغات). د اهل سنت و جماعت عقيده هم دا ده چي د حضرت علي كرم الله وجهه په باب تغافل روا نه دئ. د ده نوم د جمعو او اخترو د لمانځه په خطبو كي ويل كېږي.

د (عليم) او (حميد) پر كلماتو باندي چي د تكمِلې يعني (جمع) عمليه تطبيق سي، (عليمحميد) ځني جوړېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا چې د تخرجې یعني (تفریق) عملیه پر اجرا سي، وروستی (یا) به ځني کمه سي یعني (علی، محمد) به پاته سي.

لوستونکي به ووایي چې ولي نو لومړی (یا) نه کمېږي. د دې دپاره قرینه (مرداني یار) ده. (یار) دلته د خلیفه په معنا دئ. پښتانه راشدینو خلفاووته (څلوریاران) وایي او (شاه مردان) د حضرت علي کرم الله وجهه لقب دئ چې په یوه پاړسي بیت کي داسي راغلی دئ:

شاه مردان شیر یزدان قوت پروردگار
لافتی الا عـــلی لاسیف الا ذوالفقار

له (مرداني یار) څخه مراد حضرت علي (ک) دئ.

په چاپي مجموعه کي یوازي یوه حاشیه "حرف یعنی (علی) اسدالله" له معماسره ارتباط لري، نوري حاشیې ئې ټولي زوائددي.

* * *

پنځمه معما د (احمد) په نامه:

یـو د خـدای علـیم حمیـد وایـه سـپاس
بـل د لاسـه نـه لـس لیـري کـه پـه لاس
د هغـه صـدر سـرمد نـوم بـه بیـا مـومې
چې په لیک باندي ئې فخر کړي قرطاس
(۱۷۳مخ)

حل:

سپاس ته په عربي (حمد) وایي. د (لاس) کلمې څخه چې (لس) یعني لام او سین لیري سي، (ا= الف) پاتېږي. الف چې له حمد سره یو ځای سي (احمد) ځني جوړېږي او دا هغه "صدرسرمد" یعني حضرت محمد ﷺ نوم دئ چې په لیکلو ئې کاغذ فخر کوي. د (سرمد) معنا(دایم، همېشه) ده او (قرطاس) کاغذ ته وایي او (قرطاسیه) هم له دغه لغت څخه راوتلې کلمه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بایدووایم چي په چاپي مجموعه کي د (صدرسرمد) پر ځای (صدرسرحد) راغلی دئ چي تېروتنه ده.

***

شپږمه معما:

لس له کاله پوره وړی لـمرکــندو سو
دپرش ټیکه د اضافت وهي کندو سو
(۱۷۳مخ)

حل:

په دغه معما هیڅ نوک نه جګېږي. د ثبت پر سموالي ئې هم شکمن یم. دوهم نیم بیتی ښایي "دپرش ټیکه د اضافت وهي هندو سو" وي.

***

اوومه معما د (مهدي آخر زمان) د راتګ کال:

که له نو حه ځـــخه کې زړه د آدم لــیري
په هغه کال به مهدي کي حجاب ځیري
(۱۷۴مخ)

حل:

د (نوح) ابجدي ارزښت (۶۴) دئ.

د (که = ک) ابجدي ارزښت (۲۰) دئ.

د دواړومجموعه (۸۴) کېږي. له دغه مجموعي عدد ځخه چي د (آدم) زړه یعني (د = ۴) لیري سي، (۸۰) پاتېږي.

د مهدي آخرزمان په باره کي پخوانیو خلکو د شاه نعمت الله ولي رحمة الله علیه د پیشګویۍ له مخي چي د مهدی آخرزمان په باب ئې ویلي ول: "در هزار وسه صدوهشتادآن پیدا شود"، د څورلسمي هجري قمري پېړۍ اتیایمه لسیزه (۸۰) کال باله. دغه رازپیشګویاني د هغه وخت په فارسي کتابو کي راغلي وې. شاه نعمت الله ولي (۷۳۱ – ۸۳۲هـ ق) د کرمان وو او

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هرات کې ئې هم عمر تېر کړی وو. ځیني کسان ئې د حافظ شیرازي "پیرطریقت"بولي؟ ده په تصوف کي یوه خاصه طریقه چي (نعمت اللهي) نومېږي را ایستلې وه.

شاعر دلته د (مهدي) په باب دغه عنعنوي خبره په معما کي ځای کړې ده.

***

اتمه معما د (عبدالواحد) په نامه:

د اختـر لـه دوو څـه یـو صـفر معـدوم کـړه
یـو د زړه پـه زړه پیونـد روح ورمـضموم کـړه
محققــه مطلــب تـــام د "بریــالي" ســـو
نــوم د عبدالواحــد جان ځنــي معلــوم کــړه
(۱۷۴مخ)

حل:

اختر ته (عید) وایي . د عید له دوو ټکو څخه چي یو (صفر) معدوم (نېستي) سي، (عبد) پاتېږي.

زړه ته (قلب) وایي او د (قلب) کلمې زړه بیا (ل) دئ. له دغه (ل) چي (یو = واحد) پیوند سي (ل واحد، الواحد) ځني جوړېږي.

که (عبد) او (ل واحد = لواحد = الواحد) سره یو ځای سي، (عبدالواحد) ځني جوړېږي.

په چاپي مجموعه کي د (صفر) پر ځای (صرف) لیکل سوی دئ او معمائې ړنده کړې ده.

***

تاریخي مادې:

د کدني د بابک صاحب (سید عبدالغنی جان اغا) د وفات مادې:

په شمسي حساب:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهارشنبه دیارلس د حمل وخت سهار
له هیبته رنګ د ورځې اصفرار
پاو بالا شپږ بجې وخت د مصیبت
اسمان توی کړ پر عالم باندې حیرت
دوشلو پښتو دیارلس سوه وه سنه
"یاغفران" ئې په ابجد سوه نمونه
(۲۰۳مخ)

حل:

د (یا غفران) ابجدي ارزښت (۱۳۴۲ه ش) کېږي او دغه د سید عبدالغني جان اغا د وفات کال دئ.

په قمري حساب:

قمري وه دیارلس سوه دو اتیا
بابک رحمة الله علیه ولاړی د اجل په مېلمستیا
په تذکار بې د تاریخ کوي تعلیم
یا واحد یا غني و یا کریم
یا د نوح له نامه زړه د نوح کړه لیري
د نوحې په سېلاب وړه د سترګو خیري
یادګار هم د تاریخ قمري
مستنبط کړه په حساب شجري
جیم د حا څه، جیم د واوه که موضوع
جیم له ها بې له الفه که موضوع
که راتلونکي کال ته غواړې نښاني
ننګوه سید الناس عبد الغني
(۲۰۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

یا واحد	=	۳۰
یا غنی	=	۱۰۷۱
یاکریم	=	۲۸۱
ټول	=	۱۳۸۲هـ ق

بله قمري ماده:

له (نوح) لغوي معنا ئې (ژړا کوونکی) ده چي له دې څخه د شاعر مراد خپل ځان (عبدالغفار) دئ.

د (عبدالغفار) ابجدي ارزښت (۱۳۵۸) کېږي. له دغه عدد څخه چي د (نوح) زړه یعني (و = ۶) وایستل سي (۱۳۵۲) پاتېږي.

د (سیلاب) کلمې یوه سترګه (س، ي) ده او بله سترګه ئې (ا، ب) ده. د شاعر په ژبه چي د دواړو سترګو دغه خیري د (نوحې = ماتم = اوښکو) له امله یووړل سي (ل) پاتېږي. د (ل) ابجدي ارزښت (۳۰) دئ. دغه ارزښت چي پر (۱۳۵۲) واچول سي (۱۳۸۲هـ ق) راوزي او دا د بابک رحمة الله علیه د وفات قمري سنه ده.

دغه راز د (سیدالناس عبدالغني) څخه د ابجد په حساب (۱۳۸۳هـ ق) راوزي چي دا ئې د وفات راتلونکی کال دئ.

د پورتني شعري ټوټې پنځم بیت ما حل نه کړ. که ئې ثبت همداسي صحیح وي، نو دي ښاغلي لوستونکي ځان پر وګوري او حل دې پیدا کړي.

* * *

د شهید مولوي بریالي صاحب د شهادت تاریخي پېښه چي له حج څخه د بیر ته راتلو په وخت کي پېښه سوې ده، د ده یوه خواخوږي دوست ابوالمغفور مولوي عبدالحکیم په یوه اوږده مثنوي کي ویلې ده، چي زه ئې یو څه برخه دلته رانقلوم:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

را رهـــي افغانـــستان تـــه نـــازنين ســـو
ورتـه پـټ خلقـي ظـالم کمـين نـشين ســو
پــر ميــدان د کنــد هار چــي ســو معلــوم
آمــــــاده و انتظــــــار وه د مظلــــــوم
چــي راکــوز لــه طيــارې ســو حــق شــناس
ظالمــــانو فــــوراً ونيــــوی تــــر لاس
اجــازت ورلــره نــه ســو بــالا نــور
نــه ئــې وليــدی قريــب، عيــال و کــور
ربــاني شــيخ الحــديث چــي ســو مــسجون
کنــد هار لــه ډيــره غمــه ســو محــزون
يــو زر درې ســوه اووه پنځــوس تــاريخ
شــل د قــوس وو پــر جانــان ســو اوقــات تــريخ
رفقــاء ئــې راســتانه ســول يــک تنهــا
ســو راتــګ ئــې و قريــو تــه پــه ژړا
(ابــو الفيض) ئــې برابــر بــوتی محــبس تــه
د هــــوا آزاد مرغــــه ولاړی قفــــس تــــه

......

اغلبــاً مــي پــر زړه دا راځــي شــهيد دئ
ربــه اِغفِــر شــهادت ئــې پــر توحيــد دئ
(۲۱ – ۲۲مخونه)

***

د علامه رشاد په کلام کي

د حافظ رحمت خان د شهادت تاريخي ماده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"شهادت يې نصيب سو" = ۱۱۸۸هـ ق

(حافظ الملک ...: ۷۶مخ)

بل:

چـې شـجاع د پرنگيـانو سـره مـل سـو
مـرور لـه (دې دنيـا) "دخداى رحمت" ولاړ

حل:

د	=	۴
خ	=	۶۰۰
د	=	۴
ا	=	۱
ى	=	۱۰
ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ټوله	=	۱۲۶۷

له دې مجموعې څخه چې د (دې دنيا = ۷۹) قيمت د مرور په قرينه تفريق سي (۱۱۸۸هـ ق) پاتېږي.

* * *

علامه مرحوم د نواب محبت خان يو عربي زبر په پښتو نظم اړولی دئ چې دلته به اصل نظم او ترجمه يو په بل پسې راوړم:

اذا لـم يبـق فـى الاسـلام آثـار
جـرى مـن مقلتـى دمـع كانهـار
فقالـت الهـاتف: مـن يظهر الـدين
فجاء الصوت: "سلطان الجهاندار"

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ترجمه ئې:

چې د اسلام په ملک کې سوې د اسلام چارې ګرانې
ویالې د اوښکو مې تر سترګو کړې غمو روانې
هاتف مې وپوښتېد چې څوک به زموږ د دین غاور سي؟
ول: په "سلطان الجهاندار" به سي سختۍ اسانې
(حافظ الملک: ۱۳۶مخ)

* * *

د علامه حبیبي د وفات تاریخي ماده ئې داسې ویلې دي:

دریغه، نن د شلم قرن بیروني ولاړ
د افغان ولس له ټوله حبیبي ولاړ

حل:

"د افغان ولس له ټوله" تاریخي ماده ده، ابجدي ارزښت ئې (۱۶۷۳) دئ، د بیروني او حبیبي کلمو ابجدي ارزښت (۳۱۰) چې څني وباسو (۱۳۶۳) پاتېږي. په دې استخراج کې د تخرجې له عمله کار اخیستل سوی دئ. (ولاړ) ئې په دواړو مصرعو کې د اسقاط (نفی) قرینه ده. (د استادیاد: ۱۴مخ).

* * *

علامه رشاد مرحوم د غالب جنګ بخشي الممالک غازي نواب احمدخان بنګښ د مړیني تاریخي ماده د یوه پښتانه شاعر له خولې رانقل کړې ده خو ما د دوی (د علامه) د کلام په برخه کې راوړه. تاریخي ماده داسې ده:

د دنیا تر "یوویشت" کالو نوابۍ وروسته
"احمد ولاړی جنتوته" کامراني کړي

حل:

"احمد ولاړی جنتوته" جمله د ابجد په حساب ۱۱۶۴ کېږي د نوابۍ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلونو شمېر (یوویشت) چي پر زیات سي ۱۱۸۵ ځني جوړېږي. نواب احمدخان بنګښ د دغه کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) یا د برات په میاشت کي مړ سوی دئ. (وګ: غالب جنګ غازي نواب احمدخان بنګښ او د هغه کورنۍ: ۱۴۴مخ).

***

د احمدشاهي کندهار د تاداو ایښوولو تاریخي ماده:

"دا ښار احمدشاهي کندهار دئ" = ۱۱۶۹هـق

(د کندهار یاداښتونه: ۱/۱۲۶مخ)

***

علامه رشاد د سردارمحمد داؤد او د هغه د کورنۍ د ډله ییز شهادت جریان په یوه اوږده مرثیه کي ویلی دئ چي "د محمدزیو کربلا" نومېږي او (د افغانستان بدي ورځي) نومي شعري مجموعې په (۳مخ) کي چاپ سوې ده. د دغي مرثیې د پای درې بیته، چي تاریخي ماده پکښې ده، دلته راوړم:

دا د هغـــــو نــــــازولو وژلتــــــون دئ
ورکــه کـړې چـــي ئـــې ظلــم هــدیره ده
دوی چـي ولمبـل پـه ډنـډ کـي د سـرو وینـو
د غـــوایي اوومـــه، ورځ ئـــې جمعـــه ده
"شـهادت" چـي پـر زیـاتی سـي معنـوي سـي
یـــو زر درې ســـوه اووه پنځـــوس ســـنه ده

حل:

(یو زر درې سوه اووه پنځوس) صوري تاریخي ماده ده چي د تورو ابجدي ارزښت ئې (۶۴۷) کېږي. د "شهادت" ابجدي ارزښت (۷۱۰) چي پر زیات سي، (۱۳۵۷ه ش) سنه ځني جوړېږي.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل وراره مولانا محمد د شهادت تاریخي ماده:

تـــاریخي مــاده د مــرګ دي" مولانــا " ده
چې "د خدای په رحمت" ستا قدرداني سوه
بـل تـاریخ دي هـاتف ووې: بـې لـه "شـکه"
"علـی خـدای تـه یـې قبولـه قربـاني سـوه"

د اولي تاریخي مادې حل:

(مولانا = ۱۲۸) + (د خدای رحمت = ۱۲۷۴) = ۱۴۰۲هـ ق.

د دوهمي مادې حل:

(علی خدای ته یې قبوله قرباني سوه = ۱۷۲۷) - (شکه = ۳۲۵) = ۱۴۰۲هـ ق.

په شمسي حساب ئې تاریخي ماده داسي ده:

"ســتر شــهید دئ مولانــا" ملَکــو ووې:
چـې قبـول تـه ئـې د "رحـم" غېـږ خـالي سـوه

حل:

د تکملې عمل: (ستر شهید دئ مولانا = ۱۱۲۱) + (رحم = ۲۴۸) = ۱۳۶۹.

د تخرجې عمل: (۱۳۶۹) - (د رحم غېږ = ح = ۸) = ۱۳۶۱هـ ش.

* * *

د خپل کشر ورور حبیب الله د شهادت تاریخي ماده ئې داسي ویلې ده:

"د شنبې ورځ د حوت شــلمه" ســتا د مرګ نېټه ده
د زړګي سر چې دي ترې پرې سي نو د کال شمېره ده

حل:

(د شنبې ورځ د حوت شلمه = ۱۳۶۸) - (د زړګي سر = ز= ۷) = ۱۳۶۱ش.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خالق رشید په کلام کې

د ډاکټر زیور مرثیه:

پوهاند دوکتور زیورالدین زیور په ۱۳۹۰ش کال مړ سو. استاد دوکتور خالق رشید ئې د مړیني تاریخي ماده ویلې ده:

د اغیار مخ کې راته اوښکه په سلګو واوښته
د پښتو ناوې بې زیوره په مرګو واوښته
له "غرش" "علي" کم شو د خدای په امر[1]
اروا یې واولته په سپینو فرښتو واوښته

که زما (هوتک) اختیار وای، ما به د څلوریځي دریم نیم بیتی داسې اړولی وای:

"علي" راولوېد، له "غرش" څخه د خدای په امر

په دې ډول به له یوې خوا د شعر سکته ورکه سوې وای او بل به تاریخي څلوریځي یو څه معمائیت موندلی وای او هغه دا چې (راولوېد) به د تخرجې علمیې له پاره د قرینې کار ورکړی وای.

* * *

زما (هوتک) په کلام کې

ما اوله معما د (قیوم) په نامه جوړه کړې ده. په باختر آژانس، پښتو څانګه کې مو له متین خوږیاڼي سره د شعري صنایعو په باب بحث کاوه، دغه معما مې فی البدیهه وویله. قیوم اتمانخېل زموږ د دفتر پښتونستانی

---

[1] په حل کې ورته کښلي دي: "غرش" او "علي" تاریخي مادې دي چې له لومړۍ دویمې کمه کړئ د ډاکتر زیور د مړیني کال (۱۳۹۰) ښیي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

غړی وو.

له قوي څخه زړه پرې کړه
او په پښو ئې کړه ورپورې
مى بې پايه باندي توى کړه
د اشـــنامخ بـــه وګـــورې

حل:

د (قوي) زړه (واو) دئ، چي څني پرې سي، (قي) پاتېږي. د دغي کلمې له پښو سره چي (واو) پوري سي، (قيو) لاس ته راځي. له بې پايه (مى) څخه مراد (م) دئ، چي له (قيو) سره يو ځاى سي، قيوم کېږي.

٭٭٭

د علامه حبيبي د وفات نېټه:

ښايي دا چي ويې بولم د "غـم قرن"
"دا حبيب" چي څني ولاړى حقيقي

حل:

په وروستي بيت کي د (غم قرن) تاريخي ماده ده، چي ابجدي ارزښت ئې ۱۳۹۰ دئ. (دا حبيب) چي څني ولاړ (کم) سي، ۱۳٦۳ پاتېږي. لوى استاد د ۱۳٦۳ ش کال د ثور مياشتي پر شلمه د چارشنبې په ورځ (۹ شعبان ۱۳۰۴ ق) چي د ۹ مى ۱۹۸۴ ع سره برابره ده، وفات سو او په دا سبا کې په شهداى صالحين کي په درناوي سره خاورو ته وسپارل سو. پر جنازه ئې زه حاضر وم.

ټوله مرثيه د۱۳٦۳ ش کال د کابل مجلې په دوهمه ګڼه کي، د استاد ياد په مجموعه کي او دغه راز تر ويلو شپاړس کاله وروسته په افغاني شمله نومې مجموعه کي چاپ سوې ده.

٭٭٭

زما د پلار مرحوم د وفات نېټه:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیـارلس سـوه شـپږ پنځوس وه لـه هجـرت څخـه او ښـتي
پـه شمـسي حـساب يـې ټـول کـړ د خپـل عمـر پـاک دفتـر
څـه بې مهـره دنيـاګۍ ده څـه ظـالم خونخـور فلـک دئ
چـې نيـازمن وه ټولـه ولاړل د مرګـي پـه لـوی سـفر
سرښـته د دنيـادا ده چـې مرګـی بـه خامخـاوي
مـړه يـې مـه بـولئ ژونـدي دي کـه پـه ښـه نـوم وو نـامور
د (معصوم) دا يو څو اوښکي د بابا روح ته هديه سوې
مغفـرت دې وي پـه برخـه پـه جنـت کـي يـې مقـر

زما پلار اروا ښاد حاجي محمود هوتک د ١٣٥٦ ش کال د اسد پر ۲۲ په کندهار کي وفات سو او پخپله پلرنۍ هديره کي ښخ دئ.

***

د مهاجرت په نامه معما:

پـه قُرعـه چـي مـي ختلـې پـرد يـسي ده
لـه ژوندونـه مـزه تللـې ده، خـواري ده
پـه پاخـه کـاڼي مـي تـول مهـاجرت کـړ
"لـو بې پـايـه و اوږده سـرګـرداني ده"
(سرامني اوښکي: ١٠٥مخ)

د "مهاجرت" او " لو بې پايه و اوږده سرګرداني ده" ابجدي ارزښتونه سره يو شی دي او (۶۴۹) کيږي.

***

د اروا ښاد پوهاند رښتين د وفات نېټه:

يـو لـوی ويـر مـو و کـور تـه لـه نـاورينـه سره ولاړ
محفـل د پـښتو ژبـي لـه رشـتينه سـره ولاړ

....

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر مي لټاوه تاريخ (آهونه و درونـد غـم) سو
چـي قـصر د ادب لـه شـاه نـشينه سـره ولاړ

حل:

په مقطع کي (آهونه و دروند غم) تاريخي ماده ده چي ابجدي ارزښت ئې ۱۳۷۷ کېږي. پوهاند صديق الله رشتين په ۱۳۷۷ش کال (جمعه ۲۸ نومبر ۱۹۹۸ع) وفات سو. خدای دې وبخښي.

ټوله ويرنه په هغه مجموعه کي چاپ سوې ده چي په ټورنټو کي د روښان خادم له خوا د ارواښاد رښتين د مړيني په مناسبت خپره سوې وه.

* * *

د عبدالاحدخان کرزي د شهادت نېټه:

لټـاوه مـې وخـت د مړينـي دا جملـه مـي پـر زړه راغلـه
"د شهيدو" له "کاروان "سره سو مـل " عبدالاحدخان "

حل: وروستۍ مصرع تاريخي ماده ده. په قوسينو کي د داخلو کلماتو ابجدي ارزښت ۱۳۷۸ کېږي، چي په شمسي حساب د ارواښاد شهيد عبدالاحدخان کرزي د شهادت کال دئ. په دې ډول:

د شهيدو	**= ۳۲۹**
کاروان	**= ۲۷۸**
عبدالاحدخان	**= ۷۷۱**
ټول	**= ۱۳۷۸ش**

* * *

زما د ماما ارواښاد محمدمحسن د وفات قطعه:

غيـرت دوه واري سـر ټيـټ کـړ
د محـسن د مـرګ پـر کـال
همـت ووې، چـي يـو کـم دئ
دا د ده پـر حـسب حـال

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

د (غیرت) سر (غ) دئ، چي ابجدي ارزښت ئې ۱۰۰۰ کېږي. دوه واره چي سي، نو ۲۰۰۰ ځني جوړېږي او چي یو ځني کم سي نو ۱۹۹۹ پاتېږي او دا د اروابناد محمد محسن د مړيني کال دئ.

په شعر کي د اروابناد متوفی د غیرت ستاینه سوې ده او شاعر د (همت) په ژبه وایي، چي دوه واره سر ټیټېده لږ دي، یو وار بل هم باید ټیټ سي. خو په دې افاده کي ئې د معما په حساب د متوفی د مړيني تاریخي ماده هم جوړه کړې ده.

* * *

د اروابناد مدیر صاحب غلام جیلاني الکوزي د وفات قطعه:

غم، اندوه، ویر او ندبه سره یو ځای سول
د مدیر جیلاني خان د مرګ په کال
عقل ووې د کال زړه هم دوه وار ډوب سو
نو د شک راپاته نسو هیڅ مجال

حل:

غم (۱۰۴۰) + اندوه (٦٦) +ویر (۲۱٦) + ندبه (٦۱) = ۱۳۸۳
د کال زړه (الف) دوه واره = ۱ + ۱ = ۲.

د تخرجې عملیه باید د (ډوب) کلمې په قرینه اجراء سي. په دې ډول: ۱۳۸۳ – ۲ = ۱۳۸۱

د اروابناد جیلاني خان د مړيني نېټه:

۱۹ جون ۲۰۰۲ ع = ۲۹ جوزا ۱۳۸۱ ش

* * *

زما د استاد او محترم اکا حاجي عبدالمجید هوتک د وفات نېټه:

لټاوه مې د مرګ کال ورپسې ورک وم
عقل و زړه فکر و سوچ مې کړل توظیف

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویـل پـر (بـام) د جنت شخول د هرکلي سـو
چــي (حــافظِ قــرآن) وروړلــی تــشریف

حل:

بام	**=**	**۴۳**
حافظ قرآن	**=**	**۱۳۴۰**
		۱۳۸۳ ش

حاجي عبدالمجیدهوتک د ۱۳۸۳ ش کال د حمل پر ۱۹ مه = د اپریل اوومه ۲۰۰۴ع د کراچي په ښار کي وفات او په دا سبا ئې په کندهار کي پخپله پلرنی هدیره کي ښخ سو.

* * *

د علامه رشاد رحمة الله علیه د وفات تاریخي قطعه:

نــن پــر ټــول قلمــستان دئ د اســتاد غــم
پــر قیتــول و پــر خیبــر و پــر شمــشاد غــم
مجـال نـه را کـا وه او ښـکو، چـي یـې و کـښم
ورځ و کـال، میاشت و سـاعت د دې نـامراد غـم
غمــشریک را ســره عقــل ســو، وې لیکــه!
پــه تــاریخ کــي د دې غــم، چــي دئ هفتــاد غــم
قــوم، ولــس، یــاران بــې سره افغــان شــوټ ســو
چــي نــازل ســو پــرې ناڅاپــه (د رشــاد غــم)

حل:

تاریخي ماده = (د رشاد غم) = ۱۵۴۹

د قوم، ولس، یاران (سر) او د افغان (پښې) = ق + و + ی + ن = ۱۰۰ + ٦ + ۱۰ + ۵۰ = ۱٦٦

د (بې سره) او (شوټ) کلمات د تخرجې عملیې له پاره قرینې دي او

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې قرينو پر بنسټ بايد له تاريخي مادې څخه (۱٦٦) منفي سي. په دې ډول: ۱۵٦۴ – ۱٦٦ = ۱۳۸۳.

علامه رشاد رحمة الله عليه د ۱۳۸۳ ش کال د لېندۍ د مياشتي پر يوولسمه د ۸۳ کالو په عمر وفات سو. خدای دي د ده جنتونه په برخه کړي او د ده د لاري پيروان دي خدای ډېر لري (آمين).

***

د ميرزا عبدالودود هوتک د مړيني قطعه

چې مرګی سو د عبدالودود مقدور
کور و کلی راته سو د غم تنور
د وفات تاريخ مي وپوښتی له ذهنه
راته وې ويله لفظ د ئ د (مغفور)

حل:

د "مغفور" ابجدي ارزښت ۱۳۲٦ کېږي او دا په شمسي حساب د ميرزا عبدالودود هوتک د مړيني کال دئ. د وفات تاريخي ماده د اروا ښاد حاجي عبدالمجيدهوتک استخراج دئ، چې ما د نظم په قالب کي راووست.

***

د پوهندوی نوراحمد شاکر د وفات نېټه:

يا خو زما قلم پيدا دئ ژړېدو ته
يا اسمان دئ خښمېدلی پښتنو ته
....
کندهار راته نهار کړلی غمونو
"پوهندوی شاکر" شامل سو "مرثيو" ته

حل:

د ابجد په حساب د وروستي بيت حل داسي دئ: له (کندهار) څخه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي (نهار) جوړ سي، ک + د = ۲۰ + ۴ = ۲۴ پاتېږي. دا قيمت چي د (پوهندوی شاکر = ٦۰۴) او (مرثيو = ۷۵٦) له قيمتو سره جمع سي، يو زر و درې سوه څلور اتيا کېږي. اروابناد پوهندوی نوراحمد شاکر د ۱۳۸۴ ه ش کال د مرغومي په ۲۲ مه د پنجشنبې په ورځ = ۱۲ جنوري ۲۰۰٦ ع نېټه د کاناډا په ټورنټو کي مړ سو او په ۱۴ جنوري ۲۰۰٦ ع نېټه د افغانانو په هديره کي ښخ سو. خدای دې وبخښي.

***

زما د محترم اکا اروابناد عبدالهادي ريشا د وفات نېټه:

پيدا په شپه و د اختر فنا په شپه د اختر
ول، رالېږئ يې! دا ناره له جنتو وختـه
د مرګ و کال ته مې کچکول د هنر وګرزاوه
په صد قاتو يې پَلَـه درَنَـه د ښو وختـه
"قلم" خپل سر وروباخښه "محبت" تاج کړ هديه
د مرګ نېټه يې "غم"، "ژړا" په ابجدو وختـه

حل:

غم = ۱۰۴۰ + ژړا=۲۰۸ + ق=۱۰۰ + م = ۴۰ = ۱۳۸۸ ش.

***

زما د مشر ماما نوراحمد صالحي د وفات قطعه:

دا چي پروت په دغه ګور کي دا ګړی دئ
د هر چا له خولې اورم چي نېک سړی دئ
"قطع" يې مه شمېرئ په مړو کي حساب نه دئ
"نوراحمد نوراغا" تل تر تل ژوندی دئ

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوراحمد نوراغا = ۱۵۶۷

قطع = ۱۷۹

د "قطع" کلمه د تخرجې له پاره د قرینې کار هم ورکوي.

۱۵۶۷ – ۱۷۹ = ۱۳۸۸

نوراغا په ۱۳۸۸ ش = ۲۰۱۰ع کال وفات سو.

***

د ویښ زلمیانو د خوځښت د غړي اروابناد الحاج غلام محی الدین خان زرملوال د وفات نېټه:

په دې څو اوښکو یې حق نه ادا کېږي
بویه دا چې (زرملوال) یاد سي بې شماره
د وطن میني ورکش کړ خپلې غېږ ته
ویښ زلمی وو، سو بیده پر خپله خاوره
د یارلس سوه نه اتیا یې د مرگ کال وو
په لمریز حساب سوه دا سانده تیاره

۱۳۸۹ش

***

زما د محترمي مور د وفات نېټه:

یوه دوه کې کم وه د وفات پر وخت ئې هر څه لرل
"افتخارونه ازلي" زموږ د ادا برخه سوه

تاریخي ماده "افتخارونه ازلي" ده = ۱۳۹۱

دوه چې ځني کم سي، ۱۳۸۹ پاتېږي. زما مرحومه و مغفوره مور حجانۍ بي بي حلیمه، چې موږ په کور کې (ادا) بلله، د ۱۳۸۹ ش کال د قوس پر ۲۸مه = ۱۹ دسمبر ۲۰۱۰ع کال د یکشنبې په ورځ د سهار پر څلورو بجو و لسو دقیقو په کندهارکي وفات او پخپله پلرنۍ هدیره کې ښخه سوه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تولدئې د ۱۳۴۴ھ ق کال د روژې پر يوولسمه د يکشنبې په ورځ په کندهار کې پېښ سوی دئ. دغه نېټه د مولوي صالح محمدهوتک پخپل قلم ليکل سوې ده.

* * *

د دې کتاب د بشپړېدلو تاريخ:

پــه شـل ورځــو کــې سـو دغــه کتــاب تــم
شـــــپه و ورځ وم و ليکلـــــو تـــــې اړم
په "اتمام" کې مې ئې "دوه قلمه" صرف کړل
پــر آخــر مــې "ســرپوښ" کښېــښاوه ســمدم
مات و گوډ، زيات و کمبوت به پکښې ډېر وي
پردېسي ده، لاس مــې تــش دئ، نــه يــم گــرم
کــه د ژونــد پــر مېنــه ومــه، رنځــور نــه وم
کمبــوتې بــې بــل وخــت کــړم ورســره ضــم
مــا "ســپېڅلي" پــر کتــاب دئ زړه بــايللی
پــر دنيــا بانــدي بــل نــه لــرم صــنم

حل: (اتمام = ۴۸۲) + (قلم = ۱۷۰) + (قلم = ۱۷۰) + (سرپوښ = ۵۶۸) = ۱۳۹۰ھ ش.

(سپېڅلی) زما د نامه ترجمه ده.

* * *

د بيلومبې بخوله (۱۱مارچ ۲۰۱۲)

مظلوم زنگاوات

د قــرآن د ســونگ لمبــې لا ســړې نــه دي
چــې اورشــو د پنجــوايي مــو کــربلا ســوه
پــه خــوا ږه خــوب ول بيــده شــپاړس ســرونه
د وحــشي امريکــايي پــه لاس فنــا ســوه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰۵

د "مظلوم زنګاوات" توري ئې تاريخ دئ
درې بړغونه د قيامت که ترې جلا سوه

حل:

(مظلوم زنګاوات = ۱۵۰۱) – (قيا = ۱۱۱) = ۱۳۹۰ ش.

(بړغ) د توري په معنا دئ. د قيامت له درې بړغه څخه مراد (ق، ی، ا= قيا) دئ.

د ۱۳۹۰ش کال د حوت پر ۲۱مه = ۲۰۱۲ع کال د مارچ پر ۱۱ مه د يکشنبې په ورځ د سهار پر درو بجو يوه وحشي امريکايي افسر د کندهار د پنجوايي اولسوالۍ د زنګاوات په سيمه کي درو ځنګ پر ځنګ کوچنيو کليو ته ورغلی او شپاړس تنه په خوب بيده کوچنيان، ښځي او نارينه ئې ووژل او پر مړو ئې اورونه بل کړل. امريکايي افسر بيرته خپلي قرارګاه ته ولاړ او هورې ئې ځان خپلو نورو افسرانو ته تسليم کړ. دا غمجنه بخوله د نړۍ د زياترو هيوادو مشرانو د وحشت او جنايت په نامه وبلله او ما ئې د واقعې ثبت په پورتنۍ قطعه کي وکړ. دا واقعه د زنګاوات د بيلومبي کلي ته نزدې پېښه سوه. (م. هوتک اوشاوا، انټاريو، کاناډا د مارچ ۱۲مه ۲۰۱۲ع کال).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار

چاپ سوي اثار :

۱. سرمني او ښکي – شعري مجموعه – ۱۳٦۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۲. پاشلي ويناوي – د مولوي صالح محمد هوتک – سريزه او حاشيې – ۱۳٦۹ ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۳. د ميرزا حنان بارکزي ديوان – سريزه، سمون او لغتنامه او خطاطي – ۱۳۷۰ل = ۱۹۹۱ع، کراچي.
۴. پوخ کاڼی – پټه خزانه يو واقعيت دئ – ۱۳۷۵ل = ۱۹۹٦ع، ټورنټو.
۵. احمد شاهي کندهار – لومړی ټوک، ۱۳۷۵ل = ۱۹۹٦ع، ټورنټو.
٦. ميرزا عبدالودود هوتک – ۱۳۷۷ل = ۱۹۹۸ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۷. پښتني قبيلې او روايتي شجرې – ۱۳۷۹ ش = ۲۰۰۰ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۸. ښکار او کندهار – ۱۳۸۲ل = ۲۰۰۳ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۹. درنه کورنۍ (د علامه حبيب الله کندهاري کورنۍ) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۳ ع، د علامه حبيبي د څېړنو مرکز.
۱۰. د پولادي امير تر سيوري لاندي، د فرانک مارتين ليکنه، پښتو ژباړه، ۱۳۸۳ل – د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۱. بحرالعلوم د دوست محمد خټک – لومړی ټوک، (سريزه، سمون او حواشي) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۴ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۲. روڼي شپې – شعري مجموعه – ۱۳۸۴ش = ۲۰۰۵ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۳. سل بگړۍ يو پوړنی – د هوتکو ملي، روحاني، علمي ادبي او ټولنيزي څېرې – ۱۳۸۴ د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۴. شين سترگي مستخدمين په افغانستان کي. څو قسطه په گوربت مجله کي. په کتابي بڼه ۱۳۸۵ل، صحاف نشراتي مؤسسه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵. احمدشاهي کندهار – دوهم ټوک، ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.
۱۶. د علامه رشاد د کندهار یادابښتونه، (ترتیب، سمون او لمنلیکونه) ۱۳۸۶ ل = ۲۰۰۷ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۷. د عبدالروف بېنوا میرویس نیکه، (سریزه او لمنلیکونه) چاپ: ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۸. پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه څېړنه، ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.
۱۹. د سید جمال الدین افغان تتمة البیان فی تاریخ افغان، د پښتو ژباړې (د محمد رفیق حبیبي په قلم) ترتیب، سمون او لمنلیکونه – ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۲۰. کندهاري ورونه (کندهاري سرداران)، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۹ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.
۲۱. پښتو! ستا مینې بوداپیست ته بوتلم، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.
۲۲. احمدشاهي شهنامه، د متن سمونه، سریزه او لمنلیکونه – پېژندنه او تعلیقات د علامه رشاد، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه رشاد اکاډیمي، کندهار.
۲۳. د شمس الدین کاکړ دېوان، سریزه او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۴. د میرزاحنان بارکزي دېوان (بشپړکلام)، سریزه، سمون او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۵. د لوی احمدشاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ترتیب او مقابله، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۶. له (Erinn Banting) کاناډایي مېرمنې سره د (Afghanistan) نومې کتاب په لیکلو کې مرسته او همکاري، (Crabtree Publishing Co)، کاناډا، ۲۰۰۳ع. دا کتاب په درېو برخو (Culture, Land, People) کې خپور سو، خو پر مطالبو باندې یې په ملګروملتو کې د افغانستان د هماغه وخت استازي مشورو تر دې اندازې پورې سیوری واچاوه، چې د لوی احمدشاه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا عکس لا هم پکښې چاپ نه سو او کتاب زما (هوتک) د مشورو اولارښوونو پر خلاف چاپ سو.

۲۷. ادیب شیخ ، ۱۳۸۸ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۲۸. کچکول (د مقالو لومړۍ برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۲۹. کچکول (د مقالو دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۳۰. له کندهاره تر اټکه، ۱۳۸۹ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۱. د مخلص کندهاري د کلام لغوي زېرمه
۳۲. د علامه رشاد جغرافیایي یادابښتونه – سریزه، ترتیب او کمپوز.
۳۳. پښتو متون سمېدل غواړي (لومړی ټوک)، ۱۳۹۰ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۴. د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور، ۱۳۹۱ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۵. تعمیې او تاریخي مادې په پښتو ادب کې (همدغه اثر)

ناچاپ اثار :

۱. د هوتکو نومیالي (دوهم ټوک).
۲. د بې ادبه ادب څېړنه.
۳. پرتلیز کلیز (پرتلیزه کالیندراه)، د هجري قمري اوعیسوي سنو اړونه او رااړونه.
۴. د غره او د وره (ژوند پېښې).
۵. کچکول، د مقالو مجموعه – ۶ ټوکه.
۶. د افغانستان انتالوجي (۱۰۰۰ مخه) ټایپ سوې نسخه یې د بیهقي کتاب چاپولو په مؤسسه کې خوندي وه. اوس یې حال نه لرم.

Downloaded from: www.ketabton.com

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library